

France Škerl

Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943)

Organiziranje protiimperialističnih sil v Sloveniji

V najnovejši zgodovini slovenskega naroda so nadvse važni trije aprili: april 1934, 1937 in 1941. Vsi so notranje tesno povezani med seboj. Lahko bi rekli, da vsak poznejši raste iz prejšnjega, čeprav so pri vsakem odločale povsem drugačne okoliščine.

Pri aprilu 1934 gre za izjavo treh partij, to je za izjavo KP Jugoslavije, KP Avstrije in KP Italije o slovenskem vprašanju. V njej so priznale slovenskemu narodu pravico do samoodločbe, upravičenost boja za združitev ter pomoč slovenskemu narodu v revolucionarnem boju za uresničenje teh ciljev. Ne glede na močno deklarativni značaj izjave treh partij je bil njen pomen predvsem v tem, da se je z njo prvič v zgodovini slovenskega naroda manifestirala povezanost boja za »Združeno Slovenijo« z avantgardami proletariata zatirajočih narodov.¹

Velik korak naprej pomeni manifest ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije v aprilu 1937. Izšel je v okoliščinah, ki so bile močno drugačne od tistih v letu 1934. Okrog jugoslovanskih narodov se je začel spletati fašistični obroč. Osvajalna in vojna politika združenih vojnih hujskačev je zaradi važnega geografskega položaja najbolj ogrožala slovenski narod. Manifest je opozoril na strašno nevarnost nemško-italijanske zveze za slovenski narod. Spričo te nevarnosti je nanizal zahteve, katerih uresničitve bi naj olajšala položaj slovenskega naroda. Med zahtevami so bile demokratske svoboščine, brez katerih se slovenski narod ne more razvijati: svobodna zveza bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države, kolektivna obramba vseh ogroženih narodov proti fašističnim vojnim hujskačem, ureditev diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo, podpora slovenski narodni manjšini v Italiji in Avstriji, ker se slovenski narod ne more in ne sme odpovedati svojemu starem cilju — združeni in svobodni Sloveniji. Posebno skrb je posvetil slovenskim katoliškim množicam, češ da so demokratične in gredo za svojimi voditelji zaradi njihovih nekdanjih narodnosvobodilnih, demokratičnih in socialnih gesel, ki jih voditelji sicer še niso preklicali. Zato med temi množicami in med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale združitev vsega svo-

¹ Delo 1948, št. 1, str. 66—69.

bodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju.² Nasproti katoliškim množicam je zagovarjal svetovnonazorsko strpnost, češ da sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, pa tudi vsak komunist spoštuje versko prepričanje sobojevnika.

Zaključne misli je manifest posvetil delavskemu razredu, ki je v tistem času predstavljal tretjino slovenskega naroda, hkrati pa bil njegov najbolj zavedni, najbolj napredni in najbolj organizirani del. Zato mu je manifest zaupal zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda v smislu Cankarjevih besed: Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda — proletarca.³ Zato imajo slovenski delavci nalogo, da združijo vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma. Delavci sami se ne morejo boriti samo za svojo strokovno enotnost, temveč tudi za enotnost na političnem področju, za delavsko stranko, ki bi združevala vse delavstvo.⁴

Tretji tak april je bil v letu 1941. Dogodek, ki je postal vogelni kamen nadaljnega razvoja v slovenskem narodu, se je po besedah B. Kidriča odigral »v najmračnejših dneh slovenske zgodovine«. Po zlomu države, v kateri so vojaški in politični vrhovi popolnoma odpovedali, so osvajalci tudi slovensko zemljo razdelili med seboj, to je med Nemce, Italijane in Madžare. Ljudje, ki so dotlej vodili uradno politiko, so se razgalili kot izdajavci in kapitulanti. Slovenski narod je bil pod strašnim vtisom poraza in izdajstva. Doživel je ne samo vojaški, temveč tudi psihološki zlom zaradi silnega razočaranja nad ravnanjem bivših oblasti. Spričo tega je hitlerjevska demagogija prav v tistih dneh povsod bujno uspevala. Na Dolenjskem so celo državne mejnike premikali v korist Nemcev. Po zunanji podobi je bilo videti, kakor da je slovenski narod izgubil vsako perspektivo. Povsem jasno je bilo, da so ga osvajavci zapisali smrti.

V črnih dneh, ko se prah jugoslovanske katastrofe še ni prav polegel, je komunistična partija analizirala družbene in politične vzroke aprilskega zloma. Oprta na stike, ki jih je že pred vojno gojila z nekaterimi naprednimi demokratičnimi skupinami, je dala pobudo za organizacijo, ki naj bi ne glede na politično, nazorsko, družbeno in tradicionalno opredeljenost združila vse slovenske sile v obrambo narodnega obstanka in za boj za novo bodočnost. Kar se tiče domačega političnega življenja, so okoliščine za pobudo bile ugodne, zakaj uradne slovenske stranke so se z aprilskim zlomom razgalile. Doživele so tak organizacijski, politični in moralni zlom, da je v domačem političnem življenju, seveda glede na te uradne stranke, nastopila nekakšna praznota, ki povrh vsega ni bila niti tako kratkotrajna, prav zato pa je olajšala pobudo drugim, ki so na slovensko usodo gledali drugače kakor te.

² Kurziva v orig.

³ Kurziva v orig.

⁴ Delo 1948, št. 1, str. 70—74.

⁵ Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Brošura brez drugih podatkov, izšla 1943, ko jo je izdal IO OF. Cit. Dve leti OF. — Boris Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 7—48, cit. Kidrič, Obris.

Deževnega sobotnega popoldneva ob koncu aprila so se ustanovnega sestanka na pobudo KP udeležili predstavniki CK KPS, demokratičnega krila v Sokolu, krščanskosocialistične skupine in slovenskih kulturnih delavcev.⁶

Če na ustanovni sestanek pogledamo z vidika podatkov, ki so se doslej nabrali o njegovem poteku, moramo reči, da je na samem sestanku bilo obravnavanih več značilnih točk: analiza trenutnega položaja, kaj storiti, kdo naj se angažira, kako nastopiti in kakšni naj bodo cilji nameravane akcije.⁷

Ustrezno pobudi CK KPS je najprej Boris Kidrič analiziral takratni položaj, v katerem se je znašel slovenski narod kot žrtev imperializma in notranje gnilobe v državi. Na analizo je takoj navezal misli, ki so kazale na razvoj v bodočnost. Po Kidričevem »ekspoziciji« se je začel razgovor o njegovih mislih.

Nekateri so bili zaskrbljeni nad uspehi hitlerjevske demagogije na Štajerskem in Dolenjskem, kjer so ljudje pričakovali od Hitlerja rešitve socialnega in gospodarskega položaja. Po pretresu mnenj so se zedinili, da so ti uspehi le trenutni, da pa se bodo ljudje kmalu iztreznili, ker bodo spoznali, da je okupator njihov smrtni sovražnik.⁸ V misli, da ni daleč dan, ko bo tudi Sovjetska zveza stopila v vojno in da je le-ta edina sila, ki bo kos pokončati fašizem in rešiti človeštvo, so si bili zelo edini.⁹

Razpravljali so tudi o nosivcih predvojne protiljudske politike, ki so zakrivali aprilsko katastrofo z vsemi njenimi posledicami. Bili so mnenja, da tudi v prihodnosti ne morejo od njih pričakovati nič dobrega.

Na temelju Kidričeve analize in razprave o njegovem poročilu so sprejeli sklep o ustanovitvi osvobodilnega gibanja, ki so ga iz posebnih razlogov takrat poimenovali Protiimperialistična fronta. V njej bi se naj združile vse napredne sile slovenskega naroda in bile jedro, okrog katerega bi se zbralo vse ljudstvo. Osnova fronte bi moral biti proletariat. Ta se je dotlej že izkazal s svojo borbенostjo in je veljal za nositelja naprednih družbenih idej, ki so bile v sporu s fašizmom. Spričo tega se je v prvi vrsti bilo treba opreti na proletariat.

Na ustanovnem sestanku so razpravljali tudi o tem, kako naj osvobodilno gibanje nastopi proti okupatorju. Pojavila se je ideja oboroženega boja, najdrznejša ideja v snovanju novega gibanja. Navzoči so se popolnoma zavedali njene odločilnosti in posledic, ne samo končnih, temveč tudi njenih vplivov na slovenskega človeka. Udeleženci ustanovnega sestanka so točko o oboroženem boju v načelu sprejeli. To se pravi, da so sprejeli oborožen boj z nekim zadržkom. Ugotovili so namreč, da objektivne okoliščine za praktični začetek oborožene vstaje v tistem trenutku še niso bile zrele. Toda pri debati o Sovjetski zvezi so naslonitev nanjo soglasno sprejeli kot sestavni del svoje bodoče politike. V zvezi s takšno politiko so predvidevali tudi spopad Nemčije s So-

⁶ France Škerl, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 7—82. Cit. *Politični tokovi v OF*. Tam so v ustreznih poglavjih navedeni viri in literatura. — Za samo ustanovitev še: France Škerl, *Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?* Borec 1957, str. 185—186; F. B., *Zanesljivost spominov na ustanovitev Osvobodilne fronte*. Borec 1958, str. 174; Josip Vidmar, *Srečanje z zgodovino. Perspektive 1962—63*, št. 23-24, str. 259—271; Tone Fajfar, 27. april 1941. Delo, 27. IV. 1964.

⁷ Prav tam.

⁸ Tone Fajfar, *Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte*. Novi svet I, 1946, str. 313—315. Cit. Fajfar, *Nekaj spominov*; Tone Fajfar, *Sedemindvajseti april*. Tovariš 1948, št. 17.

⁹ Prav tam.

vjetsko zvezo. Takrat bi šele nastopil trenutek, ko bi zunanje razmere za praktičen oborožen boj dozorele. Do takrat naj bi nastajajočo organizacijo le pripravljali na ta boj. Zato so oblikovali le geslo za zbiranje orožja, da bi vstajo ob pravem času lahko začeli. Takrat bi oboroženi boj razglasili kot akcijsko geslo osvobodilne organizacije.

Nova organizacija si je na ustanovnem sestanku načrtala tudi svoj program. Sprejela je takega, kakor ga je predlagal Boris Kidrič. Kakšen je bil? Prvi obris je prav v tistih dneh prinesel aprilski letak CK KPS. Toda na letaku so hkrati s točkami splošno narodnega pomena zajete tudi drobne trenutne ali vsakdanje zahteve, ki so prav tedaj tudi žulile slovenske ljudi.¹⁰ Mnogo jasneje je očrtal program osvobodilne organizacije v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941 članek z naslovom Gesla našega osvobodilnega boja. Izrazil ga je v sedmih točkah:

1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepnitve in združenja z drugimi narodi...

2. Osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence!

3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev!

4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; ona je vzor enakopravnega sožitja med narodi, njihove sloge in pogojev za njihov neomejen narodni razvoj brez nacionalnega zatiranja in brez kitajskega zidu med narodi!

5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma!...

6. Brez boja proti izdajavski »lastni« kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi!

7. Bratstvo in mir med narodi!

Geslom sledi v Slovenskem poročevalcu pomemben stavek: Tak mora biti zmagoslavni rezultat protimperialističnega boja, ki bo porušil imperializem pri njegovih temeljih.¹¹

Kolikor Gesla našega osvobodilnega boja vzamemo kot izraz programa nove osvobodilne organizacije, moramo seveda reči, da so jasne le točke, ki se nanašajo na narodno osvoboditev, to je samoodločba, Zedinjena Slovenija, neka povezava narodov Jugoslavije ter zaveznitvo s Sovjetsko zvezo. Druge točke so v tej obliki bolj deklarativnega pomena. Predvsem manjkajo točke o socialni osvoboditvi slovenskega naroda. Šesta točka jo le medlo nakazuje, čeprav so na ustanovnem sestanku predstavniki skupin tudi o tem cilju govorili zelo odkrito. To izpričujejo njihove kasnejše izjave. Tako je v listu Osvobodilna fronta sredi januarja 1942 in v članku Država v državi Boris Kidrič napisal: »Naša narodna revolucija se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo zbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega člo-

¹⁰ Aprilski letak CK KPS, izvirnik v arhivu CK ZKS. Po vojni je bil večkrat ponatisnjen, npr. SPor 1938—1941. Ponatis. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI. Knjiga 1. Borbe v Sloveniji 1941. Beograd 1952; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1. IZDG Ljubljana 1962.

¹¹ SPor, 22. VI. 1941, ponatis, str. 67.

veka, ki tvori jedro in velikansko večino slovenskega naroda.«¹² Glede na sam začetek je bila še jasnejša okrožnica »Krščanske skupine v Osvobodilni fronti« iz mnogo kasnejšega časa, ki pa je zapisala, da skupin »ni povezal med seboj le vsenarodni osvobodilni boj, ampak jih združuje[jo] načelno enaki pogledi na slovensko vprašanje v celoti. Zato so pristopile k skupni organizaciji s predhodno slovesno izjavo o priznanju svobode naroda in vere...«¹³ Kaj je okrožnica razumela pod besedo »v celoti«, je povedala na strani 5: »Osnovne skupine v OF združuje program, ki daleč presega prvi cilj osvobodilne borbe, to je osvoboditev sólo, in seže v dobo urejevanja slovenskega političnega in socialnega življenja,«¹⁴ in dalje »... že od vsega začetka [smo se] jasno zavedali, da nam mora sedanja vojna prinesiti poleg narodnega osvobodjenja tudi socialno.«¹⁵ Vodstvo sokolske skupine je glede socialnih ciljev imelo enake nazore: »Komunistično partijo pojmuje kot vodnico političnega življenja ter vseh sprememb, ki bodo vodile v nove družbene odnose, v novo življenje.«¹⁶

Sporazum o socialnih ciljih je bil tako jasen, da se je kasneje po svoje izražal celo v notranji organizacijski strukturi predstavniških organov Osvobodilne fronte, ker so predstavniki skupin na ustanovnem sestanku sestavljali izvršni odbor Osvobodilne fronte, prav te skupine pa so se imenovale ustanovne ali tudi osnovne skupine Osvobodilne fronte.

Pri socialnih ciljih je šlo za zadnjo etapo v razvoju nove osvobodilne organizacije, ki jo Boris Kidrič in Edvard Kardelj omenjata le na redkih mestih svoje korespondence. O njej se tudi med narodnoosvobodilnim bojem ni dosti pisalo, kvečjemu le v bolj medli obliki, pač pa so o njej odkrito govorili na sestankih aktivistov in partizanov, kar je pomagalo ustvarjati moralno in politično enotnost prvih na terenu in drugih v enotah osvobodilne vojske. Na to zadnjo etapo je vedno mislila predvsem partija in bedela nad vsem razvojem, da bi se od tega cilja ne oddaljil. Brez te temeljne misli marsikaterih dogodkov in ukrepov v naslednjem štiri leta trajajočem narodnoosvobodilnem boju ne moremo razumeti.

Misel na zadnjo etapo je po svoje izražalo tudi prvo ime osvobodilne organizacije, ki je bila ustanovljena 26. aprila 1941, namreč Protiimperialistična fronta. V dneh svojega nastanka je to ime imelo globok smisel. Predstavniki navzočih skupin so soglasno priznali, da je za slovenski narod, kar se tiče zunanjepolitičnih zvez, edino realna naslonitev na Sovjetsko zvezo, da je »Sovjetska zveza up in nada slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja«,¹⁷ da sta torej usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda in vse Sovjetske zveze.¹⁸ Nastajajoča organizacija ni bila naperjena samo proti nemško-italijanskemu fašističnemu

¹² Osvobodilna fronta II, št. 2, sredi januarja 1942.

¹³ Okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, položaj 11. I. 1943, str. 3. Arhiv IZDG.

¹⁴ Kurziva F. Š.

¹⁵ Kurziva F. Š.; Pismo krščanskih socialistov aktivistom v Ljubljano 13. maja 1943.

¹⁶ Kurziva F. Š.; okrožnica v arhivu IZDG fasc. 495/I.

¹⁷ Osvobodilna fronta I, št. 1, sredi novembra 1941, članek Pol leta Osvobodilne fronte.

¹⁸ Dve leti OF.

imperializmu, temveč po izjavi Borisa Kidriča prav tako tudi proti angleško-ameriškem. Ustanovitelji so izbrali to ime zato, ker so se hoteli zavarovati pred izkoriščanjem s strani angleškega imperializma, in da bi ne speljal organizacije v svoje vode.¹⁹

S Kidričevo formulacijo protimperialističnega stališča nove organizacije so se strinjale seveda vse ustanovne skupine. Zanje je bilo značilno, da so po svoji sestavi ustrezale slovenski tradiciji v nazorskem pogledu, politično pa niso pripadale »priznanim« političnim strankam, temveč so zrastle iz opozicije proti takratni hlapčevski, drobtinčarski in naposled v aprilskih dneh odkrito kapitulantski uradni slovenski politiki. Tisti čas so hotele povezati pozitivne elemente iz slovenske preteklosti s prihodnostjo, ki naj bi tako organsko rasla iz nje.

Za etapo nove organizacije osvobodilnega gibanja pod imenom Protiimperialistične fronte je bilo značilno, da je bila predvsem prehodnega značaja. Vendar sta se prav tedaj zvrstila dva dogodka, ki sta bila odločilne važnosti za poznejši razvoj Osvobodilne fronte in partizanstva.

Prvi je bil partijska konferenca 1. junija 1941 v Mencingerjevi ulici v Ljubljani. Na njej je Edvard Kardelj analiziral tedanji mednarodni politični položaj in nakazal perspektivo pohoda nemških fašistov proti Sovjetski zvezi. Ne glede na metodo razpravljanja na konferenci moramo reči, da je na njej dozorela ideja oboroženega boja proti okupatorjem v tem smislu, da so se po njej začele praktične priprave za oboroženi boj, to je sistematičnejše zbiranje orožja, kakor so ga zbirali dotlej, in ustanavljanje vojnih komitejev.

Drugi dogodek je bil v zvezi z delavsko enotnostjo. Na pobudo partije je v tednih po ustanovnem sestanku bila konferenca delavcev, organiziranih v delavskih organizacijah. Udeležili so se je predstavniki CK KPS, krščanskih socialistov in svobodnih strokovnih organizacij. Šlo je za to, da bi se proletariat strnil okoli jedra ustanovnih skupin Protiimperialistične fronte in postal prvoborec za cilje nove osvobodilne akcije in s tem tudi svoje lastne osvoboditve. Konferenca je v tem smislu uspela. Ko so se kasneje pridružili tej enotnosti še predstavniki socialistov, je bila delavska enotnost v vseh pogledih vzpostavljena. Osvobodilnega boja se je potem delavski razred udeležil kot strnjena celota. Postal je v pravem pomenu besede voditelj osvobodilnega boja slovenskega naroda.²⁰

Preden zaključimo obravnavo prehodne etape, ki jo poznamo pod imenom Protiimperialistična fronta, je prav, da pokažemo, v čem je bil pravzaprav pomen ustanovnega sestanka nove organizacije osvobodilnega gibanja.

1. Ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte je bil v določenem smislu logično nadaljevanje predvojnega protimperialističnega zbiranja v Slove-

¹⁹ SPor 1941, ponatis, str. 273 v članku Gesla našega osvobodilnega boja je značaj Protiimperialistične fronte orisan z besedami: Prouči ta gesla, ki so podlaga protimperialistične fronte slovenskega naroda! Tolmači jih drugim, potrpežljivo razčiščuj pojme vsem, ki hočejo dobro slovenskemu narodu in hkrati pomagajo izločiti iz protimperialističnih vrst vsakega tujega agenta, ki bi hotel v pravični osvobodilni boj podtakniti kukavičje jajce ter vpreči v angleški imperialistični voz ljudske množice, boreče se za veliko stvar svoje narodne in socialne osvoboditve (SPor, 22. VI. 1941, ponatis, str. 67).

²⁰ Dve leti OF; Delo 1942, št. 2, članek Revolucionarni razvoj slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja.

niji. Toliko je bil sploh člen v razvoju tega gibanja, katerega niti gredo nazaj ne samo v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, temveč tudi v skupne nastope sindikalnih skupin, katerih zastopniki so se potem sešli v Osvobodilni fronti. Toda ustanovni sestanek je bil stvarno in vsebinsko rojstvo Osvobodilne fronte, voditeljice slovenskega narodnoosvobodilnega boja proti italijansko-nemškemu imperializmu. To ni bil samo prvi sestanek protiiperialistične grupacije v Sloveniji po zlomu Jugoslavije, torej v popolnoma novih okoliščinah, ki so se zelo razlikovale od tistih pred 6. aprilom 1941, temveč je na ustanovnem sestanku šlo za to, da se protiiperialistična grupacija v novem položaju ohrani, vzdrži in celo razširi. To se je pozneje dejansko tudi zgodilo.

2. Ustanovni sestanek je sprejel načelo oboroženega boja proti okupatorjem. Sprejeti tako načelo pa ni bila mala stvar. To načelo se namreč pokaže v pravi luči, če ga presodimo z vidika celotne slovenske zgodovine in slovenske geografije. Zgodovinski vidik nam pokaže, da je sprejem oboroženega boja proti okupatorju leta 1941 po 400 letih, odkar so minili veliki kmečki upori v Sloveniji in Slovenci niso samoiniciativno vodili velikopoteznih oboroženih bojov, bil zares odločno dejanje. To je bila resnično velika stvar, kakršnih slovenski narod dotlej ni velikokrat tvegala.²¹ Zato ustanovni sestanek resnično pomeni izhodišče nove dobe v zgodovini slovenskega naroda.

Dodati moramo, da je bil med slovenskimi partizani vedno živ spomin na nekdanje kmečke upornike. Zanimivih besed »Česar slovenska narodna zgodovina že od turških pohodov in slovensko hrvaške kmečke vstaje ni več mogla zapisati, to se dogaja dandanes: proti zatiralcem slovenskega naroda se dviga oborožena slovenska pest« ni napisal samo Boris Kidrič v članku Zgodovinski polet slovenskih narodnih sil v Slovenskem poročevalcu,²² temveč se je spomin na kmečko puntarijo obujal nenehno s partizanskimi pesmimi o Matiju Gubcu, ubogi gmajni itd.

3. Narodna in socialna osvoboditev sta postali akcijsko geslo slovenskega narodnoosvobodilnega boja, to je neposredni cilj oborožene akcije, za katero je Protiiperialistična fronta organizirala potrebne priprave. Tako je pravo izhodišče tudi za to akcijo bil ustanovni sestanek.²³

4. Nositelj vse osvobodilne akcije, ki je izšla iz ustanovnega sestanka Protiiperialistične fronte, so postale in kljub nekaterim težavam tudi obdržale vodstvo do končne zmage nove družbene sile, ki so izšle iz slovenskega proletariata. Tako je stopil na čelo vsega boja za novo in boljšo bodočnost slovenskega naroda. Delavski razred je s tem ravnal v duhu manifesta ustanovnega kongresa KPS, ki mu je že leta 1937 poveril zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda v smislu Cankarjevih besed: Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca.²⁴ Seveda se to ni zgodilo samo od sebe, temveč po trajni po-

²¹ SPor 1941, ponatis, str. 274, opomba 41.

²² SPor 16. VIII. 1941, ponatis, str. 100—101.

²³ Na račun neuspešnega dela za Zedinjeno Slovenijo v preteklosti so bili v partizanski literaturi zapisane ali v tistih časih izrečene večkrat kratke reminiscence. Tako je npr. Edvard Kardelj vpletel take reminiscence v svoj govor na kočevskem zboru (Zbor odposlancev slovenskega naroda, stenografski zapiski, izdala skupščina LRS, str. 71—72). Take reminiscence je zapisal tudi Jakob (Oskar Šavli) v brošuri Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda, str. 12.

²⁴ Delo 1948, št. 1, str. 70—74.

budi Komunistične partije Slovenije, ki ni bila samo avantgarda proletariata, temveč osvobodilnega gibanja sploh.

Če ustanovni sestanek in vse tisto, kar se je na njem govorilo in sklenilo, primerjamo s prvima dvema apriloma, moramo reči, da je ustanovni sestanek povzel temeljne misli iz njiju. Novo je bilo to, da je delavski razred in po njem slovenski narod začel uresničevati te misli na način, ki je v okoliščinah, kakršne so nastopile z italijansko-nemško okupacijo slovenske zemlje, edini kazal na uspeh. Nedvomno moramo pritrditi besedam, ki jih je Edvard Kardelj izrekel na tretjem kongresu Osvobodilne fronte, da je namreč »dan ustanovitve OF eden najvažnejših datumov v razvoju naše ljudske revolucije, ker je bil eden najvažnejših pogojev za uspešno pripravo oborožene vstaje«. ²⁵

Praktične možnosti za uresničenje programa, kakor so ga sprejeli na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte, so nastopile, ko se je Nemčija 22. junija 1941 zapletla v boj s Sovjetsko zvezo. S tem dnem se je začel velikanski spopad, ki ni prenehal prej, dokler ni zlomil fašistične Nemčije in njenih zaveznic.

Osvobodilna fronta — ljudska organizacija borcev za svobodo

Nemški napad na Sovjetsko zvezo je na Slovenskem odmeval z izredno naglico. CK KPS je takoj izdal letak, v katerem je obsodil fašistični napad na Sovjetsko zvezo in hkrati napovedal, da je napad postal začetek konca njihovega nasilnega gospostva nad Evropo. Zaradi nenadnega napada na Sovjetsko zvezo je tako rekoč v eni sapi zenačil slovenske interese s sovjetskimi, razglasil načelo oboroženega boja za akcijsko načelo in predvidel »Zedinjeno Slovenijo« kot cilj tega boja. Vse Slovence je pozval v enotno Osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem ob strani vseh zatiranih narodov pod vodstvom Sovjetske zveze in Rdeče armade. »Naš dosedanji odpor naj se razvije v vse-ljudsko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem.« ²⁶

V Sloveniji se je z 22. junijem končala prehodna doba Protiimperialistične fronte. Njeni organizatorji so ji spremenili ime v Osvobodilno fronto. To ime ni bilo čisto novo. Aprilski letak CK KPS je že konec aprila omenil osvobodilno fronto kot skupnost vseh borcev za svobodo. O osvobodilni fronti so govorili tudi na ustanovnem sestanku. ²⁷ Toda iz posebnih razlogov, ki smo jih že navedli, so snujočo se osvobodilno organizacijo začasno imenovali Protiimperialistična fronta. Z 22. junijem je organizacija dobila ime, kakršno ji je bilo namenjeno pravzaprav že na ustanovnem sestanku. Da je osvobodilna organizacija pod prvim in drugim imenom bila ista, dokazuje več dejstev: isti program, isti sistem organizacije, isti ljudje v vodstvu. To so dejstva, ki nas upravičujejo, da vidimo pred sabo le eno organizacijo, spočeto 26. aprila 1941. Dne 22. junija je v njenem razvoju nastopila samo nova etapa. Tako je na Osvobodilno fronto gledal Boris Kidrič in vsi, ki so pisali o njej. ²⁸

²⁵ Prav tam.

²⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1. IZDG Ljubljana 1962. Str. 44—47, cit. Dokumenti.

²⁷ Izjava Jožeta Rusa.

²⁸ Kidrič, Obris; Fajfar, Nekaj spominov, Novi svet 1946, str. 313—315.

Iz novih okoliščin, ki so nastopile z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo, je vodstvo osvobodilnega gibanja izvajalo potrebne konsekvence. Nakazal jih je delno že letak CK KPS ob 22. juniju, treba jih je bilo le prenesti v prakso. Razglasiti načelo oboroženega boja za akcijsko geslo, je bilo pravzaprav lahko. Dejanski prelom s preteklostjo je prinesla šele izvedba tega načela v prakso. To pa je v takratnih okoliščinah pomenilo razviti partizanstvo. V vodstvu osvobodilnega gibanja o potrebnosti le-tega ni bilo pomislekov. CK KPS je že na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo postavil glavni štab. Tudi prvi kader mu je dal CK, kasneje pa so bili kooptirani še nekateri drugi. Izvršni odbor OF je nekaj dni nato odobril sklep CK KPS in se pridružil njenemu pozivu na vseljudsko vstajo.²⁹ Glavni štab je postal voditelj partizanske dejavnosti na vsem slovenskem ozemlju ne glede na meje. Stvari političnega značaja je vedno predložil IOOF.³⁰

Prvi partizani so se praktično rekrutirali iz vseh skupin Osvobodilne fronte, ki so po Kardeljevih besedah dale tako ljudi kakor tudi denar in opremo.³¹ Pri ljudeh ustanovnih skupin v splošnem ni bilo pomislekov proti praktičnemu izvajanju načela oboroženega boja, zlasti ne pri partijcih in članih Sokola. Nekateri ljudje iz krščanskosocialistične skupine pa so nekoliko omahovali.³²

Toda Osvobodilna fronta se ni mogla in ne hotela omejiti samo na aktivistični kader ustanovnih skupin. Za partizane je želela pridobiti najširše plasti slovenskega naroda, saj je šlo za usodo vseh Slovencev. V tem primeru pa so pomisleki lahko bili močna ovira za razvoj partizanstva. Proti njim se je odločno boril Slovenski poročevalec, ki je prvič izhajal leta 1938, v maju 1941 pa ga je partija obnovila. V naslednjih mesecih je postal vestnik Osvobodilne fronte ter hkrati propagator in mobilizator osvobodilnega gibanja. Svojo nalogo je izvrševal tudi s tem, da je izpodbijal pomisleke proti oboroženemu boju ter ta boj prikazoval kot narodno nujnost, zadevo časti in pogoj življenja.³³

Osvobodilna fronta je bila že od vsega začetka, torej že na ustanovnem sestanku, zasnovana in zamišljena kot vseljudska organizacija, kot vsenarodno osvobodilno gibanje. Slehernemu poštenemu Slovencu in zares patriotski slovenski skupini je bila ne glede na politične, svetovnonazorske tradicionalne in družbene razlike od vsega začetka dana možnost, da enakopravno sodeluje v osvobodilnem gibanju.³⁴

Kidričevo označevanje zamisli osvobodilnega gibanja in enakopravnega sodelovanja vključenih skupin krije v sebi navidezno protislovje. Na eni strani imamo opraviti z enotnostjo, na drugi pa s samostojnostjo vključenih skupin. Dejansko gre pri enotnosti za enotnost glede na skupne cilje, pri samostojnosti pa za spoštovanje tistega, kar je bilo njihova specifičnost. Na ustanovnem sestanku je pri navzočih skupinah šlo le za vprašanje svobode nazora in vere. Vprašanje pa je bilo, če se bo mogoče zediniti na istem temelju tudi s skupi-

²⁹ Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. DZS Ljubljana 1946 (str. 24). Cit. Pot nove Jugoslavije.

³⁰ SPor, ponatis, opomba 49.

³¹ Dokumenti 1962, dok. št. 17, str. 63.

³² Več o tem Politični tokovi v OF, str. 45.

³³ Glej SPor 1941, št. 8, 10, 11, 14, 16.

³⁴ Iz Kidričevega govora na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in po Izjavi treh skupin v Dolomitih (dolomitska izjava). Obe besedili sta si zelo podobni.

nami, ki se bodo priključile Osvobodilni fronti v drugi fazi razvoja, to je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo.

Iz želje, da bi se vsenarodno osvobodilno gibanje čimprej in v čim širšem obsegu uresničilo, je komunistična partija predlagala dve točki, v kateri bi morala privoliti vsaka skupina, ki bi hotela sodelovati v osvobodilnem boju slovenskega naroda:

1. Nepomirljiv boj z okupatorji in proti vsakršnemu sodelovanju z njimi, podpora ter vojaško in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo, Anglijo in z vsemi zavezniškimi silami, ki so v boju proti okupatorjem.

2. Takojšnja oborožena akcija v vsej Sloveniji, formiranje partizanskih odredov, organizacija sabotаж, diverzij itd.³⁵

Bistvo obeh točk je bilo v razširjeni osnovi, ki naj bi služila za sprejem v osvobodilno organizacijo. Pri razširjeni osnovi namreč ni bilo govora o socialnih ciljih nove osvobodilne organizacije. Toda partija se te širine ni prav nič bala. Računala je, da kdor se boji tvegati nekaj za svobodo slovenskega naroda, tudi razširjene osnove ne bo sprejel. Po njenem mnenju je šlo v obeh primerih za iste ljudi. V tem drugem je bila najvažnejša ravno druga točka — zahteva po takojšnji oboroženi akciji. Naperjena je bila proti vsakršnim političnim špekulantom, ki bi hoteli izigravati slovenski osvobodilni boj za svoje sebične namene. Točka o takojšnji oboroženi akciji je vedno pokazala, kdo hoče biti iskren in kdo ne, kdo je pravi rodoljub in kdo ne. Točka o takojšnji oboroženi akciji je pomen odločitve premaknila iz socialnega kompleksa na moralno področje in izzivala moralno diferenciacijo med Slovenci. V tem je bil njen največji pomen.

Glede zbiranja in priključevanja najrazličnejših skupin Osvobodilni fronti je po izbruhu vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo nastala važna sprememba. Medtem ko so se ustanovne skupine združile na ožji bazi, poleg točke oborožene vstaje so njene osnovne programske točke izražale tudi socialno osvoboditev, je bila pri kasnejših skupinah odločilna za pristop le privolitev v oboroženo akcijo proti okupatorjem. Do priključitve je prišlo tako, da je vodstvo osvobodilnega gibanja našlo stik z njimi in jim ponudilo sodelovanje. Po Kidričevi izjavi se ni zglasilo samo pri starih in propadlih protiljudskih oblastnikih ter političnih voditeljih, ki so neposredno po kapitulaciji zagrešili novo veleizdajo in se šli poklonit Mussoliniju v Rim.^{35a} Uspehi niso izostali. Po svoje so se kazali tudi v Slovenskem poročevalcu. Takoj po preimenovanju Protiimperialistične fronte v Osvobodilno fronto in razširitvi baze za vstop vanjo ni zapisal samo želje: »Komunistična partija Slovenije je dala iniciativo za najširšo Osvobodilno fronto slovenskega naroda, v kateri naj sodeluje vsaka skupina in vsak posameznik, ki se hoče boriti za zlom nemškega in italijanskega fašizma,«³⁶ temveč tudi ugotovitev: »Osvobodilna fronta slovenskega naroda, združena s herojsko borbo Sovjetske zveze, postaja živo, razgibano množično dejstvo.«³⁷ Ob koncu julija je bil Slovenski poročevalec v članku Pohod Osvobodilne fronte postal nekoliko konkretnjši, ko je pisal: »V Osvobodilni fronti sodelujejo vse

³⁵ Politični tokovi v OF, str. 44.

^{35a} Boris Kidrič, Poročilo na prvem kongresu Osvobodilne fronte... v Ljubljani 16. julija 1945. Izdal IOOF, str. 7 (cit. Kidrič, Poročilo).

³⁶ SPor, 28. VI. 1941, članek Pomni in povej drugim, ponatis, str. 76.

³⁷ Prav tam, članek Gigantski boj za svobodo narodov.

borbene slovenske skupine ne glede na ožje politične in svetovne nazorske razlike... Vodstva Osvobodilne fronte obstajajo iz najaktivnejših borcev ne glede na njihovo ožjo politično in nazorsko usmerjenost.³⁸ Ta prekipevajoči optimizem skuša spraviti v realnejše okvire stavek: »Osvobodilna fronta prcdira v vsak kotiček zatirane in razkosane slovenske zemlje.«³⁹

Na pobudo vodstva osvobodilnega gibanja se je še pred koncem leta 1941 priključilo Osvobodilni fronti več večjih in manjših skupin in krogov ter nekaj pomembnejših ljudi zunaj strank. Po Kidričevi ugotovitvi se je v razmeroma kratkem času pridružilo OF 18 različnih političnih, kulturnih in drugih skupin ter organizacij.⁴⁰

Med skupinami Osvobodilne fronte moramo razlikovati tiste, ki so aprila 1941 ustanovile Protiimperialistično fronto, in te, ki so se kasneje priključile Osvobodilni fronti. Prve, med katerimi so bile Komunistična partija Slovenije, demokratično krilo Sokola, skupina krščanskih socialistov in skupina naprednih kulturnih delavcev, so se na plenumu Protiimperialistične fronte, ki je bil najbrž v nedeljo 15. junija 1941 pri M. Jeršiču v Dermotovi ulici v Ljubljani, razglasile za temeljne ali ustanovne ali osnovne skupine novega osvobodilnega gibanja. Druge, to je skupine iz kasnejšega datuma, glede tega niso imele posebne oznake.⁴¹

Kako je Osvobodilna fronta kot organizacija izpolnjevala želje in prizadevanja svojega vodstva, da postane široko vseljusko gibanje?

Slovenska Osvobodilna fronta je kvalitetno in zgodovinsko nekaj drugega, kakor je bila nekaj let poprej npr. francoska ljudska fronta, ki je na omejenem socialnem in državnem programu združila za nekaj časa vse levičarske stranke v koaliciji, ni pa mogla vzdržati ne pred nasprotniki in ne na znotraj zaradi ozkih političnih računov partnerjev. Slovenska Osvobodilna fronta je bila tudi po svojem zgodovinskem pomenu in vlogi, pa tudi po organizaciji drugačna od imensko podobnih narodnoosvobodilnih front, ki so nastale kot množične organizacije pri drugih jugoslovanskih narodih. Te so organizirale množice, ki so se že udeleževale narodnoosvobodilnega boja, in postopoma vključevale v svoje vrste razne bivše politike in javne delavce, pridružene boju. Osvobodilna fronta je bila v primeri z njimi prava posebnost, ki je bila doma samo v slovenskem narodu.

Slovenska Osvobodilna fronta je bila že ustanovljena kot enotna revolucionarna organizacija, ki je z vključitvijo pripadnikov treh svetovnih nazorov predstavljala tradicijo slovenskega naroda in je kot taka imela množično osnovo v vseh plasteh slovenskega ljudstva, ni bila nikdar zamišljena zgolj kot orodje revolucije, ampak kot osnovni vseljuski politični organizem, ki naj poveže vse ljudstvo v skupnem boju za osvoboditev in za izvedbo ljudske revolucije.⁴²

Formalna organizacija Osvobodilne fronte je potekala od zgoraj navzdol, po včlanjenih skupinah, kar je vsekakor značilno, obenem pa tudi naravno. Tako je bilo že v prvi fazi razvoja, ko je nosila še prvo ime. Ustanovnega sestanka so se udeležili predstavniki skupin, ki so v naslednjih tednih pridobili

³⁸ SPor, 15. VII. 1941, ponatis, str. 87.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Dve leti OF.

⁴¹ Tone Fajfar, Miro Jeršič, ustna vira, in z uporabo njih članek Ljubljana — ognjišče upora, Tovariš, 26. IV. 1951.

⁴² Tone Fajfar, 27. april 1941, Delo, 27. IV. 1964.

za novo osvobodilno organizacijo ljudi po vseh enotah svoje organizacije. In prav aktivisti osnovnih skupin so sestavljali jedro novega gibanja.

Ko so se v drugi fazi pridružile Osvobodilni fronti številne nove skupine, so se vključile na podoben način. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je vedno pogodilo z vodstvom vsake konkretne organizacije ali skupine. To je potem po svoji liniji izpeljalo vključitev svojih enot ali posameznih članov. Tako je vsaka od skupin pripeljala v Osvobodilno fronto svoj kader. Po njih se je osvobodilno gibanje širilo naprej in zajemalo vedno večji krog slovenskega naroda. Drugače organsko niti ni moglo biti. Ljudje se med sabo niso vsi poznali. Vse stike je bilo treba vpeljati prek poznanstev in medsebojnega zaupanja. Bil je čas okupacije in ljudje v medsebojnem zaupanju niso bili do kraja sproščeni, čeprav je bil patriotizem v njih velik. Res pa je tudi, da sta mržnja do sovražnika in ljubezen do svobode bila v ljudeh velika in tako je ves proces vključevanja v Osvobodilno fronto tekel hitreje, kakor so spočetka pričakovali. Posebno od jesenskih mesecev dalje, ko je slovensko partizanstvo pokazalo tudi že nekaj uspešnih akcij, se je Osvobodilna fronta razvijala in širila zelo naglo. Seveda so bile tudi znatne razlike med posameznimi kraji in pokrajinami. Politični sestanki so zlasti v »ljubljski pokrajini«⁴³ prodrli v sleherni vas. Fronta je organizirala okrožne in rajonske odbore, med najširšimi plastmi pa so nastajali terenski odbori. Gibanje se je večkrat razpredlo tako na široko, da je formalna organizacija zaostajala za političnim obsegom Osvobodilne fronte, za številom pripadnikov.⁴³ Pojav je bil mogoč, ker so se ji na terenu priključevali tudi privrženci skupin ali bivših strank, katerih vodstva so se kakor koli obotavljala vstopiti vanjo ali so se ji upirala s svojimi lastnimi »akcijami«. Privrženci bivših strank so se prijavljali na lastno pobudo, ne da bi jim njihova vodstva dala kakršna koli navodila ali so dobili celo nasprotna, naj se Osvobodilne fronte izogibljejo.⁴⁴ Pri teh ljudeh je razen mržnje do okupatorja na tako odločitev močno vplivalo globoko razočaranje nad vrhovi stare Jugoslavije, nad njenimi uradnimi strankami in političnimi formacijami.⁴⁵ Mnogi so se Osvobodilni fronti pridružili, ker je niso imeli za stranko v starem predvojnem smislu, temveč za politično silo resnično novega kova.^{45a} Pridružili so se ji kot taki, ne da bi se pri tem opredelili za katero od včlanjenih skupin.

Iz navedenega vidimo, da so variante in motivi za vključevanje v Osvobodilno fronto vsaj pri posameznikih večkrat bili precej različni. V začetni dobi so se ljudje vključevali v Osvobodilno fronto večinoma tako, kakor jih je kdo pridobil, to se pravi, da so se v OF vključevali pretežno po včlanjenih skupinah, pri čemer so bile zlasti važne ustanovne skupine. Sčasoma je proces zbliževanja skupin tako napredoval, da naposled pri pridobivanju novih članov za OF

⁴³ Dve leti OF; SPor, 6. IX. 1941. V poročilu CK KPS CK KPJ iz druge polovice decembra 1941 je Boris Kidrič napisal: »V Ljubljanski provinci je zajela OF ogromno večino slovenskih množic.« ... Malo dalje pa je dodal: »V Ljubljani je množična zasidranost OF imunizirala možnost uničujočih proval... V Ljubljani čita „Poročevalca“ po poprečnem računu vsak teden 50 000 ljudi. Mesečno daje Ljubljana cirka 250 000 Lit dohodkov OF. Prejšnji mesec, ko organizacija davka še ni bila povsem izvedena, je plačalo davek nad 10 000 ljubljanskih davčnih obveznikov...« Dokumenti 1962, str. 232.

⁴⁴ SPor, 20. IX. 1941, ponatis, str. 134.

⁴⁵ Pot nove Jugoslavije, str. 24.

^{45a} Kocbek, ustni viri po Politični tokovi v OF.

ni bilo več važno, kateri skupini je aktivist pripadal, samo da je delal za Osvobodilno fronto. Toda časovno tega pojava ni mogoče opredeliti, ker so se procesi med seboj prepletali.⁴⁶

Ne glede na načine vključevanja v organizacije Osvobodilne fronte je bila naloga frontnih odborov pritegovati široke množice v osvobodilno gibanje, vzbujati njihovo sodelovanje, širiti osvobodilni tisk, oblikovati javno mnenje, zbirati materialna sredstva za potrebe osvobodilnega gibanja in ne nazadnje nabirati prostovoljce za partizansko vojsko.⁴⁷

Iz tako razvite organizacije, ki je bila uspeh nešteti razgovorov, političnih sestankov in konferenc, ki so med vsemi sloji slovenskega ljudstva dvignili poteptano narodno in demokratično zavest, je v resnici nastalo vsenarodno gibanje, kakor je bil namen vodstva že na začetku, ob ustanovitvi Protiimperialistične fronte. Seveda se je moč tega gibanja razvijala postopoma: najprej v Ljubljani, ki se je prav v tem primeru izkazala kot srce slovenskega naroda, potem v »ljubljski pokrajini«, druge pokrajine — Gorenjska, Primorska, Štajerska, Koroška so sledile kasneje. Vseljudsko gibanje pa ni ničesar zgubilo na svojem pomenu, če je za njegov razcvet v nekaterih pokrajinah bilo treba tudi več let.

Mislim, da je nesporno zgodovinsko dejstvo, da je množičnost Osvobodilne fronte bila mogoča zaradi njene posebne notranje strukture. Naj navedem na tem mestu mnenje Vladimira Kralja, ki ga je o njej napisal v svojih Memoarih 1941—1945:

»Odziv našega človeka na klic OF (tu govorim vedno o Ljubljani in Ljubljanski pokrajini) je bil spontan in množičen in to že v času, ko sta v Srbiji docela obvladovala položaj Nedić in Mihailović, na Hrvaškem pa Pavelić. Vzrok naglega in množičnega uspeha OF vidim danes v tem, da je bila OF na vsem Balkanu najbolj evropska oblika uporniškega gibanja, saj je združevala ob svojem komunističnem jedru vse leve frakcije nekdanjih meščanskih strank, liberalne, katoliške in socialdemokratske, okolnost, ki je naložila temu gibanju določene moralne obveznosti tudi glede njegovih poznejših povojnih odnosov do slovenskega ljudstva kot celote.«⁴⁸

⁴⁶ Kako je časovna prepletenost procesa bila stvarna, naj pokažeta dva primera iz Kardeljevih pisem Titu. V pismu 29. marca 1942 je Kardelj poročal o ljubljanski policiji: »Stari jugoslovanski policijski aparat je razpadel. Njihova pomoč (Osvobodilni fronti) je bila dejansko zelo efektivna. Sedaj so jih Italijani vse razorožili... Najbolj zanimivo pri tem je, da so se vsi policisti orientirali v okviru OF na KP in ne na kako drugo skupino...« (Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 323.) V drugem pismu, ki ga je pisal 14. decembra 1942, toda konkretna vsebina se nanaša na nekaj mesecev starejši čas, je napisal: »V sestavu partizanske vojske je bila (pred roško ofenzivo! — op. F. Š.) velika mešanica ljudi po svoji politični barvi. To so bili večrajšnji Koroščevi »Slovenski fantje«, Sokoli, socialni demokrati, kmetijci itd., izmed katerih so mnogi ostali pri svojih političnih osnovah, k partizanom pa so pristopili zaradi vodstva OF...« (Jesen 1942, IZDG Ljubljana 1963, dok. št. 207, str. 533), to se pravi, da so zaradi različnih skupin različnih smeri stopili v OF, ker so imeli vodstvo OF za vsenarodno vodstvo, zraven pa vendar ostali skupinsko opredeljeni.

⁴⁷ Tone Fajfar, Osvobodilna fronta slovenskega naroda, zgodovinski oris OF, napisan v partizanih.

⁴⁸ Perspektive 1962—63, št. 26, str. 636. Svoje mnenje je zgradil na rezultatih opažanja aktivistov OF v ljubljanskih policijskih zaporih. Zanimiv je bil pri tem socialni sestav političnih zapornikov. Prve dni aktivnega nastopa OF je prevladovala v ljubljanskih zaporih inteligenca, zlasti pišoča inteligenca, do katere so imele oku-

Uspehi množičnega gibanja Osvobodilne fronte so se pokazali predvsem v dveh smereh: prvič, Osvobodilna fronta je postala edini predstavnik slovenskega naroda, in drugič, ustvarila je temelje za slovensko partizantvo. Negativno pa so se izrazili na strani nasprotnikov Osvobodilne fronte.

Teza, da mora biti Osvobodilna fronta edini predstavnik slovenskega naroda, je rasla skladno z njenim širjenjem med najširše sloje slovenskega naroda. Pojavila se je že v prvih tednih po razširitvi osnove za vstop v OF. Spočetka se je javljala v nekoliko hipotetični obliki, češ da je Osvobodilna fronta, ki se ji je pridružilo vse, kar misli in čuti odkritosrčno slovensko, zavzela tak razmah, da jo je mogoče imenovati edinega slovenskega predstavnika.⁴⁹ Proti koncu julija 1941 so po tej tezi razglasili Osvobodilno fronto že za edinega zakonitega predstavnika slovenskega naroda.⁵⁰ Naravno, da je ta zakonitost bila revolucionarna, zakaj v okupaciji je gledala moralno krivico in je zato ni mogla priznati. Ta revolucionarna zakonitost je tiste, ki so želeli ostati izven Osvobodilne fronte, razglasila za suhe veje na narodnem telesu. Še huje je obsodila tiste, ki so delovali proti Osvobodilni fronti. O teh je sodila, da so se izločili iz narodne skupnosti in bodo nekoč polagali račun pred narodom.⁵¹ »Vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo,« je izjavil vrhovni plenum Osvobodilne fronte na zasedanju 16. septembra 1941.⁵² Proti koncu leta, ko je bilo že čutiti, da domača reakcija postaja aktivnejša, je šla teza, da je OF predstavnica slovenskega naroda, še korak dalje. V članku Varujmo slovensko narodno enotnost je Osvobodilno fronto tako rekoč izenačila s slovenskim narodom. »Slovenski narod — sam, izdan in zapuščen, izročen na milost in nemilost sovražniku, je iz svojih lastnih sil zgradil svojo Osvobodilno fronto, jamstvo svoje bodoče svobode. Zato je zgolj Osvobodilna fronta upravičena, da vodi in predstavlja slovenski narod. Kdor noče tega dejstva upoštevati, ta dokazuje, da mu ni mar za narodno korist, da pa so mu na umu njegov položaj in njegovi sebični nameni. Kdor se drzne dvigniti roke proti Osvobodilni fronti, ta je zamahnil po samem narodu in njegovi Osvobodilni fronti.«⁵³

patorske oblasti največje nezaupanje. Toda že prve dni je bilo po ljubljanskih zaporih tudi mnogo uradništva, državnega in zasebnega, med njimi zlasti mnogo teh, ki so se zatekli pred Nemci s Štajerskega in Gorenjskega v Ljubljano. Mnogo je bilo tudi visokošolske in srednješolske mladine, ki je bila s svojim odkritim odporom zoper okupatorja najbolj prostodušen in neugnan element v zaporih. Precejšnje število zapornikov je bilo tudi iz vrst ljubljanskih obrtnikov, rokodelcev in trgovcev, večidel tihih vojnih dobaviteljev OF. Ko se je organizirani odpor OF iz Ljubljane razširil tudi na podeželje, so pričeli prihajati v ljubljanske zapore, in to množično, ljudje z Dolenjskega, večidel mali kmetje in mali obrtniki. Delavcev je bilo med vsemi stanovi najmanj, kar je tudi razumljivo, saj na področju »ljubljske pokrajine« ni bilo večjih industrijskih središč. Tako so delavstvo v ljubljanskih zaporih zastopali samo ljudje iz ljubljanskih mestnih podjetij, iz Saturnusa in nekaterih manjših ljubljanskih tovarn. Perspektive 1962—63, št. 26, str. 636.

⁴⁹ SPor, 11. VII. 1941.

⁵⁰ SPor, 25. III. 1941.

⁵¹ SPor, 9. VIII. 1941.

⁵² SPor, 20. IX. 1941.

⁵³ SPor, 29. IX. 1941.

Druga smer, ki ji je v Sloveniji bilo množično gibanje naravnost prvi pogoj, je bilo slovensko partizanstvo. Množični razmah Osvobodilne fronte mu je ustvaril ugodno podlago. Tudi pozneje je množična Osvobodilna fronta bila nenehna osnova za slovensko partizanstvo, ki ga je hranila, varovala in gojila vse do končne zmage. Zakaj na slovenskem ozemlju, ki je na gosto prepreženo s cestami in železnicami, tedaj pa je bilo tudi na gosto posejano z nemškimi in italijanskimi posadkami, zraven še razkosano z žičnimi pregrajami, bi partizansko gibanje ne bilo mogoče, če ne bi imelo krepkega in množičnega političnega zaledja. Vrhovni organi osvobodilnega gibanja so se teh dejstev dobro zavedali. Zato so že od vsega začetka imeli namen, da bi oboroženi vstaji slovenskega naroda ustvarili kar najširše politično zaledje. Z uresničenjem množične Osvobodilne fronte so ta cilj tudi dosegli. Pri tem so gradili na mržnji ljudstva do okupatorjev, na njegovi želji, da si znova pribori svobodo in neodvisnost, prav tako pa tudi na njegovem globokem razočaranju nad vrhovi stare Jugoslavije in tedanjimi političnimi strankami. Aprilska katastrofa je ljudstvu razgalila protiljudske režime bivše Jugoslavije. Po zaslugi Osvobodilne fronte so že prve partizanske skupine, ki so bile še povsem diverzantske, uživale naklonjenost in podporo slovenskih množic in tako je ostalo vsa leta naprej. Čeprav so bile slovenske partizanske enote dolgo številčno skromne, večkrat tudi zdecimirane, so zaradi opore v ljudstvu vendar vzdržale kljub velikanski premoči okupacijskih armad in vedno ostale na svoji zemlji.⁵⁴

Partizanska vojska je bila instrument osvobodilne politike. Ni se razvijala tako, kakor da bi bila izločena iz celotnega osvobodilnega procesa, temveč je bila z njim tesno povezana. Rekrutirala se je iz slojev, skupin in posameznikov, ki so se priključili Osvobodilni fronti. Vsi ti so imeli partizane za svoje borce. In ker je Osvobodilna fronta obsegala najširše slovenske plasti, je naravno partizanska vojska imela povsod močno oporo. Partizani zato niso bili ljudska vojska v kakem teoretičnem smislu besede, temveč spričo konkretnih dejanj, ne glede na to, da je njihovo število bilo v prvem letu še skromno, zakaj v naslednjih letih je naraščalo vedno bolj. Temeljila je namreč na splošnih ljudskih interesih svobode, življenja, časti in varstva pred okupatorskim nasiljem.⁵⁵

⁵⁴ Tone Fajfar je o povezanosti slovenskih ljudi s partizani napisal: »Slovenske množice so se v Osvobodilni fronti povezale s partizanstvom tako močno, da naši partizanski vojski nikdar ni bilo treba zapuščati slovenskega ozemlja, pa če so bili strateški pogoji še tako neugodni in sovražna sila še večja.« (Delo, 27. IV. 1964, članek »27. april 1941«.)

⁵⁵ »Za prve začetnike oborožene narodnoosvobodilne borbe je značilno to, da so zgrabili za orožje najprej najbolj borbeni deli delavcev in napredne inteligence,« je zapisal Edvard Kardelj. »Borbi so se nato hitro in množično pridružili kmetje in drugi ljudski sloji in je narodnoosvobodilno gibanje dobilo formo splošnega ljudskega upora...« (Pot nove Jugoslavije, str. 27). — Boris Kidrič je pomen slovenskega partizanstva označil: »Jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči. Slovenski delavec in kmet sta zgrabila za puško. Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod... V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva, tega ponosa, te nade zatiranega in ponižanega slovenskega naroda.« (SPor, I. X. 1941, ponatis, str. 145.) — Edvard Kocbek je sredi 1942 označil slovensko partizanstvo s temi besedami: »Partizanstvo je politično družben pojav, izraz biološko, družbeno in duhovno novih, zdravih sil v slovenstvu. Partizanstvo je strateško in taktično izvirna revolucija v obsegu domovinske vojne. Pri nas Slovencih je poleg tega še narodna samoobramba in gibanje za doseg narodne suverenosti.« (Tovari-

Partizanski način boja je že v prvem letu pokazal praktične uspehe. Ko so Nemci začeli izseljevati slovenski živelj na Gorenjskem, so slovenski možje in fantje bežali v gozdove.⁵⁶ Množični beg v gozdove je vplival na Nemce, da se niso upali oddaljiti se od večjih cest in naselbin. Še več, po Rainerjevem priznanju na procesu v Ljubljani so Nemci prav zaradi partizanstva prenehali s preseljevanjem na Gorenjskem.⁵⁷ Ta način boja je vcepil okupatorjem na slovenski zemlji občutek stalne negotovosti, rahljaj jim je živce in njihovim vojakom zgovorno izpričeval, da je slovenska fronta pomembna fronta v zaledju.⁵⁸ Seveda se je vrednost partizanstva stopnjevala, čim večje je bilo tudi število partizanov in čimbolj zagrizeno so se borili okupatorji za posest okupiranega slovenskega ozemlja. Ni bilo težko spoznati, da je bil narodnoosvobodilni boj edino sredstvo, da se slovenski narod reši dejanskega uničenja, zraven pa tudi edina pot ljudske revolucije.

Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo se je na Slovenskem začela širiti osvobodilna organizacija s pospešeno naglico. Razširjena baza za vstop v Osvobodilno fronto je mnogim skupinam odprla vrata vanjo. Na dobro pripravljeni politični osnovi se je tudi oborožena akcija začela razvijati vedno bolj. Toda oborožena akcija ali točka takojšnje oborožene akcije, v katero je morala privoliti vsaka skupina, ki je hotela v Osvobodilno fronto, je postala zares ločnica, ki je ločila zrno od plev. Kdor je mislil iskreno o boju z okupatorjem, jo je sprejel, kdor ne, se Osvobodilni fronti ni pridružil. Vprašanje oborožene akcije je postalo preizkusni kamen za iskrenost narodnoosvobodilnih gesel. Kdor je ni sprejel, se je odločil za pasivnost, pasivnost pa je postala odkrit zaveznik okupatorja.⁵⁹

Vprašanje takojšnje oborožene akcije ni samo prisililo k pasivnosti tistih, ki so oboroženi boj odklonili, temveč je izzvalo k odporu proti Osvobodilni fronti in proti partizanom vse, ki so bili po Kidričevih besedah sposobni — odpovedati se boju proti tujemu zavojevavcu, ugonobiti armado in državo, odpreti okupatorju vrata na stežaj, niso pa bili sposobni odreči se zaščiti svojih parazitskih interesov.⁶⁰ Ti ljudje se namreč niso zavedali, da pohod fašizma že pred vojno ni ogrožal samo delavskega gibanja, marveč tudi življenjsko eksistenco narodov in vse institucije buržoazne demokracije.⁶¹ Zlasti pri slovenskem narodu je šlo za biti in ne biti!

Nasprotniki oborožene akcije so si skovali svojo teorijo narodne osvoboditve; to je bila teorija tako imenovanega avtomatičnega zloma fašističnih oku-

šija, str. 138, 18.—22. avgusta.) — In naposled še eno mnenje iz leta 1942! »Slovenski delavci so imeli največ zaslug tudi za slovensko partizanstvo. Že ob ustanovitvi osvobodilnega gibanja so glavne delavske skupine postale jedro tega gibanja, okoli katerega so se potem začele zbirati druge plasti slovenskega naroda. In slovenski delavci so vložili vse svoje napore tudi v organizacijo partizanske vojske.« (SPor, oktobra 1942, posebna izdaja.)

⁵⁶ SPor, 11. VII. 1941, ponatis, str. 85.

⁵⁷ LdP, 12. VII. 1947; Politični tokovi v OF, str. 49.

⁵⁸ SPor, 1. X. 1941.

⁵⁹ Boris Zihnerl, O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo. CZ Ljubljana 1948, str. 25.

⁶⁰ Boris Kidrič, Dve vojski, dva značaja in dva namena. Povojni ponatis. Knjižni zavod OF Ljubljana 1945, str. 17. Cit. Kidrič, dve vojski...

⁶¹ II. kongres Komunistične partije Slovenije. CZ Ljubljana 1949. Marinkovo poročilo, str. 50. Cit. Marinkovo poročilo.

patorjev. Do zloma naj bi prišlo predvsem na velikih frontah. Pri tem so računali na dvoje: na eni strani bi se Sovjetska zveza v boju proti fašistični Nemčiji izčrpala, na drugi pa bi sami po odhodu fašističnih okupatorjev lahko znova uvedli oblast socialnega izkoriščanja in narodne neenakopravnosti.⁶²

Nasprotniki oborožene akcije so svoj odpor utemeljevali s tem, da so svarili pred »prevelikimi žrtvami« in da ni še čas, da je treba vojsko organizirati »za kasneje«, za trenutek, ko bo zlomljen okupator in ko bo treba prevzeti oblast. Vsa zaskrbljenost teh »teoretikov« je bila hlinjena in lažnjiva, kakor je pokazala bodočnost, zakaj kot belogardisti in mihailovičevci so na okupatorjevi strani naperili puške proti lastnemu narodu.⁶³

Ob točki takojšnje oborožene akcije, ki je tako odkrito in ostro ločila duhovne na Slovenskem med privržence in nasprotnike Osvobodilne fronte, je prav, da se nekoliko ozremo na izjave, s katerimi je Osvobodilna fronta zavračala pomisleke proti takojšnjemu oboroženemu boju zoper okupatorja.

Zagovor je izhajal iz načelnega stališča, ki ga je sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, ko je ugotovil, da je odpor proti okupatorjem mogoč le v obliki oboroženega odpora.⁶⁴ V nadaljnjem razvoju je Osvobodilna fronta uporabila prav prvi večji spopad mladega slovenskega partizanstva z Nemci na Jelovici na Gorenjskem. Pisec članka Ognjeni krst slovenskega partizanstva v Slovenskem poročevalcu 23. avgusta 1941 (Boris Kidrič!) je analiziral spopad in upošteval popolno neizkušnost slovenskih partizanov. Rekel je, da so partizani glede na težave in pomanjkanje izkušenj sprejeli boj zelo dostojno. Njihove žrtve so bile neprimerno manjše od okupatorskih. S svojo požrtvovalnostjo so partizani sami najboljše odgovorili svarilom kapitulantskih ljudi in vsem, ki so se v mirnih zapečkih prestrašili »prevelikih narodnih žrtev«. Svoje gledanje na pomen slovenskega partizanstva je jasno in kratko orisal prav tam s temile besedami:

»Narod, ki se za svojo svobodo ne bi boril s svojo oboroženo pestjo, ki v gigantski skupni borbi svobodnih sovjetskih in zaslužjenih evropskih narodov ne bi doprinal svojih žrtev, tak narod ne bi zaslužil svobode; to je prva plat moralne in materialne vrednosti slovenskega partizanstva; njena druga plat pa obstaja v tem, da je prav slovensko partizanstvo že prihranilo in bo še prihranilo slovenskemu narodu marsikatero nasilje barbarskih zatiralcev; če se danes preseljevanje Slovencev na primer ne razvija z »načrtno« hitrostjo, tedaj je njegov zastoj predvsem zasluga bojazni, ki jo čutijo okupatorji pred še hujšo reakcijo preganjanega slovenskega življa.«⁶⁵

Na račun sovražnikov slovenskih partizanov je potem še zapisal:

»Kdor danes, ko se bije vojna na življenje in smrt podjarmljenih in ogroženih narodov, ne ve in ne zna nič boljšega ko svariti pred »prevelikimi žrtvami«, ta pomaga objektivno prav tistim, ki sejejo smrt in ki nosijo uničenje vsega pozitivnega, vsega človeškega, pomaga nemškimi in italijanskimi fašistom.«⁶⁶

Še dalj pa je šel Boris Kidrič v članku Pomen slovenskega partizanstva, ki je nedvomno še danes najboljša ocena njegovega pomena. V njem je odgo-

⁶² Kidrič, Dve vojski..., str. 14.

⁶³ Prav tam, str. 14, 15.

⁶⁴ SPor, 26. V. 1942.

⁶⁵ SPor, ponatis, str. 109.

⁶⁶ Prav tam, str. 110.

voril »strokovnjaškim« sodbam njegovih sovražnikov. Nasproti hlapčevskim lastnostim kapitulantov je postavil borbena sila slovenskih partizanov kot pomembno moralno silo, ki naj bo važna postavka za vso narodno bodočnost. Proti godrnjanju kavarniških politikantov, da bo partizanstvo uničilo naše najboljše sile, je postavil praktično vrednost slovenskih partizanov že v tedanjem času, še bolj pa za bodočnost, ko bo slovenski narod res moral biti pripravljen, da bo oblast na svoji zemlji res vzel v svoje roke. Take oblasti pa ne bodo mogle vzeti v roke čete — sešete na papirju, temveč »zgolj tiste čete, ki bodo ojeklenele in se izvežbale v borbi proti okupatorjem!« Perspektivo takih čet je Kidrič povezal z mislijo na uresničenje zedinjene Slovenije; »če hočemo osvoboditi in združiti vse Slovence, če hočemo zasesti vse slovensko ozemlje in vse to storiti, je naša sveta narodna dolžnost — tedaj moramo že danes posejati vse slovensko ozemlje s slovenskimi partizani«... »Prav v tem je pomen današnjega slovenskega partizanstva za jutrišnjo slovensko pripravljenost.« Na koncu se je za sklep dotaknil še socialnega pomena slovenskega partizanstva: »Jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči, slovenski delavec in kmet sta prva zagrabila za puško. Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod. Kdo bo mogel po osvoboditvi temu ljudstvu še skratiti njegove ljudske, njegove človeške pravice?! Mar tisti, ki štejejo 'čete' na papirju?!« — »V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva, tega ponosa, te nade, zatira-nega in ponižanega slovenskega naroda.«⁶⁷

List Osvobodilna fronta je na račun nasprotnikov in v zagovor samostojne akcije slovenskega naroda zapisal v približno istem času, da bodo narodi v novi Evropi, ki jo ustvarjajo zavezniki, uživali le takšno in toliko svobode, kot si je bodo sami priborili.⁶⁸ Misel o nujnosti oboroženega boja za uresničenje narodnih ciljev je bila v partizanih vsekakor trajno prisotna. Treba jo je bilo pojasnjevati vedno znova, kakor nam dokazuje brošura iz leta 1944 Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Prav v stilu izpodbijanja pomislekov proti oboroženemu boju je avtor brošure jasno zapisal, da nam svobodna in združena Slovenija ne bo padla z nebes, ampak si jo bomo morali priboriti v boju z imperialisti, da bomo morali z orožjem doseči, da bodo slovenska tla osvobojena in združena, še preden bo uničen fašistični okupator.⁶⁹

Pojasnjevanja Osvobodilne fronte niso zalegla. Točka takojšnje oborožene akcije je pridobivala samo tiste, ki so z narodno osvoboditvijo mislili iskreno, odbila pa je vse špekulante in tiste, ki so se bali socialne osvoboditve slovenskega naroda. Kakor že rečeno je globoko ločila duhove na Slovenskem. Vsem, ki niso marali narodnoosvobodilnega boja proti okupatorjem, ker je taka pot bila partizanska, ljudska pot, ni preostalo drugega, kakor da so iz kapitulantov postali sodelavci okupatorjev in nato borci proti partizanom na okupatorjevi strani, organizatorji prisilne mobilizacije z okupatorjevo pomočjo. Na tej poti sta na Slovenskem nastali bela in plava garda.^{69a}

⁶⁷ SPor, I. X. 1941, ponatis, str. 144—145.

⁶⁸ Osvobodilna fronta I, št. 2, v začetku decembra 1941, članek Kaj smo Slovenci dolžni sebi in svojim zaveznikom.

⁶⁹ Jakob (Oskar Šavli), Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda 1944, str. 15.

^{69a} Kidrič, Dve vojski, str. 18.

Vsenarodno gibanje Osvobodilne fronte je pri Slovencih imelo, kakor smo slišali, množičen značaj. Bilo bi seveda nepravilno, če bi razlage zanj iskali samo v objektivnih okoliščinah, ki so potrebne za nastop določenega gibanja, npr. zlom države, vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, mržnja prebivavcev do okupatorjev, želja po svobodi. Če realne možnosti obstajajo, je potrebno še, da nekdo te možnosti spremeni v stvarnost. Potrebni so torej še objektivni dejavniki. Pri množični Osvobodilni fronti je prvo subjektivno silo predstavljal kader, ki je ustanovil osvobodilno gibanje, se zanj nenehno gnal, ga razširjal in utrjeval. Ta kader so sestavljali najprej ljudje, ki so se udeležili ustanovnega sestanka, za njimi pa ljudje, ki so po ustanovnem sestanku šli na delo vsak v okviru svoje ustanovne skupine. Zelo napačno bi bilo misliti, da so bili ti elementi za razvoj slovenskega osvobodilnega gibanja brez pobude. Brez njihovega individualnega in skupnega delovanja bi množične Osvobodilne fronte ne bilo. Vsaka od ustanovnih skupin je bila pomembna subjektivna sila, ne glede na to, koliko jo je bilo čutiti v nadaljnjem razvoju, to je včasih bolj, včasih manj.

Struktura Osvobodilne fronte

Med skupinami, ki so sodelovale v Osvobodilni fronti, moramo razlikovati temeljne skupine, ki so se na pobudo Komunistične partije Slovenije dogovorile 26. aprila 1941 o ustanovitvi osvobodilne organizacije, in druge, ki so se pozneje pridružile temu sporazumu. Temeljne skupine so se na sestanku pogovorile o programu in načinu, kako ga bodo izpeljale. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je vodstvo osvobodilne organizacije, kakor smo videli zgoraj, razširilo bazo za vstop v Osvobodilno fronto. Posrečilo se mu je, da se je v naslednjih tednih in mesecih vključilo vanjo kar za cel ducat skupin in organizacij, ki so prej pripadale različnim političnim in svetovnonazorskim smerem.⁷⁰ V Osvobodilno fronto so vstopile, ker so imele njen narodni program za pravičen, sprejele pa so tudi metodo njegovega uresničevanja.

Skupna točka in izhodišče za nadaljnji razvoj je za vsako skupino bila privolitev v akcijski program OF. Skupina s pristopom v OF ni prenehala, le svoje delovanje je uravnala v smislu frontnega akcijskega programa, v organizacijski povezavi je ohranila svoje omrežje, če ga je imela, in po njem dajala direktive za delo v frontne namene. Najvišji organ Osvobodilne fronte je bil vrhovni plenum. V njem so vse skupine imele svoje predstavnike oziroma so ga sestavljali ravno predstavniki včlanjenih skupin. Izvršni odbor OF, ki so ga izvolili na seji vrhovnega plenuma 28. julija 1941 in je vrhovnemu plenumu odgovarjal za svoje delo, je bil sestavljen samo iz predstavnikov skupin, ki so se udeležile ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte. V njem so torej bili predstavniki centralnega komiteja KPS, Sokola, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev.⁷¹ Pomen osnovnih skupin se je kazal tudi v vrhovnem plenumu. Osnovne skupine so vanj poslale najprej po dva, kasneje po tri zastopnike, medtem ko so druge poslale samo po enega.⁷² Pomen in vloga komuni-

⁷⁰ Tone Fajfar, dr. M. Breclj, J. Jeras, ustni viri; Polit. tokovi v OF, str. 52.

⁷¹ Kidrič, Poročilo, str. 17.

⁷² Josip Vidmar, ustni vir; Politični tokovi v OF, str. 53.

stične partije v osvobodilnem gibanju sta se v izvršnem odboru kazala tako, da je mesto sekretarja zasedal član centralnega komiteja KPS.

Na široki bazi osvobodilnega boja se niso vključevali samo a priori družbeno progresivni elementi, temveč tudi elementi srednjih slojev in celo nekateri bogatejši ljudje, ki jim patriotizem ni bil fraza. Ob taki pisanosti skupin je bilo zelo važno vprašanje, kako urediti odnose med njimi. Od tega pa, kako se jih bo vodstvo lotilo in reševalo, je bil naravnost odvisen uspeh ali neuspeh Osvobodilne fronte. Razen nekaj dokaj splošnih stavkov na žalost ni na razpolago sodobnih virov o teh odnosih. Nekaj več jih je iz kasnejših časov. Toda tudi ti so v bistvu rezultat spominjanja.

Vzemimo Kidričeve besede, ki jih je izrekel na kočevskem zboru:

»Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda [je] zasnoval Osvobodilno fronto kot vseljusko organizacijo slovenskega naroda, kot vsenarodno osvobodilno gibanje. Slehernemu poštenemu Slovincu, sleherni zares patriotski slovenski skupini, je bila od vsega začetka dana možnost, da enakopravno sodeluje v osvobodilnem pokretu...«⁷³

V navedenih besedah moremo razbrati tri elemente: vseljusko organizacijo, vsenarodno gibanje in med seboj enakopravne skupine. Med prvima dvema je vsenarodno gibanje bilo vsekakor element, ki je praktično širši krog ljudi kakor vseljuska organizacija. Ta pa je prav tako zajemala več ljudi kakor skupine, ker niso bili vsi organizatorji vsenarodnega gibanja vključeni vanje. Vendar je aktivistični kader bil po veliki večini vključen v to ali drugo skupino. Toda odločilnejšo vlogo je vseskozi imel kader, ki je pripadal temeljnim skupinam, ker je v Osvobodilni fronti predstavljal tisto, kar je pomenilo sintezo slovenske tradicije. Naposled so praktično sploh ostale samo temeljne skupine. Te so se že v začetku razlikovale od drugih zlasti po tem, da so se združile na ožjem programu kakor pozneje druge. Temeljne skupine so sprejele v program vse že vnaprej tudi socialno osvoboditev slovenskega naroda. Povezanost je bila med njimi večja tudi spričo tega, da so se sokoli kakor krščanski socialisti odpovedali množični politični organizaciji, to je politični stranki. Ob ustanovitvi Osvobodilne fronte krščanski socialisti zato niso zagovarjali kake koalicije političnih strank in skupin, ampak postavitev skupne in enotne narodnoosvobodilne organizacije.⁷⁴ Sokoli so podobno razložili, da niso razredna niti strankarska ustanova; v Osvobodilno fronto so pristopili kot enakopraven sodelavec.⁷⁵ Kasneje so svoje stališče pojasnili z besedami: »Komunistično partijo pojmuje kot vodnico političnega življenja ter vseh sprememb, ki bodo vodile v nove družbene odnose, v novo življenje.«⁷⁶ Na ustanovnem sestanku so temeljne skupine sprejele slovesno izjavo o priznanju svobode nazora in vere.⁷⁷

⁷³ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, stenografski zapiski, str. 50. Skoraj enak stavek je napisan že v dolomitski izjavi z dne 1. marca 1943. Delo 1948, št. 1 in Dokumenti.

⁷⁴ Okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, 11. I. 1943. V tej okrožnici je zapisano: Ustanovitev lastne politične stranke bi za krščanske socialiste pomenila korak nazaj in odstop od načel, ki so jih izpovedovali od časa svojega vstopa v javno politično življenje. Obliko samostojne skupine OF so imeli za najpravilnejšo in najprimernejšo.

⁷⁵ Sokol v borbi za svobodo.

⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 495/I.

⁷⁷ Okrožnica št. 6. Kot dokaz trajnosti omenjenega razmerja moramo navesti besede, ki jih je napisal Edvard Kardelj Titu v poročilu o razmerah v Sloveniji ob

Obrazloženo razmerje se je torej v bistvu skladalo tudi s Kidričevo formulacijo na kočevskem zboru, kjer je šlo, kakor smo že zgoraj videli, pri enotnosti za enotnost glede na skupne cilje, pri samostojnosti skupin pa za spoštovanje vsega, kar je bilo njihova specifičnost. Verjetno se je ta sistem prenesel tudi na skupine, ki so vstopile v Osvobodilno fronto na temelju razširjene osnove. Nanj bi vsaj delno kazala sestava vrhovnega plenuma.

Značaj skupin v Osvobodilni fronti

V osvobodilni fronti skupine niso imele vse enake vloge. Ko je Boris Kidrič v svojem Kratkem obrisu razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji govoril tudi o skupinah, ki so se ji pridružile, jih je na nek način tudi razvrstil in s tem vsaj nakazal njihovo splošno vlogo v Osvobodilni fronti, kolikor je ni posebej obravnaval. Zanimivo je, da je tako imenovane ustanovne skupine prikazal že v poglavju, ki govori o predvojnem času. S tem je vsekakor hotel vidno pokazati, da je temeljna grupacija Osvobodilne fronte zrasla iz predvojnih zvez in da je njihova tesnejša povezava v dobi vojne tudi s te strani posebno pomembna, ker je namreč imela že nekaj tradicije v tem, da je predstavljala demokratične in družbeno napredne tendence na Slovenskem. Po ustanovitvi osvobodilne organizacije je to jedro ohranilo svojo vlogo, jo utrdilo med obstojem Protiimperialistične fronte, po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa so se okoli tega jedra zbrale številne nove skupine in organizacije.

Gibalna moč v procesu Osvobodilne fronte je bila Komunistična partija Slovenije. Bila je avantgarda ne samo proletariata, temveč tudi osvobodilnega gibanja. Dala je pobudo za Osvobodilno fronto, ji oblikovala program in dala na voljo vse svoje bogate izkušnje iz prejšnjega ilegalnega življenja. Po zlomu Jugoslavije je bila namreč edina stranka, ki je razpolagala z razpredeno in utrjeno organizacijsko mrežo ter močnim ilegalnim aparatom po vsej Sloveniji.⁷⁸ Tone Fajfar je videl v partiji močno združevalno silo, odločne ljudi, ki so si pridobili izkušnje ilegalnega dela, zraven pa dobro preučili teorijo in taktiko osvobodilnega boja. Vse te lastnosti so komunisti pokazali tudi med narodnoosvobodilnim bojem. Komunistična partija je bila neumorni pobudnik, propagator in organizator osvobodilnega boja,⁷⁹ zraven tega pa sama najbolj delavna in požrtvovalna. Besede »v Osvobodilni fronti je (bila partija) od vsega začetka motor in vodilna sila«⁸⁰ niso bile fraza ali samohvala, temveč resnično dejstvo. Josip Vidmar je o pobudi KP napisal zanimive besede: »...njeno vodstvo ni diktatorsko, marveč samo pobudno. Svojih političnih nazorov in predlogov partija nikdar ne vsiljuje in ne vztraja nasilno pri njih, marveč jih daje sodelavcem v Osvobodilni fronti v premislek in v popolnoma svobodno odločitev. Zgodilo se je že, da je umaknila svoj predlog, ne ker bi ne mogla dobiti zanj večine glasov v tem ali drugem forumu Osvobodilne fronte, temveč

koncu marca in v začetku aprila 1942. »Zanimivo je, da so se glavni zavezniki (kršč [anski socialisti] in sok[oli]) odrekli ustvarjanju svoje stranke, ker priznavajo vodilno vlogo KP, sami pa imajo le ‚skupine‘.« (Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 317.)

⁷⁸ Kidrič, Dve leti OF.

⁷⁹ V SPor je njena pobuda za Osvobodilno fronto mnogokrat omenjena.

⁸⁰ Marinkovo poročilo.

ker ne bi bil sprejet soglasno...⁸¹ Partija si je s svojim delom pridobila velik ugled. Naj na tem mestu omenim Kocbekovo Tovarišijo. In naj o njegovem filozofskem razmišljanju kdor si bode misli karkoli, vsakdo bo moral priznati, da je njegova knjiga bogata občudovanja in spoštovanja Komunistične partije Slovenije.

Kar se tiče odnosov do proletariata in njegovih nalog v prihodnosti, je krščanskosocialistična skupina bila partiji najbližja. To je pokazala že pred vojno v različnih oblikah sodelovanja. Tudi njena opozicija proti reakcinarni klerikalni politiki je bila že pred vojno vedno ostrejša, vendar tako daleč, da bi morali krščanski socialisti v ilegalo, še ni prišlo. Po ustanovitvi Osvobodilne fronte je sodelovanje krščanskih socialistov bilo pomembno predvsem iz dveh razlogov: 1. pomagalo je ustvariti delavsko enotnost v Osvobodilni fronti in 2. dvigalo je slovenske katoliške množice na napredne narodne in družbene položaje ter s tem ustvarilo protitež klerikalnim poskusom, ki so hoteli katoliške množice odtegniti osvobodilnemu gibanju.⁸² Boj proti klerikalizmu je bil v zvezi s to nalogo nujen in sestaven del. Izvrševanje pa je bilo težko. Krščanskosocialistična skupina se je od nepartijskih razlikovala zlasti v tem, da je močneje poudarjala svetovnonazorski vidik v medsebojni povezavi članstva, hkrati pa je zagovarjala družbeno revolucionarno stališče. Zaradi svetovnonazorske povezave je za aktiviste krščanskosocialistične skupine obstajala nevarnost, da podležejo na svojem delovnem terenu, ki je bil poln klerikalnih korenin. Pri krščanskih socialistih je bilo razen močne volje treba predvsem jasnih spoznanj o nalogah, ki jih je bilo treba izpolniti, in natančnega poznavanja terena, ki ga je bilo treba obdelati.⁸³

Krščanskosocialistična skupina socialno ni bila popolnoma homogena. Jedro so predstavljali delavci iz predvojne strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze. Prav ta skupina je bila soustanoviteljica Osvobodilne fronte. K temu jedru je najprej pristopil kulturni krog revije Dejanje, nato pa še študentovska mladina kluba Zarja. Te vezi so delno obstajale že pred vojno, delno pa so se spletle v prvih tednih po okupaciji. Skupnega dela z njimi so se lotili še nekateri izobraženci in kmetje, ki so jih tradicija in skupne težnje vezale s krščanskosocialističnim delavstvom. Posledica združitve vseh teh elementov je bila, da se je stara krščanskosocialna skupina ne samo razrasla, temveč v določenem smislu tudi preoblikovala v »krščansko skupino v OF« in je zaradi osrednjega jedra, ki ga je dalo delavstvo, bila skupaj s sokoli in komunistično partijo Slovenije temeljna enota slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Že v prvem letu se je ta skupina potrudila, da je osvobodilno gibanje zajelo tudi zavedne katoliške ljudi iz »fantovskih« in prosvetnih organizacij.⁸⁴

Krščanskosocialistična skupina je razen povezave z Osvobodilno fronto imela še lastno organizacijsko omrežje; imela je evidenco nad svojim kadrom in je nastopala tudi s svojo literaturo in okrožnicami aktivistom svoje skupine. Ni bilo zgolj naključje, da je skupina javno nastopila ravno s kritiko politike

⁸¹ Josip Vidmar, Klevete in dejstva. IOOF 1943, str. 5.

⁸² Kidrič, Dve leti OF.

⁸³ Tone Fajfar, Govor na Pugledu v članku Kako se je kovala enotnost Osvobodilne fronte. Borec 1966, št. 1, str. 1—10.

⁸⁴ Prav tam; Politični tokovi v OF, str. 56.

»katoliškega« vodstva »od včeraj«, napadla njene »protikomunistične« pozive in zagovarjala komuniste kot vredne slovenske patriote.⁸⁵

Nevarnost na terenu in nepopolna socialna homogenost krščanskosocialistične skupine sta kasneje v zvezi z desnim odklonom nekaterih mladih, predvsem zarjanov, povzročili več težav, ki pa jih je vodstvo Osvobodilne fronte s podporo skupinskega vodstva srečno obvladalo in utrdilo enotnost Osvobodilne fronte.

Sodelovanje demokratičnega krila v Sokolu je po Kidričevih besedah zraslo iz narodnega in plebejskega odpora osnovnih slovenskih sokolskih in narodno usmerjenih slojev proti ravnanju uradnih sokolskih vrhov, ki so se udinjali najprej jugoslovanskemu protiljudskemu režimu, po zlomu pa okupatorju. Sodelovanje demokratičnega krila v Sokolu z delavskim razredom je razširjalo temeljno bazo Osvobodilne fronte na tako imenovane srednje sloje. Zaradi njihove vključitve je bila kapitulantska vloga protiljudskih »vrhov« ob zlomu Jugoslavije še jasnejša.⁸⁶

Sokolska organizacija je spčetka imela razen frontne še povezavo po svoji liniji, da so po njej pridobivali kader za Osvobodilno fronto. Lastno organizacijo je sokolstvo razpredlo po prej obstoječih društvih pod vodstvom starih ali ponovno izvoljenih načelnikov. Po tej liniji je imelo svojo socialno pomoč, obveščevalno službo, na vrhu pa se je ta tesno naslonila na frontno organizacijo.⁸⁷

V pozni jeseni 1941 je sokolska skupina v Osvobodilni fronti napisala in nato spomladi 1942 izdala brošuro Sokol v borbi za svobodo in v njej razložila svoje poglede na sodelovanje v osvobodilnem gibanju. Izjavila je, da Sokol ni niti razredna niti strankarska ustanova, temveč le vzgojna in narodna organizacija. Skupina se je pridružila v zavesti, da je program Osvobodilne fronte istoveten s programom sokolstva, da predstavlja za sokolstvo samo nadaljevanje dela, ki izvira iz namena, za katerega je bilo ustanovljeno. Prav zato, ker so bili smotri Osvobodilne fronte v popolnem soglasju z dolžnostmi sokolstva v boju za narodno osvoboditev, skupina ni imela potrebe za izdajanje lastnega lista. Vsa politična navodila je vsak član lahko dobival v glasilih Osvobodilne fronte.⁸⁸ Od časa do časa je po potrebi izdala kak svoj letak.

Povsem drugačne vrste je po Kidričevih besedah bilo sodelovanje naprednih kulturnih delavcev. Pri njih ni šlo za kako svetovnonazorsko opredelitev, saj formalno niso bili niti organizirani kot skupina. Njihovo sodelovanje je potrjevalo organsko povezavo slovenskega osvobodilnega gibanja z demokratično dediščino, ki so jo slovenski kulturi zapustili največji literarni ustvarjalci Prešeren, Levstik in Cankar. Ta dediščina je bila dragocena tako po svoji duhovni in človečanski veličini kakor po globini svojih ljudskih korenin. Nujno je terjala, da se zavedni del slovenske kulture v razdobju, ko je šlo za biti ali ne biti slovenskega naroda, pridruži doslednemu narodnoosvobo-

⁸⁵ Letak Katoliški Slovenci (v NUK).

⁸⁶ Kidrič, Dve leti v OF.

⁸⁷ Zapiski Zorana Poliča o sokolstvu pred vojno, dotikajo se pa tudi vojne dobe. Po vojni so bili zapiski natisnjeni v glasilu Fizkulture zveze Slovenije v Vodniku 1951, št. 7—10, str. 169—217 pod naslovom Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda.

⁸⁸ Sokol v borbi za svobodo.

dilnemu boju, kakršnega si je zamislila in sprožila Komunistična partija, predstraža najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda.⁸⁹

Slovenski kulturni delavci naj bi odpor do okupatorja pokazali na poseben način. Po spominskih Jožeta Rusa so že na ustanovnem sestanku sprejeli sklep o kulturnem molku. Kasneje je izvršni odbor Osvobodilne fronte ponovno propagiral idejo kulturnega molka med slovenskimi kulturnimi delavci, seveda prek njihovih odborov. Tako je tak sestanek bil 26. junija 1941 v prostorih založbe Modre ptice. Udeležili so se ga Josip Vidmar, Filip Kumbatovič, dr. Makso Šnuderl, Bartol, Žagar in Boris Kidrič, ki je na sestanku govoril o kulturnem molku.⁹⁰ Podobnih sestankov naprednik kulturnih delavcev je bilo več. Obravnavali pa so različne probleme. Delo med kulturnimi delavci se je v splošnem razvijalo po njihovih strokah.

Splošno problematiko slovenskega položaja s stališča kulturnih delavcev so obravnavali kulturni delavci tudi na plenemih. Prvi je bil septembra 1941 v prostorih Slovenske matice v Ljubljani, drugi pa nekaj mesecev kasneje, že leta 1942 v stanovanju univ. prof. dr. Frana Šturma na Vrtači. Seveda tudi na teh plenemih niso prezrli vprašanja kulturnega molka. Kulturni delavci, ki so sprejeli ta molk, so se sporazumeli, da svojih del ne bodo objavljali v okupatorskih publikacijah ali v publikacijah, ki so bile v rokah okupatorjev ali njihovih domačih pomočnikov. Z vključitvijo v kulturni molk je slovenski kulturni delavec odrekel okupatorju pravico in možnost, da bi sodil nad njim, kaj bo smel in česa ne bo smel izpovedati. S kulturnim molkom je slovenski kulturni delavec potrdil skupni boj mladine in delovnega ljudstva, ki je zgrabilo za orožje in za usodo slovenskega naroda dajalo življenja. S kulturnim molkom je slovenska kultura zavrгла vsako sodelovanje z italijanskim okupatorjem.^{90a}

Slovenski napredni kulturni delavci pa se na področju ilegalnega dela za cilje Osvobodilne fronte niso vključevali vanjo samo v Ljubljani, temveč so vstopali tudi v vrste slovenskih partizanov. Tam jih seve ni vezal kulturni molk, pa so med njimi, ustvarjali dalje, pogostoma hkrati z orožjem v rokah.

Slovenski kulturni delavci so s pisano, še bolj pa z govorjeno besedo v partizanih in na mitingih prebujali zavest slovenske skupnosti. Slovenske izobražence so pozivali, naj hodijo z ljudstvom in mu pripravljajo bodočnost, da bi postalo resnični gospodar svoje zemlje. Spoznati morajo namreč, da slovenske množice ne žele samo politične osvoboditve. Narodna osvoboditev mora temeljiti na gospodarski in socialni svobodi, narodna svoboda pa mora biti povezana s celotno življenjsko osvoboditvijo.⁹¹

Komu drugemu kakor slovenskemu kulturnemu delavcu je pripadla naloga, da je na razvoj narodnoosvobodilnega gibanja skušal vplivati tudi tako, da je posegal v starejša obdobja slovenske zgodovine, kazal junaštvo slovenskih ljudi v preteklosti ali na krivice, ki so jih morali doživeti zaradi lastne nezorelosti ali nerazumevanja pri drugih iz različnih vzrokov. Pri tem je največkrat govoril o kmečkih puntih, pa tudi o letu 1848 in 1918 in posebej še

⁸⁹ Kidrič, Dve leti v OF.

⁹⁰ Po podatkih iz dnevnika dr. M. Šnuderla.

^{90a} Juš Kozak, Osvobodilna vojna — vir nove tvornosti. Slovenski zbornik 1945, str. 17.

⁹¹ Slovenski zbornik 194, ponatis, str. 19.

o krivici koroškega plebiscita in rapalske pogodbe. S takimi primeri je podpiral narodno zavest slovenskega partizana, aktivista in sploh vseh slovenskih ljudi, da bi bili v narodnoosvobodilnem boju še odločnejši, da bi uresničili vse njegove cilje, od katerih so nekateri segali tudi daleč nazaj v slovensko preteklost.

Napredni kulturni delavci v Osvobodilni fronti formalno niso bili organizirani kot skupina. Kljub temu pa je Slovenski poročevalec kot akt njihove skupne volje objavil dve resoluciji. V prvi iz aprila 1942 je bilo jedro v pozivu, naj se kulturni delavci včlanijo v OF in spoštujejo kulturni molk.⁹² V drugi, ki je izšla dobrega pol leta kasneje, pa je bil glavni poudarek na protestu proti strahotnim grozodejstvom nemških in italijanskih fašistov proti streljanju talcev pod italijanskim in nemškim okupatorjem, proti uničevanju slovenskega naroda nasploh.⁹³

Za ustanovnimi skupinami je Boris Kidrič nanizal skupine, s katerimi je osvobodilno gibanje navezalo stike med obstojem Protiimperialistične fronte, osvobodilnemu gibanju pa so se pridružile šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Med temi je naštel Zvezo kmečkih fantov in deklet, Kmečko delavsko stranko in Staro pravdo, ki je kot skupina nastala šele po okupaciji, ing. Nagode, ki jo je vodil, pa je sodeloval že v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. Za temi je potem opisal še druge, ki so se nekatere prej, druge pozneje pridružile Osvobodilni fronti. Med njimi so bile tako imenovana »ministrska skupina«, Stara SLS, skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske, skupina prostovoljcev ob aprilskem nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo, skupina štajerskih emigrantov, Društvo slovenskih dobrovoljcev in še več drugih kulturnih, športnih, ženskih in poklicnih organizacij in društev, katerih imena pa ni navedel.⁹⁴

Razen ustanovnih skupin so spočetka tudi druge skupine, kolikor so bile organizirane in niso predstavljale manjših krogov, imele svoje organizacijsko omrežje, ki so ga uporabljale za propagando v frontne namene. Taka je bila na primer Zveza kmečkih fantov in deklet, ki je razen ustanovnih skupin bila najbolj razpredena in je razvila tudi najmočnejšo propagando za Osvobodilno fronto. Močna je bila zlasti agitacija za odhod v partizane, sadove pa je pokazala spomladi 1942.⁹⁵ Tesnejše organizacijske zveze je imela med seboj še skupina aktivnih jugoslovanskih oficirjev, ki so se po zlomu Jugoslavije v veliki meri zbrali v Ljubljani. Vodstvo Osvobodilne fronte se je povežalo z njimi že zelo zgodaj, ker je mislilo, da jih bo v večjem številu pridobilo za odhod v partizane.⁹⁶ Oficirsko skupino so delno mešali Mihailovičevi eksponenti, delno pa je v njej prevladoval oportunističen, tako da ni izpolnila vseh pričakovanj.

Razen ustanovnih skupin je publicistično delovanje razvila samo Nagodetova Stara pravda. Imela je več listov, enega med njimi za študente. O drugih skupinah manjkajo neposredna pričevanja o njihovem delu. Delež pri pomanjkanju takih pričevanj ima tudi dejstvo, da so se privrženci zunaj ustanovnih

⁹² SPor, 6. IV. 1942.

⁹³ SPor, 14. IX. 1942.

⁹⁴ Kidrič, Obrisi, str. 13—22.

⁹⁵ Tone Novak, ustni vir.

⁹⁶ Franc Potočnik, Žice, morje in gozdovi. SKZ Ljubljana 1951, str. 22—23.

skupin v dobi večjega poudarka na sodelovanju ljudi različnih svetovnih nazorov v Osvobodilni fronti močnejše približevali eni ali drugi svetovnonazorsko jasno opredeljeni ustanovni skupini. Za lastno publicistiko v tem primeru ni bilo niti potrebe.

Iz skupnega dela vseh skupin v Osvobodilni fronti je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo zrasla v kratkem času mogočna ilegalna organizacija. Združile so se na enotnem in borbenem akcijskem programu, toda med seboj so se dejansko spočetka malo poznale.⁹⁷ Različna fiziognomija in slabo medsebojno poznavanje sta bili krivi, da so bile na začetni razvojni stopnji medsebojne vezi kljub enotnemu akcijskemu programu precej rahle. Povsem naravno je bilo, da so takšne povezave bile nekake koalicijske narave, ki se je pokazala tudi v sestavi vrhovnega plenuma.

Obdobje koalicije v Osvobodilni fronti

Preseneča dejstvo, da so že med narodnoosvobodilnim bojem in potem po vojni nekateri pisci, ki so sočasno bili funkcionarji v narodnoosvobodilni organizaciji, označevali omenjeno razmerje kot koalicijo.

Nekako posredno kaže na koalicijsko razmerje sama dolomitska izjava, ki je izšla iz prizadevanj, da bi notranji razvoj v Osvobodilni fronti ne krenil v smeri strankarskih formacij. Popolnoma jasna pa je brošura Strategija in taktika Osvobodilne fronte«, ki je nastala leta 1944. V njej piše: »... važno [je] poudariti, da je Osvobodilna fronta nastala kot koalicija skupin, med katerimi je glede nekaterih vprašanj v začetku še vladala nejasnost...« Na povojnem kongresu Osvobodilne fronte v Ljubljani dne 15. julija 1945 se je Edvard Kardelj dotaknil njenega organizacijskega razvoja z besedami: »Sila Osvobodilne fronte slovenskega naroda je v tem, da je v svojem štiriletnem razvoju šestokrat spremenila oblike borbe in organizacije, da so se v njej sami vršili globoki procesi, da je šla skozi mnoge faze priliva in odliva ljudskih množic, poleta in upadanja, da pa je po vsaki taki zmagi in po vsakem porazu izšla na znotraj še bolj čvrsta in še bolj enotna. Nedvomno je bila formirana spočetka predvsem kot koalicija. Ta koalicija v vrhovih se je sicer naslanjala na enotno antifašistično in narodnoosvobodilno stremljenje slovenskih ljudskih množic, kar je nedvomno pomenilo, da je postavljen temelj vsenarodnega osvobodilnega gibanja, toda dejstvo je, da je v prvem začetku vendarle bila koalicija...«⁹⁸ Natančneje od Kardelja je določil razvoj Osvobodilne fronte iz koalicije v nadaljnje oblike prav na istem kongresu Boris Kidrič: »Razvoj Osvobodilne fronte iz začetne koalicije oziroma iz začetnih koalicijskih elementov v enotno vseljusko osvobodilno gibanje, v današnjo popolnoma enotno demokratično zvezo slovenskega ljudstva, je bil organski razvoj, ustrezen najglobljim potrebam našega naroda, njegove osvoboditve in bodočnosti njegovega ljudstva.«⁹⁹ Edvard Kardelj je koalicijo omenjal tudi na kongresu Ljudske fronte Jugoslavije v avgustu 1945: »Razvoj Narodnoosvobodilne fronte ni bil enak v vseh deželah. V Sloveniji je bil organizacijsko utemeljen z dogovorom med komunistično partijo, Sokolom, krščanskimi socialisti in kulturnimi de-

⁹⁷ Josip Vidmar, ustni vir.

⁹⁸ Referat na prvem kongresu Osvobodilne fronte 15. julija 1945, str. 16.

⁹⁹ Kidrič, Poročilo, str. 6 in 20.

lavci 1941. leta. Temu sporazumu so se kasneje pridružile še številne druge skupine, stranke in organizacije. V začetku je bila ta formacija ustvarjena kot koalicija teh skupin in strank in njeni vodilni organi so se izgrajevali na osnovah paritete.¹⁰⁰ O naravi medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti je pisal Marijan Breclj v Slovenskem zborniku 1945 v prispevku Zborovanje na Pugledu: »Osvobodilna fronta je imela v svojem začetku od ustanovnega sčestanka ... dalje glede razmerja med ustanovnimi skupinami ... več ali manj koalicijski karakter ... Ta začetni koalicijski značaj OF se je kazal tudi v tem, da so bili v posameznih organizacijah in odborih OF tudi zastopniki osnovnih skupin, da so skupine izdajale svoja glasila in razglase in vodile evidenco svojih aktivistov.«¹⁰¹ In končno naj navedem še Toneta Fajfarja, ki je v odstavku Pripombe in pojasnila k ponatisu medvojne Delavske enotnosti napisal: »... Fronta pa je takrat [pol leta pred dolomitsko resolucijo — op. F. Š.] imela vendarle še precej močne elemente koalicije.«¹⁰²

K vprašanju koalicije spadajo še besede, ki jih je izrekel Edvard Kardelj na drugem zboru aktivistov v Črnomlju 4. septembra 1944: »... S to izjavo [to je dolomitsko] in s prvim zborovanjem aktivistov Osvobodilne fronte [na Pugledu 1943] so bili dejansko likvidirani poslednji ostanki zgolj akcijske politične koalicije v vodstvu OF in v njenih organizacijah ...«¹⁰³

Kardeljeve besede v Črnomlju bolj kakor katerekoli druge odkrivajo, da gre pri koaliciji v Osvobodilni fronti za zelo specifično obliko medskupinskih odnosov, ki je nastala že na ustanovnem sestanku, se nato ne glede na vmesne težave formalno zaključila z dolomitsko izjavo in se vsebinsko tedaj preoblikovala v »popolnoma« enotno Osvobodilno fronto.

Pri avtorjih, ki so z besedo koalicija označevali medskupinski odnos v Osvobodilni fronti, je opaziti, da niso rabili te besede brez določenega pojasnila. Vsak je pravzaprav prikazal svojo različico, s čimer je povedal, da s samo besedo koalicija ni mogel ustrezno obrazložiti podrobne vsebine medskupinskih odnosov.

Pri koaliciji v splošnem se namreč koalirane stranke meščanskih parlamentov obvežejo za nek določen akcijski program, ki je lahko širši in ožji. Za njegovo izvršitev se zavzemajo, da bi prevzele oblast ali jo prevzemajo in si razdele med seboj resore v vladi. Temeljna lastnost koaliranih strank je, da so si v načelu med seboj enakopravne (paritetne!). Toda pariteta se vzdržuje le v vrhovih. Uresničevanje skupnega akcijskega programa je stvar resorov v vladi. Pač pa vsaka koalirana stranka ohrani svoje politično delo po svoji liniji, to se pravi svoje organizacijsko omrežje, liste, evidenco nad svojimi ljudmi itd.

Koalicija v Osvobodilni fronti je delno vsebovala navedene elemente. Skupine Osvobodilne fronte, dasi ne vse, so izdajale svoja glasila in razglase ter vodile evidenco svojih aktivistov. Imele so lastno organizacijsko omrežje, kakor smo videli, to se pravi skupine so bile povezane po svojih linijah. Če k temu dodamo še to, da je v Temeljnih točkah OF obstajala točka o medsebojni lojalnosti, ki so si jo skupine obljubile med seboj, ter Kidričevo poročilo o

¹⁰⁰ Pot nove Jugoslavije, str. 79.

¹⁰¹ Prav tam, str. 60—61.

¹⁰² Delavska enotnost, ponatis, str. 146.

¹⁰³ Pot nove Jugoslavije, str. 406.

načinu sestave vrhovnega plenuma in izvršnega odbora Osvobodilne fronte, si moremo v glavnem predstavljati formalno razmerje medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti.

Česa pa koalicija v Osvobodilni fronti v primeri z običajnimi meščanskimi koalicijami ni imela ali pa je drugače oblikovala? Osvobodilna fronta ni bila nikak sporazum za delitev oblasti ali resorov. V eni izmed temeljnih točk je bilo sporazumno določeno, da prevzame oblast kot celota. Kajti »Osvobodilna fronta ni bila [po besedah Marijana Breclja] plod kakega političnega mešetaranja strank ali grup za zeleno mizo, ampak izraz borbenega tovarištva, zato je šla vsa njena nadaljnja pot v vedno čvrstejšo enotnost...«¹⁰⁴

Na vedno večjo strnjenost in enotnost predvsem ustanovnih skupin — druge skupine so namreč v razvoju Osvobodilne fronte začele kmalu odmirati — je vplivala tudi uporaba principa paritete. Toda v Osvobodilni fronti ni šlo za pariteto samo v vrhovih, temveč je vodstvo osvobodilne organizacije ta način sodelovanja in delovanja izpeljalo v vertikalni smeri tudi v okrožnih in rajonskih odborih, to se pravi, da so te odbore kolikor mogoče vedno sestavljali komunisti, sokoli in krščanski socialisti. Ta sistem se je držal zelo dolgo, zlasti v »ljubljski pokrajini«, in kakor nam kažejo poročila Lidije Šentjurg o položaju julija 1942 posebej še v Ljubljani.¹⁰⁵ V Ljubljani se je zgodilo, da so bili še v tem času rajoni, ki so bili monopol krščanskosocialistične skupine in so jih prav v tem času odpravili in nadomestili s paritetnimi odbori.¹⁰⁶ Pariteta pa v splošnem ni bila nujna v terenskih odborih, ker se je na tej stopnji organizacije močneje izražal splošni tok vsenarodnega osvobodilnega gibanja.

Pariteta v odborih osvobodilne organizacije je bila torej povsem nekaj drugega, kakor pariteta v katerikoli koaliciji meščanskih strank. Zato je »koalicija« v Osvobodilni fronti dala povsem drugačne sadove kakor koalicija v meščanskih parlamentih. V Osvobodilni fronti je koalicijska oblika medskupinskih odnosov imela pozitivno vlogo pri medsebojnem zblževanju aktivistov, njihovem združevanju in sodelovanju v boju za skupne cilje. Bila je posrečena oblika za organizacijsko rast v Osvobodilni fronti. Če bi nekakšne koalicije v njej ne imeli, bi pravzaprav tudi Osvobodilne fronte ne imeli, in razvoj slovenskega naroda v tej dobi bi bil bistveno drugačen. Zgodovinska resnica namreč je, da ljudskega gibanja ni krepila samo partija, kljub njeni iniciativnosti, pczrtvovalnosti in drugim njenim kvalitetam, temveč tudi skupine, ki so bile z njo povezane. Kolikor so se med obstojem pojavljale težave znotraj Osvobodilne fronte, niso bile rezultat koalicijske oblike medskupinskega razmerja, temveč pomanjkljivosti in nedoraslosti ljudi. Nagnjenja k povečanju koalicijskih odnosov so se pojavljala v prvi vrsti zaradi napak ljudi. In takšne oblike medskupinskih odnosov so prenehale takrat, to je na tisti stopnji razvoja Osvobodilne fronte, ko je bilo potrebno zagotoviti pot v zadnjo etapo, na katero so mislili predstavniki temeljnih skupin na ustanovnem sestanku osvobodilne organizacije.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Marijan Breclj, Deset let Osvobodilne fronte Slovenije. Koledar Prešernove knjižnice 1951, str. 34.

¹⁰⁵ Dokumenti 1964, dok. št. 147.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Zanimivo je, kako se je Miha Marinko lotil problema koalicije na II. kongresu Komunistične partije Slovenije. Zaradi tona, ki ga uporablja, se zdi, kakor da jo za-

Utrditev programske enotnosti

Utrditev skupinskega razmerja v Osvobodilni fronti je bila nadvse važna naloga pri graditvi njene enotnosti. Prvi temelj ji je bil sicer položen že po aprilski katastrofi 1941. Zrasel je iz dileme, ki je slovenski narod postavila pred vprašanje: ali narodna smrt ali pa prevzamejo v trdem narodnoosvobodilnem boju usodo slovenskega in jugoslovanskih narodov ter države v svoje roke nove, ljudske, v stari Jugoslaviji izkoriščane in zatirane družbene sile. Tako se je zgodilo v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji. Usodo naroda je vzel v svoje roke proletariat. Iz njega je zrasla Osvobodilna fronta, ki ji je delavski razred že od vsega začetka vtisnil svoj pečat. Vse skupine, ki so se ji kasneje pridružile, so priznale vodstvo delavskega razreda. Tako se je osvobodilna akcija že od vsega začetka razvijala pod izrazitim plebejskim vodstvom. Pod tem znamenjem se je utrjevala tudi enotnost Osvobodilne fronte.

Enotnost Osvobodilne fronte se je začela utrjevati, tako da so se skupine začele med seboj zblíževati. Pri tem so imeli svojo vlogo skupni občenanodni cilji. Zaradi nenehnih skupnih bojov in velikih žrtev, ki jih je čas zahteval, se je v ljudeh pocrdililo nekaj višjega, namreč zavest skupnih interesov in skupnosti ciljev. Zgubljati so začele na pomenu mnoge nekdanje zunanje oblike, ki so so včasih zdele neizogibne, in v zavest je začelo prodirati spoznanje o neločljivi skupnosti interesov širokih ljudskih slojev, ob katerem so postale stare strankarske oblike nepotrebne.¹⁰⁸ Seveda proces ni dozorel čez noč. Treba je bilo še veliko časa za popolno spremembo. Toda že spoznanje, da se je tak proces začel, je vplivalo pri ljudeh pomirjujoče in zblížujoče.

vrača. Toda pravi smisel njegovih besed se pokaže, če pogledamo, kako vendar uporabljata besedo koalicijska. Ta beseda ima namreč zraven sebe pojasnilo, ki spreminja buržoazno vsebino pojma koalicijska in jemlje zunanjemu tonu pravo vrednost. Marinko namreč pravi: »Mišljenje o izrazito koalicijskemu značaju (kurziva F. Š.) Osvobodilne fronte ob njenem nastanku in v njenem razvoju je napačno mišljenje...« Koalicijski je torej dodana beseda izrazito, ki omejuje ali zmanjšuje meščanski pojem koalicijske in v bistvu pove na nek način isto, kakor sem zgoraj razložil, da v Osvobodilni fronti ni šlo za koalicijsko, ki bi bila enaka meščanski koalicijski. V Osvobodilni fronti pravzaprav tudi ni šlo za koalicijsko stranko, temveč v bistvu za »koalicijsko« skupino. Nekaj dalje v istem odstavku pravi Marinkovo poročilo: »Sodelovanje različnih skupin v Osvobodilni fronti predstavlja samo zunanji element koalicijske, ki ne omejuje vodilne vloge naše Partije, temveč prav nasprotno temelji na njeni vodilni vlogi...« (str. 61). Glede vodilne partije, o kateri govori stavek, ni vprašanja, čeprav je vprašanje, kaj je treba razumeti pod pojmom vodilna vloga. Resnici ne ustreza prvi del stavka, da je sodelovanje skupin predstavljalo samo zunanji element koalicijske. Bistvo koalicijske, pa naj je že bila kakršnakoli, je bilo v notranjem okviru Osvobodilne fronte. Na zunaj pa je Osvobodilna fronta povečini nastopala kot celota. Na zunaj so posamezne skupine nastopale samostojno zelo zelo redko, le ko so bile dane posebne okoliščine. Še bolj zanimivo je Marinkovo poročilo na strani 82, ko govori o rezultatih dolomitske izjave in aprilskega zbora aktivistov: »S tem je Osvobodilna fronta tudi v vrhu zapustila obliko koalicijske in prešla na višji tip ljudske fronte enotnega vseljudskega političnega gibanja z delavskim razredom in komunistično partijo na čelu.« Kolikor je mogoče prejšnja mesta, kjer poročilo govori o »koalicijski«, razumeti kot zanikanje »koalicijske«, je prvi del tukajšnjega stavka v nasprotju s prejšnjimi navedbami, ker jo tukajšnji del stavka potrjuje. Drugi del tukajšnjega stavka pa ne ustreza, ker se z odpravo koalicijske »tip ljudske fronte enotnega vseljudskega političnega gibanja«, torej vsenarodnega gibanja po Kidričevi opredelitvi na kočevskem zboru ni v resnici v ničemer spremenil. Skupine so bile poseben element v okviru listih elementov, o katerih je Kidrič govoril.

¹⁰⁸ Pot nove Jugoslavije, str. 481.

Edina skupina, ki je na tej poti direktno mešala štrene, je bila Nagodetova Stara pravda; nekaj mesecev je bila celo članica Osvobodilne fronte. Sprejela je sicer načelo oboroženega boja z okupatorjem, toda z njim ni mislila iskreno. Svoje simpatije je kmalu prenesla na Dražo Mihailoviča in njegovo »redno jugoslovansko vojsko«. V svojih publikacijah je začela potem agitirati za Mihailovičeve četnike.

Posebno čuden odnos so imeli nagodetovci do komunistične partije. Komuniste so obrekovali, da so trockisti, da je moskovska linija drugačna, da bodo zato nagodetovci dvignili zastavo komunizma, če jo bo partija zavrgla. Prerekanja z njimi so trajala več mesecev, dokler se ni odnos zaradi Mihailoviča toliko zaostрил, da je bila Stara pravda naposled izključena.

Nelojalno zadržanje Nagodetove skupine je vplivalo na medskupinsko razmerje v Osvobodilni fronti. Skupine so ob Nagodetovem primeru spoznale, da sta za uspešen osvobodilni boj potrebni sloga in medsebojna lojalnost. Obvezale so se, da bodo med seboj lojalne. Se več, to stališče so postavile celo za pogoj sodelovanja v osvobodilnem boju in iz tega je zrasla peta točka temeljnih točk.¹⁰⁹

Posebnega pomena za enotnost so bili razgovori vodstva Osvobodilne fronte s katoliško sredino, »mlado JNS« in Samostojno demokratsko stranko, s skupinami torej, ki še niso bile članice, pač pa naj bi postale. V prvem primeru je bilo sporno predvsem partizanstvo, češ da Slovenija za njegov razvoj ni primerna. V drugem primeru je šlo predvsem za odnos do stare Jugoslavije, kralja in londonske vlade. Posledica je bila, da je Osvobodilna fronta natančno formulirala odnos do skupnosti jugoslovanskih narodov.^{109a} Njeno vodstvo se ni zavedalo samo povezanosti Slovencev z jugoslovanskimi narodi, temveč tudi povezanosti z vsemi slovanskimi narodi in je to v tretji temeljni točki tudi primerno izrazilo.¹¹⁰

Obravnavanja s predstavniki katoliške sredine, »mlade JNS« in delno še s privrženci Samostojne demokratske stranke v prvem letu Osvobodilne fronte so pomagale razčistiti ali vsaj pojasniti mnoga vprašanja, ki za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja niso bila nevažna. Brez dvoma je bil najvažnejši uspeh obravnav v tem, da so osvetlile glavni smoter osvobodilnega gibanja, pota in sredstva ter pokazale njegov občenanodni pomen, njegovo moralno in posredno tudi socialno funkcijo. Predstavniki navedenih skupin so se sicer odrekli priključitve k Osvobodilni fronti ali so bili (nagodetovci!) celo izključeni iz nje, toda njena družbena osnova se s tem ni zmanjšala. Pripadniki srednjih slojev se od Osvobodilne fronte niso abstinirali. Posamič ali spričo agitacije drugih včlanjenih skupin so se vključevali v osvobodilno gibanje, ki je zato kljub vsemu postajalo vedno močnejše. Pozitivna posledica obravnav je bila tudi ta, da se je medskupinsko razmerje utrdilo.¹¹¹

Izrednega pomena za Osvobodilno fronto in za partizanstvo je bilo razčiščevanje odnosov s skupino bivših aktivnih oficirjev, ki so se po zlomu Jugoslavije zbrali v Ljubljani. Med njimi je Osvobodilna fronta v letu 1941 razvila močno politično akcijo. Večina od njih se je odločila za

¹⁰⁹ Politični tokovi v OF, str. 60—62.

^{109a} Prav tam, str. 58—59.

¹¹⁰ Prav tam, str. 60.

¹¹¹ Prav tam, str. 62.

Osvobodilno fronto, manjši del pa je zavzel do nje odklonilno stališče. Prav ti so postali izhodišče mihailovičevske politike na Slovenskem. Ker jih je bilo malo, so poiskali opore pri civilnih politikih, da bi tako dobili množični temelj in da bi njihovi nazori več veljali.

Vodstvo Osvobodilne fronte do mihailovičevskega gibanja dolgo ni zavzelo svojega stališča. Šele ko je dobilo poročili o Mihailovičevi aferi na Ravni gori v Srbiji, je odločno nastopilo proti njemu. V Slovenskem poročevalcu (dne 2. decembra 1941, št. 29) je objavilo poročili, ki ju je poslal vrhovni štab. Z njima je hotelo razkrinkati zakulisno izdajstvo Draže Mihailoviča, njegove zveze z Nemci, Nedićem, jugoslovansko vlado v Londonu in zraven še s partizani. Objava poročil je pomenila toliko, kakor s prstom pokazati na enako misleče buržoazne elemente v Sloveniji, ki so se skrivali v ozadju pod geslom »Čakajte, ni še čas!«, dejansko pa so pletli niti z okupatorji. V boju za narodno enotnost je bila objava poročil v tem času važno dejanje. Na njeni osnovi je Osvobodilna fronta organizirala množično politično kampanjo; razkrinkala naj bi Mihailoviča in namene, ki so jih z njim imeli bivši oblastniki. Kampanja proti Mihailoviču je popolnoma uspela, saj je mihailovičevstvo na Slovenskem doživelo hude udarce.¹¹² Izvršni odbor OF je dobil s terena več kakor 500 resolucij raznih terenskih organizacij, ki so vse obsojale peto kclono in razkrojevalce slovenske enotnosti ter v celoti odobravale boj proti okupatorju, denunciantom, petokoloncem in njihovim prikritim pomočnikom.¹¹³

Sočasno s kampanjo je vodstvo osvobodilnega gibanja hotelo razčistiti zadevo z oficirji, predvsem z Jakom Avšičem in Karlom Novakom. S prvim ni bilo težav. Že prej je odklanjal sodelovanje z okupatorji in bil za boj proti njim. Drugače pa je bil z majorjem Novakom. Ta je načela Osvobodilne fronte odklonil in se odločil za sodelovanje z okupatorji ali za boj proti partizanom pod okupatorskim varstvom. Kako je potem potekal oficirski problem je splošno znano.

Na tem mestu je potrebno omeniti, da Mihailovičev vpliv proti koncu leta 1941 ni razbijal samo oficirske skupine, temveč je nekaj časa ogrožal enotnost Osvobodilne fronte same. Politični boj proti njemu je sprožil probleme, ki so zahtevali, da jih Osvobodilna fronta razčisti. Rešila jih je v skladu s prejšnjimi ugotovitvami o ciljih narodnoosvobodilnega boja. Rešitev ji je olajšala mihailovičevska politika sama, ker je razkrila velikosrbske hegemonistične tendence in njihove vezi z okupatorji. Iz teh spoznanj je napravila logične sklepe in jih formulirala v osmi in deveti temeljni točki. V osmi točki je poudarila pravico slovenskega naroda do samoodločbe v notranji ureditvi in zunanjih odnosih. Še važnejša za primer oficirjev pa je bila deveta točka, ki določa, da bo rasla narodna vojska na slovenskem ozemlju iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in iz narodne zaščite, kamor poziva vse zavedne Slovence. Ta točka je s tem, da je prepovedala vsako drugo ustvarjanje vojaških sil zunaj partizanskih enot, najhujše udarila mihailovičevsko politiko.¹¹⁴ Z njo je Osvobodilna fronta preprečila, da bi se poleg partizanov formirala v tistem času kaka vzporedna enakopravna vojska proti okupatorju. Da bi bilo protiokupatorsko stališče bolj navidezno, ni bilo važno. Za razvoj partizanstva je bilo

¹¹² Prav tam, str. 64—67.

¹¹³ SPor, 6. I. 1942, članek Slovenska narodna enotnost utrjena.

¹¹⁴ Politični tokovi v OF, str. 64—67.

važno, da do vzporedne enakopravne vojske proti okupatorju ni prišlo. Ko so nasprotniki naposled le formirali svojo vojsko, so morali nastopiti odkrito proti Osvobodilni fronti, torej kot odkrita kontrarevolucija.

Ko je vodstvo Osvobodilne fronte ob prehodu iz leta 1941 v 1942 pogledalo nazaj na razvoj v tedaj potekajočem letu, je moglo biti zadovoljno. Osnovni namen, da bi prek jedra ustanovnih skupin razširilo organizacijo Osvobodilne fronte na vse tiste organizacije in skupine, ki so bile pripravljene sprejeti odločen in brezcompromisen boj z okupatorjem, se je v glavnem uresničil. Vsi skupaj so s svojo nesebičnostjo in požrtvovalnostjo ustvarili množično vsenarodno gibanje, ki naj bi bilo nenehna baza in opora za izvajanje sočasne oborožene akcije. Sovražniki osvobodilnega gibanja s takim razvojem niso bili zadovoljni. Slovenske množice je namreč odtegnil njihovemu vplivu, tako da so postali generali brez vojske. Povsem naravno so bile njihove želje, da bi osvobodilno gibanje razbili in obnovili svojo staro moč in stari ugled. Toda temeljne točke, rezultat srečno končane obravnave o vprašanjih, ki bi lahko povzročila, da bi Osvobodilna fronta zašla v resne krize, so bile dokaz srečno premagane nevarnosti. Po sodbi Slovenskega poročevalca so se zunanji in notranji sovražniki slovenskega naroda že veselili, da se bo Osvobodilna fronta zaradi nekaterih perečih vprašanj razletela na drobne kose, da bo obravnavanje njene sestavne dele razgnalo na vse vetrove. Toda sovražniki slovenske svobode in slovenske enotnosti so se ušteli. Zgodilo se je nasprotno od tega, kar so želeli. Osvobodilna fronta ni izšla iz obravnave razdvojena, temveč se je v njej utrdila. »OF slovenskega naroda je danes enotnejša, notranje mnogo tesneje povezana in v svojih pogledih na sedanjost in bodočnost jasnejša kot doslej,« je pisal Slovenski poročevalec v začetku 1942.

Toda kakšna je bila ta enotnost, o kateri je Slovenski poročevalec večkrat pisal? Kakšna je bila pravzaprav njena vsebina?

Še preden je bila končana obravnava z vsemi, ki so izrekli pomisleke proti Osvobodilni fronti, in ko je vodstvo osvobodilne organizacije imelo težave zlasti z nagodetovci in njihovo nelojalnostjo, je Slovenski poročevalec z močnim propagandnim poudarkom pozival k večji strnjivosti slovenskih ljudi, naj se nihče ne boji za svojo skupinsko avtonomijo, češ da je nihče ne ogroža niti ne mara ogrožati. Osvobodilna fronta je v političnem kakor organizacijskem pogledu opravila orjaško delo: združila je borbene slovenske moči, zgradila množično organizacijo in jo usmerila v osvobodilno akcijo. Na terenu se je razvila množica aktivistov OF, ki so v osvobodilnem delu skovali borbeno medsebojno tovarištvo in niso hoteli ničesar slišati o kakem skupinskem ali strankarskem separatizmu.¹¹⁶

Toda jasnejši kakor Slovenski poročevalec je bil list Osvobodilna fronta v začetku decembra 1941. Naiprej je opozoril, da je slovenski narod tedaj preživel najusodnejšo in zgodovinsko najpomembnejšo dobo ter je šlo za vprašanje »ali se združimo in osvobodimo, ali se vdamo in umremo«. Ali v svobodo ali v smrt? Nato pa je napisal: »Slovenski narod je pokazal, da je do konca odločen, da si pribori svojo svobodo. Kot zrel narod je pripravljen doprinesiti

¹¹⁵ Podčrtano v orig.; SPor, 6. I. 1942, članek »Slovenska narodna enotnost utrjena«.

¹¹⁶ SPor, 17. X. 1941, ponatis, str. 266, članek Za čim tesnejšo enotnost OF.

za svojo osvoboditev največje žrtve. Ves slovenski narod ima danes en skupen politični cilj — osvoboditev in združitev vseh Slovencev. Zato je osvobodilno gibanje postavilo kot prvo in največjo dolžnost vsakega Slovenca — enotnost.«¹¹⁷

Takrat ko je list Osvobodilna fronta napisal te misli, še ni bil dokončan preskus z vsemi nasprotniki, zlasti še ni bila končana kampanja proti Mihailoviću, ki pa k bistvu problema ni ničesar novega dodala, le zmago je dopolnila s tem, da jo je raztegnila še na mihailovičevce. Bistvo problema je bilo torej razčiščevanje stališč do obcroženega boja, do pravice slovenskega naroda do samoodločbe, do nove Jugoslavije in s tem tudi begunske vlade v Londonu. Vse skupine, ki so bile vključene v OF, razen Nagodetove Stare pravde, ki je na koncu koncev bila izključena, so glede gornjih točk zavzele enotno stališče. To se pravi, da je šlo za programsko enotnost; to je bila tista enotnost, o kateri je Slovenski poročevalec večkrat pisal s pravim zanosom. V silnem optimizmu jo je označil že v drugi polovici septembra 1941: »Med vsemi skupinami OF vlada danes popolna jasnost glede na skupne cilje in popolno soglasje glede na izvedbo narodnega osvobojenja. Vse to se je moglo zgoditi na temelju poštene volje pozitivnih slovenskih skupin, ki so razumele klic časa ter se združile v mogočno gibanje narodnega osvobojenja.«¹¹⁸ Toda Osvobodilna fronta je morala prej mimo nevarnih čer in sovražnih zarot in intrig, da je naposled za novo leto 1942 postala enotnost stvarno dejstvo. Prav za novo leto 1942 so v Osvobodilni fronti včlanjene skupine soglasno potrdile voljo, da bodo med seboj lojalne. V Slovenskem poročevalcu in v listu Osvobodilna fronta so objavile tole izjavo:

»Ob pričetku leta 1942, ki bodi leto slovenske narodne osvoboditve, izjavljajo vse skupine, včlanjene v OF, da smatrajo v teh usodnih časih slovensko narodno enotnost za svojo temeljno dolžnost. Poudarjajo, da sta njihova medsebojna lojalnost in njihova pripadnost OF — neomajni.«¹¹⁹

Boris Kidrič je o tej enotnosti lepo rekel leta 1944: »... enotnost v prvem letu gibanja [je] pognala s svojo elementarno silo predvsem iz osnovnega spoznanja, da brez nje ni in ne more biti vseljudske osvobodilne borbe slovenskega naroda...«¹²⁰

Enotnost Osvobodilne fronte ob koncu leta 1941 je bila pravzaprav uspeh prve resne preizkušnje, ki so jo Osvobodilni fronti povzročili nasprotniki njenega koncepta in njenih metod. S tem da je izšla iz preizkušnje utrjena in močnejša, se je pravzaprav dobro pripravila na težave v letu 1942, ko je nastopila domača kontrarevolucija z vse drugačno silo, kakor jo je pokazala preizkušnja v letu poprej. Enotnost se tedaj ni okrepila tako, da bi v organizaciji kaj spremenili, temveč bolj tako, da so skupine odslej enotneje gledale in enotneje ocenjevale splošni položaj, še posebej pa domače razmere.

Če so pred utrditvijo enotnosti obstajale nevarnosti, da bi se skupine v Osvobodilni fronti razšle in jo razdrle, jih je po dokončani obravnavi bilo manj. Po utrditvi enotnosti je poudarek na splošni liniji frontne politike postal močnejši in izrazitejši, frontna disciplina se je okrepila.

¹¹⁷ Osvobodilna fronta I, št. 2, v začetku decembra 1941, članek Varujmo enotnost slovenskega naroda!

¹¹⁸ SPor, 6. I. 1942 in Osvobodilna fronta, II. 1942, št. 1.

¹¹⁹ SPor, 6. I. 1942 in Osvobodilna fronta, II. 1942.

¹²⁰ Boris Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte. IOOF, 1944, str. 3.

Osvobodilna fronta je bila izredno dragocena posoda za vse elemente, ki so se razvijali v njej z namenom narodne in socialne osvoboditve slovenskega naroda. Ko je Franc Leskošek ob koncu novembra 1941 v imenu CK KPS poročal CK KPJ o položaju v Sloveniji, je napisal, da se je partija dobro zavedala, kaj pomeni Osvobodilna fronta tudi za samo partijo. Zato so se trudili za njeno razširitev in utrditev, zakaj Osvobodilna fronta je bila baza za vse partizane, za narodno vstajo, ki je ni bilo mogoče pripraviti brez odborov OF, za organiziranje partije itd.¹²¹ Isto misel je izrekel tudi Boris Kidrič, ko je v prav takem poročilu CK KPJ zapisal, da je v Sloveniji dobro politično delo neobhodno potrebno in prvi pogoj za uspešnost začasne oborožene akcije. Za primer je navedel Štajersko, kjer so partizani prišli v zagafo, če zaradi nezadostnega političnega dela med prebivavstvom niso imeli množične podpore; če pa je bilo delo za Osvobodilno fronto dobro, so vasi partizane podpirale.¹²²

Kaj lahko ustvari dobro razpredena organizacija, ki ima stvarno oporo v najširših ljudskih slojih, je v tej dobi okupacije pokazala »država v državi«. S tem izrazom označujemo posebno stopnjo v razvoju Osvobodilne fronte, ki je svoje »institucije« razvila v okviru okupatorske oblasti tako popolno, da je postala »država v državi«. Na terenu je tedaj imela na voljo oboroženo silo partizanskih čet in še posebej narodno zaščito. V Ljubljani sami je narodna zaščita npr. štela 8 bataljonov. »Država v državi« je imela svoje vodstvo, svojo varnostno in obveščevalno službo, ki je zasledovala petokolonce in uničevala izdajavce. Justifikacije so izvrševali ob belem dnevu, kar je zelo dvignilo narodno moralo, med belogardistične izdajavce pa zasejalo tak strah in trepet, da so začeli emigrirati v Italijo. Osvobodilna fronta je pobirala narodni davek ter razvila svoje socialno skrbstvo, ki so ga bili deležni predvsem ilegalni aktivisti in njihove družine. »Država v državi« je organizirala uspešno zdravstveno pomoč, tako da je zbirala za partizane sanitetni material in skrbela za zdravljenje ranjenih partizanov. Razvila je svoj tisk in propagando. Celotno funkcioniranje »države v državi« pa je bilo mogoče, ker je organizacija Osvobodilne fronte razpredla svoje odbore povsod, tako da je kljub ilegalnosti zajela večji del prebivavstva, vse sloje, moške in ženske. Njeno bistvo je bilo v tem, da so ljudje izpolnjevali navodila Osvobodilne fronte in sabotirali odredbe fašističnih okupatorjev. No, »država v državi« je bila teritorialno zelo omejena. Razvita je bila bolj le v »ljubljski pokrajini«, zlasti še v Ljubljani, kjer je bila tudi Osvobodilna fronta najbolj razvila. V drugih pokrajinah je v takem obsegu ni bilo, ker ni bilo ugodnih razmer.

Pojem »države v državi« se ne ujema s pojmom osvobojenega ozemlja, temveč razumemo pod njim poseben sklop moči, vpliva in dejavnosti Osvobodilne fronte v okviru okupatorskega sistema, ki ga pa od znotraj razjeda sila Osvobodilne fronte, ga mrtviči in onemogoča, da bi mogel svoje ukrepe uveljaviti po svoji volji.

»Država v državi« je bila nedvomno dokaz silnega množičnega, toda političnega razmaha, razmaha osvobodilne organizacije in vsenarnodnega osvobodilnega gibanja v nekaterih krajih na Slovenskem.

¹²¹ Dokumenti 1962, dok. št. 86, str. 194.

¹²² Dokumenti 1962, dok. št. 85, str. 191.

Ko je Matija Maležič v poglavju Začetki ljudske oblasti v času okupacije v svojem Politično-organizacijskem poročilu mestnega komiteja KPS Ljubljana spregovoril o ljudski oblasti v Ljubljani, je primerjal slovenske razmere z razmerami v Srbiji. Pri tem je navedel članek v Borbi z dne 19. oktobra 1941, ki je narodnoosvobodilnim odborom na tedanjem osvobojenem ozemlju Srbije v glavnem določil te naloge: da organizirajo aktivnost vsega ljudstva, da bi borcem zagotovili vse potrebno za boj, da se odbori bore proti pojavom kraje, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone, da skrbе za nepreskrbljene borce itd. O odborih v Ljubljani pa pravi, da so zaradi posebnih razmer v posebni obliki izvrševali vse te funkcije oblasti.¹²³

Stvarna primerjava razmer na Slovenskem in v Srbiji ne upravičuje takega sklepa. Kadar govorimo o ljudski oblasti na Slovenskem med NOB, moramo vsaj za čas do prvega osvobojenega ozemlja govoriti o njej z določenim pridržkom. Predvsem moramo na naše razmere in dejstva pogledati najprej z lastnega vidika in jih šele potem primerjati z dejstvi na območju kake druge pokrajine v Jugoslaviji. Iz citata, ki ga je navedel Maležič, je videti, da gre v Srbiji za NOO na osvobojenem ozemlju, pri nas pa v istem času osvobojenega ozemlja ni bilo. Kdor pozna konkretno delo odborov OF in ga primerja z delom, ki ga Borba nalaga tedanjim NOO v Srbiji, mora priznati, da so naši odbori OF opravljali samo nekatere od nalog, ki jih našteva Borba, to se pravi tiste, ki so se tikale politične akcije Osvobodilne fronte. To se pravi, s pojavi kraje, razbojništva in podobno, ki so bili čistega kriminalnega, nepolitičnega značaja, se odbori OF niso ukvarjali. Bistvena razlika med značajem NOO in odborov OF je, da so bili ukrepi NOO obvezni za vse — in to je praviloma mogoče samo na osvobojenem ozemlju — to se pravi za vse prebivavce, pa naj so osvobodilno akcijo odobravali ali ne, ukrepi Osvobodilne fronte pa so veljali samo za njene privržence, ki so v bistvu vanje privolili prostovoljno in s tem vnaprej privolili tudi v sankcije, ki naj bi varovale te ukrepe. Noben odbor OF ni mogel predpisati davka nasprotniku Osvobodilne fronte. Pri nasprotniku je organ OF lahko rekviriral, ni mu pa mogel proti njegovi volji naložiti obveznosti, ki jih je sprejel nase privrženec Osvobodilne fronte. Proti nasprotniku je Osvobodilna fronta nastopila s silo le v primeru zatiranja ovaduštva in izdaje, toda tudi tedaj le na poseben način in le zaradi zavarovanja svoje politične akcije.

O določenem značaju oblasti Osvobodilne fronte je bilo mogoče govoriti v primeru, ko je število prebivavstva, ki je prostovoljno poslušalo njene ukrepe, predstavljalo večji del vsega prebivavstva. Mislim pa, da se je Kidrič dobro zavedal značaja oblasti Osvobodilne fronte na neosvobojenem ozemlju, kamor je spadala tudi Ljubljana, pa je zato rajš govoril o elementih oblasti, ki so jih pokazali odbori OF pod oblastjo samih okupatorjev.¹²⁴ Zanimivo je, da je Kidrič silni vzpon Osvobodilne fronte v Ljubljani ob koncu leta 1941 označil z besedami »OF je torej postala prava pravcata država v državi«, pri čemer je besede država v državi dal v narekovaj, zraven jih pa še opremil s posebnim atributom. S tem je pokazal, da se je globoko zavedal značaja tedanje politične akcije Osvobodilne fronte v Ljubljani, hkrati pa je dobro vedel, kaj je dejansko oblast z vsemi svojimi atributi.

¹²³ Politično-organizacijsko poročilo ... str. 27.

¹²⁴ Kidrič, Obris, str. 31.

»Država v državi« je bila torej v prvi vrsti izraz politične dejavnosti Osvobodilne fronte, dokaz resnično množičnega značaja narodnoosvobodilnega gibanja, pa čeprav je bila njegova intenzivnost regionalno dokaj omejena.¹²⁵

Z utrditvijo enotnosti Osvobodilne fronte se je vidno končala prva faza razvoja. Začela se je druga. Kljub temu, da se je Osvobodilna fronta kot celota okrepila, se struktura skupin pri tem ni v ničemer spremenila. Skupine so delovale še naprej, vendar se je medsebojni kontakt zaradi odločnejših in složnejših nastopov proti nasprotnikom okrepil. Zaradi močnejšega poudarka sodelovanja ljudi iz treh glavnih svetovnih nazorov so večji pomen dobile predvsem ustanovne skupine, ki so razen skupine naprednih kulturnih delavcev bile v Osvobodilni fronti nekaka simbolična sinteza treh svetovnih nazorov. Druge skupine zato niso prenehale delovati, vendar so začele izgubljeni svoj skupinsko aktualni pomen, ker so deloma bile maloštevilne, deloma pa so se zaradi večjega poudarka svetovnega nazora njihovi člani vraščali v eno od osnovnih skupin, ali pa so postajali samo frontovci brez kakršnekoli druge opredelitve.

Po novem letu 1942 se je razvijala Osvobodilna fronta kot celota deloma kot konsekvence utriene enotnosti, deloma pa pod vplivom naraščajočega pritiska domače kontrarevolucije. Obe plati pa sta se praktično prepletali. Pisec članka »Država v državi« v listu Osvobodilna fronta je novo fazo razvoja označil za prvo razdobje narodne revolucije, ki se bo razvijala toliko časa, dokler ne bo s slovenske zemlje zbrisana zadnja sled tujčevega jarma in ne bo narodna osvoboditev prerasla v socialno opredelitev slovenskega delovnega človeka, ki sestavlja jedro in večino slovenskega naroda.¹²⁶

V obdobju narodne revolucije je osrednja točka delovanja Osvobodilne fronte bil seveda osvobodilni program in oborčen boj kot instrument za njegovo uresničenje. Tudi pomen naslonitve na Sovjetsko zvezo je Osvobodilna fronta ponovno poudarila.¹²⁷ Velik del svoje pozornosti je morala posvetiti tudi reakcionarnim politikom, to je notranjim sovražnikom slovenskega naroda. V njih je gledala hlapce fašističnih zavojevavcev, ki so želeli samo eno, da bi znova vzpostavili predvojni red. Osvobodilna fronta pa je povezala osvobodilno vojno slovenskega naroda z elementi demokratičnega razvoja. Ti elementi so se pokazali v tehle dejstvih:

1. Boj za osvoboditev, združitvev in samoodločbo slovenskega naroda ne more biti samo boj proti okupatorju. Socialno mora biti naperjen tudi proti povratku predvojnega stanja, proti vzpostavitvi katerega koli imperialističnega sistema, ki bi uklenil slovenski narod. Smoter osvobodilnega boja mora biti tudi priboriti slovenskemu narodu demokratične svoboščine in ustvariti okoliščine za socialno osvoboditev delovnega ljudstva.

¹²⁵ Zanimiva je Šnuderlova opredelitev odloka o konstituiranju vrhovnega pleuma OF v slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO): »Vsebina tega dokumenta pomeni dvig avtoritete vrhovnega organa OF in njegovega IOOF ter učinkovito sredstvo za nadaljnje usmerjanje procesa ljudske revolucije... To še ni ustvaritev oblastvenega organizma z legislativno in eksekutivno močjo, ker pogoji za to še niso bili zreli. To je tipičen revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti, kakor ga je postavila potreba...« (Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. DZS, Ljubljana 1950, str. 134.)

¹²⁶ Osvobodilna fronta II, 1942, št. 2.

¹²⁷ Delo 1942, št. 2, članek Revolucionarni razvoj slovenskega narodnega osvobodilnega gibanja.

2. Osvobodilni boj so organizirale nove revolucionarne sile. Temeljna sila, ki je omogočila in razvila borbena enotnost slovenskega ljudstva, je KPS kot sestavni del KPJ in avantgarda slovenskega proletariata. Organizacijski in politični izraz revolucionarnega osvobodilnega gibanja je postala Osvobodilna fronta, ki je v množičnem pogledu vseljudska osvobodilna organizacija slovenskega naroda, v političnem pa izpovedovavka zavezništva med KPS in političnimi slovenskimi skupinami, zlasti sokoli in katoličani v Osvobodilni fronti.

3. Z osvobodilnim bojem se je spremenilo tudi družbeno vodstvo slovenskega naroda, ki ga je kljub najhujšemu okupatorskemu nasilju prevzel slovenski proletariat. Sprememba v družbenem vodstvu je dala osvobodilnemu gibanju izrazito revolucionarno obeležje.¹²⁸

Navedene točke so bile formulirane zelo ostro zaradi silovitosti reakcionarne propagande in njenega ščuvanja k državljanski vojni z okupatorsko pomočjo. Pokazale so, da je Komunistična partija Slovenije v njih znova poudarila nazore, ki so obvladovali ustanovitelje Protiimperialistične fronte. Pokazale so tudi, da so v sestavi Osvobodilne fronte imele in ohranile ustanovne skupine s komunistično partijo na čelu jasno linijo o svoji poti in nalogah, ki naj bi jih uresničile z uspešno zaključenim bojem. Misel na zadnjo etapo je torej prevladovala elemente demokratičnega revolucionarnega razvoja.

Ustanovne skupine osvobodilne organizacije so v novi etapi terorja ohranile svoje funkcije. Zaradi vraščanja elementov iz drugih skupin v eno od osnovnih skupin so temeljne skupine celo pridobile na pomenu. Toda vsebina tega pomena se je predrugačila. Njihova predstavniška funkcija se je nekako razširila, čeprav se jedro skupin ni spremenilo. Spremenilo pa se je pojmovanje koalicije. Razen intenzivnega medsebojnega sožitja in sodelovanja je odigralo zelo važno vlogo dejstvo, da so v osvobodilnem boju sodelovali ljudje, ki so si bili zelo blizu po socialni osnovi ali pa so sploh izhajali iz enakih osnov. Komunistična partija in krščanskosocialistična skupina sta npr. po Kardeljevi izjavi bili dejansko delavsko razredni organizaciji. Člani skupin so se razlikovali bolj po vplivih različne politične tradicije in svetovnonazorske usmerjenosti. V nadaljnjem procesu se je iz prvotne koalicije skupin v splošnem političnem smislu začela razvijati in vedno jasneje tudi kazati nekaka koalicija različnih svetovnih nazorov v Osvobodilni fronti, ki je potem izpolnila svoj pomen v boju proti naraščajočemu pritisku domače kontrarevolucije. To etapo je Boris Kidrič v razgovoru z Lojzetom Udetom, pri katerem je pozimi 1942 stanoval kot ilegalec, celo direktno označil ne več kot koalicijo skupin, temveč kot koalicijo svetovnih nazorov.¹²⁹

Prvi primer nazorske koeksistence kot dejstva, da bo novo slovensko življenje drugačno, kakor je bilo pred vojno, se je pojavil že konec oktobra, ko je Slovenski poročevalec napisal: »Tri glavne politične ustvarjalne sile na Slovenskem — katoliki, marksisti in svobodomisleci — so v namenu, da združijo vse Slovence brez razlike na sedanjo politično opredelitev, osnove Osvobodilno fronto.«¹³⁰ Namen uspešnega zavračanja nasprotnikov, ki so odbijali Osvobodilno fronto tudi z ideološkimi »razlogi«, je vplival, da so ljudje, ki so pripadali katoliškemu svetovnemu nazoru, nastopili z letaki ali

¹²⁸ Delo, prav tam.

¹²⁹ Informacija Lojzeta Udetu.

¹³⁰ SPor, 24. X. 1941, članek Pojasnilo in opozorilo, ponatis, str. 168.

prispevki v Slovenskem poročevalcu, ki so bili podpisani s »Katoličan v OF« ali »Katoličani v OF«. ¹³¹ V njih so razlagali, da ni upravičen strah za krščanske vrednote, da so se katoličani v Osvobodilni fronti z drugimi sodelavci v njej sporazumeli o svobodi vesti, vere, verskega življenja in cerkvenega udejstvovanja med NOB in po vojni. Svobodcmiselni kakor komunistični Slovenci so take zahteve ne le razumeli, ampak tudi sprejeli kot osnovno pravico slehernega človeka.

Nazorsko koeksistenco v Osvobodilni fronti je po svoje izrazil list Osvobodilna fronta, ki naj bi po zamisli ustanoviteljev opravljal svojo funkcijo kot revija za razpravljanje vprašanj osvobodilnega boja. ^{131a} V njem so katoličani in Sokoli v Osvobodilni fronti, ki so pisali v listu, utemeljevali svoje sodelovanje v njej. Kolikor so bili članki posebej namenjeni duhovnikom, so obravnavali tudi etično plat sodelovanja v Osvobodilni fronti. Toda struktura razvrstitvev teh člankov je bila taka, da sama na sebi ni govorila o kakem namenoma urejenem dejstvu nazorske koeksistence. Do tega je prišlo pozneje, po utrditvi enotnosti, ko so potrebe po ostrejšem zunanjem izražanju nazorske koeksistence postale večje. Praktično so bile skupne izjave namenjene članom in privržencem Osvobodilne fronte. Toda način objavljanja izjav je razbijal napade kontrarevolucionarne propagande, da je Osvobodilna fronta komunistična organizacija.

Do prvega primera takega skupinskega nastopa v okviru celote je prišlo po velikih okupatorskih blokadah in racijah v Ljubljani februarja in marca 1942. Osvobodilna fronta kot celota in skupine so pozivale privržence osvobodilnega gibanja k vztrajnosti dela in vzdržanju okupatorskega nasilja. »Tovariši! Samo naprej... gre naša pot. Nobeno nasilje je ne sme pretrgati... Zajamčite nepretrgano delovanje in razvoj naše divne Osvobodilne fronte... Zaostrite oboroženo akcijo proti tujim nasilnikom« (IOOF). »Naloga vsakega sokola in sokolice je, da z vso odločnostjo in pogumom prevzema in izvršuje naloge OF, da utrjuje narodno disciplino in enotnost...« (Sokol v OF). »V teh dneh... morajo člani naše Partije še više dvigniti svojo preizkušnjo in priznati borbenost, aktivnost in skrb za zmago...« (CK KPS). »Val novega fašističnega nasilja je butnil ob zgradbo OF, kakor jo sestavljamo in gradimo z borbenimi slovenskimi skupinami. Zgradba OF je premočna, da bi jo mogla omajati kakršna koli nakana fašističnih okupatorjev. Nasprotno, slovensko ljudstvo gre skozi nov fašistični teror z globoko neomajno vero v popolno narodno vstajenje...« (Kršč. sk. v OF). ¹³²

Drugi primer takega nastopa je iz sredine aprila 1942. Povezan je s kampanjo proti neprožnemu in birokratskemu načinu reševanja borbenih nalog, proti oportunistom in malodušnežem. ¹³³

Tretji primer je iz časa ob nastanku osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, ko so skupine agitirale za mobilizacijo kar največ Slovencev v partizane, češ da se bližajo odločilni trenutki za osvobodilno akcijo. ¹³⁴

Četrti primer se je omejil le na skupino katoličanov v Osvobodilni fronti in sokolsko skupino. Pri obeh je šlo za soglasje, da je odpor proti okupatorju

¹³¹ Primerjaj SPor 1941, št. 25, 28, 31, ponatis, str. 186, 205, 231 in SPor 14. II. 1942.

^{131a} SPor 1941, ponatis, str. 322.

¹³² SPor, 9. III. 1942, št. 10.

¹³³ SPor, 21. IV. 1942, št. 16.

¹³⁴ SPor, 19. V. 1942, št. 20.

mogoč le v obliki oboroženega boja. Zato sta obe skupini odločno podprli slovensko partizanstvo.¹³⁵

Peti primer se je pojavil ob bližajoči se italijanski ofenzivi na Kočevski Rog. V zvezi z razglasom Osvobodilne fronte, ki ga je objavil (Radio svobodne Jugoslavije — RSJ) in ki je obsodil nasilje nemško-italijanskih fašistov in okupacijskih čet na zasedenem slovenskem ozemlju, so nastopile tudi temeljne skupine s svojimi izjavami. »Vodstvo katoličanov v OF« je obsodilo divjanje bele garde nad Slovenci in povezovanje z Italijani. Vodstvo sokolstva in CK KPS sta vsak s svojo izjavo obsodila izdajstvo bele garde in njeno bratomorno klanje.¹³⁶

Šesti primer je sledil naslednji dan, ko je Slovenski poročevalec natisnil razglas, ki ga je že prej objavil RSJ pod naslovom Apel vsemu civiliziranemu svetu. V njem je IOOF obtožil italijanski fašizem za strašna nasilja na slovenski zemlji. Podpisale so ga razen temeljnih skupin OF še nekatere druge skupine, večnjene v Osvobodilni fronti. Temeljne skupine so prav tam objavile še posebno skupno izjavo, v kateri so pozivale k enotnosti, utelešeni v Osvobodilni fronti, k železni disciplini, zavestnemu in vestnemu izpolnjevanju vseh navodil IOOF o boju proti okupatorjem, beli gardi in slehernemu notranjemu sovražniku.¹³⁷

Do sedmega primera je prišlo po končani »roški« ofenzivi, ko so »katoličani v OF« in Sokoli nastopili proti metodam bele garde, ker je ubijala Slovence samo zato, ker so bili na strani Osvobodilne fronte in se borili proti okupatorju.¹³⁸

Vsi našteti primeri so bili objavljeni v Slovenskem poročevalcu 1942. Toda ti primeri niso bili vsi. Razen v Slovenskem poročevalcu je en primer objavila posebna izdaja Osvobodilne fronte junija 1942, in to ob likvidaciji teološkega profesorja dr. L. Ehrlicha, ki so ga obsodili kot pobudnika političnega in policijskega sodelovanja z okupatorjem ter kot organizatorja terorističnih tolp v službi okupatorjev. Temeljne skupine so soglasno vsaka zase obsodile netenje državljske vojne.¹³⁹ Ne glede na skupnostne črte so takrat te izjave bile namenjene prvenstveno ljubljanskim krogom, kjer so Ehrlicha pač bolj poznali.

Pri vseh izjavah je ne glede na konkretne okoliščine vsakega posamičnega primera značilno, da hoče Osvobodilna fronta z njimi pokazati sestavo svoje organizacije, kdo v njej sodeluje in kako v vseh bistvenih stvareh vsi mislijo enako. Glavni namen takih skupinskih nastopov pa je bil pokazati harmonično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov ali še točneje pokazati, da morajo v boju za osvoboditev slovenskega naroda in boljše življenje delovnega človeka sodelovati ljudje katoliškega in marksističnega svetovnega nazora, da torej svetovnonazorske razlike za sodelovanje niso ovira.

Poudarek na nazorski koeksistenci v Osvobodilni fronti je bil potreben zlasti od takrat dalje, ko je del katoliških kontrarevolucionarnih politikov izrabljaj ideološke razlike za razvnanje boja proti Osvobodilni fronti. Podtikanje »brezbožnih ciljev« Osvobodilni fronti in komunistični partiji še posebej

¹³⁵ SPor, 26. V. 1941, št. 21.

¹³⁶ SPor, 24. VIII. 1942.

¹³⁷ SPor, 25. VII. 1942, posebna izdaja.

¹³⁸ SPor, 14. XI. 1942.

¹³⁹ Osvobodilna fronta II, 1942, posebna izdaja.

je od takrat dalje postalo ostro in strupeno. Vodstvo osvobodilnega gibanja je proti nasprotni propagandi poudarilo svobodo svetovnonazorskega prepričanja, v Osvobodilni fronti pa pri uresničevanju frontnih ciljev harmonično sodelovanje ljudi vseh treh glavnih svetovnih nazorov.

Kar se tiče katoličanov, je vodstvo Osvobodilne fronte izdalo zanje sredi februarja 1942 posebno izjavo, v kateri se je pravno in moralno obvezalo, da bo vedno in povsod spoštovalo verska čustva katoličanov in dosledno dopuščalo svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja in praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti.¹⁴⁰ Nekaj tednov kasneje je tudi centralni komite KPS v prvomajski številki Dela dal svojo izjavo o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.¹⁴¹

Kljub slovesnim izjavam in zagotovilom za svobodno izpovedovanje katoliškega svetovnega nazora se »verske« ostrine klerikalnega fanatizma niso ublažile, teza, da Osvobodilna fronta ogroža vero, ni popustila. Krščanska skupina je nasproti obrekovavcem Osvobodilne fronte pojasnjevala v taki ali drugačni obliki svoje razlage za sodelovanje v Osvobodilni fronti, sodelovanje s komunisti, odnos do krivičnega kapitalističnega reda, razmerje Slovencev do fašizma in položaj slovenskega krščanstva oziroma katoliške cerkve na Slovenskem. Toda vsa ta prizadevanja so pri obrekovavcih ostala brez sadu. Do razčiščenja pojmov jim sploh ni bilo. Bilo jim je le za svoje razredne interese, da bi tako dokazali resničnost Kidričevih besed: »Protiljudska reakcija je bila sposobna ... odpovedati se borbi proti tujemu zavojevalcu, upropastiti armado in državo, odpreti na stečaj vrata okupatorju. Ni pa bila sposobna odreči se zaščiti svojih parazitskih interesov.«¹⁴² Vendar enotnost Osvobodilne fronte kljub vsemu ni popustila. Ne glede na težave, ki so nastale zaradi podžiganja verske občutljivosti, je Osvobodilna fronta premagala krize in enotnost ohranila. Praktično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov je naposled premagalo slovensko tradicionalno razcepljenost v svetovnih nazorih.

Kontrarevolucionarna propaganda je ob vsaki priložnosti obrekovala Osvobodilno fronto in njeno vodstvo. Toda najhujše napade je naperila proti Komunistični partiji Sloveniji, ker se je zavedala tudi ona, da je bila partija gibaló osvobodilnega boja. Partija je bila tista, ki je idejam in pobudam prva dajala življenje. Njeni člani so bili v prvih vrstah političnega boja in oboroženih operacij proti okupatorju. Partija jih je nenehoma pozivala k aktivnosti, požrtvovalnosti in vztrajnosti na vseh področjih narodnoosvobodilnega dela. Svojim članom je odkrito predočila, da je od njih odvisno, ali bo partija dovolj notranje močna, dovolj trdna in dovolj disciplinirana, da bo izvedla svoje poslanstvo v osvobodilnem boju. Predočila jim je, da je usoda slovenskega naroda v končni instanci bila odvisna od njihove udarnosti. Partijci so naročila razumeli. V junškem boju so dajali največje in najdragocenejše žrtve. Do maja 1942 je npr. centralni komite izgubil dve tretjini svojih članov, bodisi da so padli ali bili zaprti.¹⁴³

V napadih kontrarevolucije je partija morala vzdržati glavno silo sovražnega besa ali ofenzive. V razkrivanju sovražnih metod in krink partija pred-

¹⁴⁰ SPor, 14. II. 1942.

¹⁴¹ Delo 1942, št. 2.

¹⁴² Kidrič, Dve vojski ..., str. 17.

¹⁴³ Delo 1942, članek Notranje partijske naloge.

vsem ni mogla poznati nobenega miru in počitka. Obdelovala jih je z vso globino svoje analize. Imela je vedno glavni delež v razkrinkovanju reakcionarnih namenov in del. Kljub ostremu zavračanju reakcionarnih napadov pa vendar ni spravljalna v ospredje kakih socialnih programov. Osvobodilni boj je opredelila kot narodno revolucijo, ki je kazala znake demokratične revolucije, toda za ustvaritev boljših razmer delovnega človeka je zagovarjala nastanek potrebnih razmer, na katerih osnovi bo pozneje mogoče izvesti socialno osvoboditev delovnega ljudstva. Naravno, da je proletariat kot njegova avantgarda opozarjal, da si mora zagotoviti to pot le z uspehom v osvobodilnem boju.¹⁴⁴ Zato se je borila za njegovo enotnost in za njegovo angažiranje v osvobodilnem boju. V tej akciji je tudi uspela. »Na čelu slovenskega naroda se nahaja danes proletariat«, je pisal članek Za enotnost proletariata! »Proletariat mora s svojo brezobzirno borbo proti okupatorjem in petokoloncem vsake vrste svojo vlogo ohraniti. Le tako bo slovenski narod dosegel dokončno in trajno nacionalno, slovensko delovno ljudstvo pa socialno osvoboditev.«¹⁴⁵ Bilo je povsem jasno, da je partija vztrajala na postavkah z ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte, pri katerih je na narodno osvoboditev navezala tudi tisto zadnjo etapo, pri kateri naj se pri Slovencih uresniči tudi socialna revolucija. Zaradi uresničenja tega cilja je angažiranje komunistov v osvobodilnem boju moralo biti intenzivnejše kakor kogar koli drugega.

Partizani in združena Slovenija

Komunistično partijo Slovenije so hudo prizadeli očitki, ki so ji pripisovali izdajstvo in prodajanje slovenske zemlje Nemcem in Italijanom. Nanje je večkrat odgovarjala in jih zavračala. Prav kar se tiče slovenski meja, je partija v majski številki Dela 1942 odgovorila s posebno izjavo:

»Glede na klevete, ki jih trosijo sovražniki Partije, Osvobodilne fronte in popolne osvoboditve slovenskega naroda, izjavlja Centralni odbor KPS:

1. V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.

2. Vprašanje pravičnih bodočih slovenskih mej ni vprašanje kavarniške in zakotniške politične licitacije, temveč je vprašanje današnje oborožene borbe slovenskega naroda in dejanske okrepitve slovenskega partizanstva, ki predstavlja z Narodno zaščito slovensko narodno vojsko.«¹⁴⁶

Izjava je načelno pokazala na bodoči obseg osvobojene in združene Slovenije na eni strani, na drugi pa tudi na način, s katerim bo mogoče ta cilj doseči. V izjavi je partija brez posebnih besed obsodila razne imperialistične koncepte na račun sosednjih narodov, ki so jih po svojih listih širili ljubljanski reakcionarni politiki.

H gornji izjavi o mejah je Boris Kidrič na partijskem posvetovanju na Cinku, ki je bilo v dneh 5. do 8. julija 1942 dodal pomembne besede: »Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega.«¹⁴⁷

¹⁴⁴ Delo 1942, št. 1 in 2.

¹⁴⁵ Delo 1942, št. 1.

¹⁴⁶ Delo 1942, št. 2.

¹⁴⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 229.

O problemu meja je Edvard Kardelj več kakor pol leta kasneje pisal tudi Titu. V pismu je povedal, da so Slovenci glede tega vprašanja zelo občutljivi. Od sedanje vojne pričakujejo, da bo »Zedinjena Slovenija« postala resnica. Prav med množicami postavljajo vprašanja: »Toda v katerih mejah?« Izjava, ki jo je dala partija v majski številki Dela, ima to slabost, da je načelno problematična, ker ne daje čisto jasnega okvira. Pri tem ne gre, kakor je pisal Kardelj, za Primorsko, ker so tam narodnostne meje začrtane jasno in nedvoumno, pač pa za Koroško, kjer so Nemci v zadnjih desetletjih raznarodili nekatere dele, za katere pa so Slovenci zelo občutljivi. Na primer Gosposvetsko polje! Komunistična partija mimo teh vprašanj praktično ne more in ne sme. V vodstvu so to vprašanje precej obravnavali in prišli do sklepa, da so zahteve pravilne s stališča vsakega naroda do samoodločbe.¹⁴⁸

Za uresničenje »Zedinjene Slovenije« v slovenskih narodnih mejah po zamisli, kakor jo je Kardelj razložil Titu, pa je bila važna druga točka izjave, da bo namreč slovensko partizanstvo doseglo zadostno moč, ki bo slovenske meje zagotovila.

Slovensko partizanstvo si je nedvomno postavilo ta cilj že od začetka. To dokazuje Kidričev članek Pomen slovenskega partizanstva v Slovenskem poročevalcu dne 1. oktobra 1941.¹⁴⁹ Praktično ga je uresničevalo postopoma, saj se je razmahnilo najprej na Gorenjskem, Štajerskem in v »ljubljski pokrajini«. V letu 1942 se je razširilo na Primorsko in tudi na Koroško.

Prav dejstvo, da se je slovensko partizanstvo razširilo prek vse slovenske zemlje, je vzbujalo zagovornikom partizanstva veselje in zadovoljstvo, ker so videli, da so se obeti za »Zedinjeno Slovenijo« krepili in kazali na srečen konec. V Slovenskem poročevalcu so ta čustva našla prostor; tu so svoje veselje posredovali vsem slovenskim ljudem: tem, ki so se borili za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, v zadoščenje, tistim pa, ki so navajali pomisleke proti partizanstvu, v opomin in spoznanje, da so vse njihove postavke le nestvarna teorija.

V posebni izdaji Slovenskega poročevalca v oktobru 1942 je pisec razglasal, potem ko je pokazal, da, roška ofenziva ni prinesla uspehov, kakršne so pričakovali sovražniki slovenskega naroda, dal duška svojemu veselju nad uspehom, ki so ga prav v tistih dneh izpričali slovenski partizani. »... v ognju teh bojev so vzrasle prve naše koroške čete onstran Karavank. Naši partizani so ponesli svojo osvobodilno zastavo vse do Osojskega jezera in pod Celovec ter na tem koščku stoletja tlačene slovenske zemlje zadajali sovražniku udarce in obujali v dušah naših koroških bratov vedro vero v skorajšnjo zmago slovenskega naroda. In istočasno so prav v teh dneh majhne partizanske četice na slovenskem Primorskem bujno narasle v Soški odred, ki s svojimi bataljoni napada sovražnika od Trsta do Soče. Prav v teh dneh največjega trpljenja je slovenska partizanska vojska prvič po tolikih stoletjih združila ves slovenski narod od Špilja do Trsta, od Velikovca do Kolpe v enotni volji, priboriti si po tisočih letih znova nacionalno svobodo in neodvisnost.«¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kardeljevo pismo Titu z dne 14. decembra 1942. Jesen 1942, dok. št. 207, str. 558. do 559.

¹⁴⁹ SPor, 1. X. 1941, ponatis, str. 144—145.

¹⁵⁰ SPor, oktober 1942, posebna izdaja. Kurziva F. Š.

Se z mnogo večjim zanosom je orisal prisotnost slovenskih partizanov v vseh slovenskih pokrajinah pisec članka s pomenljivim naslovom Partizanska vojska združuje slovenske pokrajine v istem Slovenskem poročevalcu. Naj navedem odstavke, ki je za ta zanos najbolj značilen:

»...Požar upora se je v zadnjih mesecih razširil... na Koroško in Primorsko; v Podjuni, ob Zili, pod Šmohorjem, ob Soči so se zbrali slovenski možje in fantje, ki v njih ni zamrlo junaško srce slovenskih pradedov. Zavrnili so poziv na mobilizacijo za fašistično vojsko in sledili pozivu svojega naroda v partizane. Duh Simona Gregorčiča in koroških klicarjev je oživel v njihovih rojakih. Koroške in primorske gore so posejane s partizanskimi bataljoni... Pest slovenskega partizana začrtava meje velike slovenske domovine.¹⁵¹ Ljubljani, Notranjski, Dolenjski, Gorenjski in Štajerski sledijo Koroška, Primorska, Istra, Goriška, Beneška Slovenija — povsod, kjer je rodila slovenska mati. Prvič v zgodovini je plamen upora združil vse Slovence vseh pokrajin k enemu in istemu cilju, boju za obstanek, za svobodo in samostojno življenje na vsem ozemlju velike slovenske domovine.¹⁵² Padle so vse od tlačiteljev postavljene meje, slovenska kri je po dolgih stoletjih prvič živo zaplala na en glas srca v skoro odmrlih žilah celotnega narodnega telesa. Ista kri se živo pretaka iz srca naroda — ponosne Ljubljane — v slednjo slovensko hišo, čez vrhe in gorske grebene, daleč na sever, zahod, jug in vzhod z najoddaljenejših slovenskih gorskih vasic hiti proti osrčju življenjski sok naroda, oplajajoč celoto in išoč v njem moči za nova dejanja. Ista čista misel, ista odločna volja in ista jeklena pest so noč in dan na delu, da uredničijo naš stoletni sen — združitev slovenskega naroda...«¹⁵³

Gotovo bi bilo nepravilno, če bi sledili optimizmu, s katerim je avtor članka v svojem zanosu gledal na bodočnost slovenske usode. Toda bistvena ugotovitev, da so se slovenski partizani razširili po vseh slovenskih pokrajinah, čeprav po obrobni slovenskih pokrajinah v tistem času bolj ekstenzivno, je vendar pravilna. Med največjim nasiljem nad slovenskim narodom, ko so ga okupatorji hoteli zbrisati z domače zemlje, je slovenski narod doživel borbeno Zedinjeno Slovenijo, to se pravi, da se je ves slovenski narod, ne glede na katerokoli pokrajino združil v boju, v plebiscitu krvi, kar pomeni, da bo moral slovenski narod odločati o sebi kot celota, ne pa po posameznih delih. Le tako si bo izbojeval naposled tudi Zedinjeno Slovenijo miru. Zaslugo za to pa je imela Osvobodilna fronta, ki se je kot organizacija prav tako razširila po vseh slovenskih pokrajinah. Po njeni zaslugi je bil slovenski narod tisti, ki je edini na ozemlju tako imenovanega nemškega rajha in tako imenovanega italijanskega imperija dvignil svoje orožje proti fašističnim mogotcem.¹⁵⁴ Na Primorskem je osvobodilno gibanje v kratkem času postalo tako močno, da je Kardelj 14. decembra 1942 v poročilu Titu celo zapisal: »Primorska je danes tako za nas, kot da nikoli ni bila italijanska.«¹⁵⁵

¹⁵¹ Podčrtano v orig. F. Š.

¹⁵² Podčrtano v orig. F. Š.

¹⁵³ SPor, oktober 1942, posebna izdaja.

¹⁵⁴ Pot nove Jugoslavije, str. 458.

¹⁵⁵ Jesen 1942, str. 559.

Vpliv slovenskega partizanstva na Avstrijo in Italijo

Ko govorimo o vlogi in pomenu slovenskega osvobodilnega gibanja, ne moremo mimo vpliva, ki ga je imelo na sosednje dežele, to je predvsem na Italijo in Avstrijo. Ta vpliv je koreninil najprej v geografskem položaju slovenske zemlje, ker prek nje tečejo pota od severa na jug in od zahoda na vzhod, potem pa tudi v moči in sili samega osvobodilnega boja. Moč osvobodilnega gibanja je na domači zemlji ogrožala okupatorju predvsem varnost prometa. Pri tem pa ni šlo toliko za prevoz ljudi, temveč mnogo bolj za prevoz blaga; italijanskemu okupatorju je v prvi vrsti šlo za varen prevoz petroleja iz Romunije v Italijo. Zato so se Italijani tako zgodaj lotili obrambnega sistema vzdolž proge Ljubljana—Postojna. Silno so bili občutljivi za varnost te prometne žile.

Toda naša naloga ni zadrževati se na te vrste vplivu slovenskega osvobodilnega gibanja. V našem primeru gre za vpliv slovenskega osvobodilnega gibanja na ljudi v sosednjih deželah, na njihovo razpoloženje, na odnos do fašizma, na naraščanje njihovega odpora proti fašizmu.

Dokler sila slovenskega osvobodilnega gibanja ni bila močnejše razvita, o tem vplivu ni bilo mogoče govoriti. Spomladi 1942 (11. aprila) pa je Kardelj že pisal Ivu Ribarju-Loli, kako ogromen vpliv je slovensko osvobodilno gibanje imelo tedaj na Italijo in Avstrijo. Posebno Nemci so se ga dobro zavedali, kar so pokazali s tem, da so proti osvobodilnemu gibanju nastopali z izrednim nasiljem, to je z vsemi sredstvi.¹⁵⁶ Štirinajst dni kasneje (23. aprila) je Kardelj v pismu Titu znova poudarjal, da je vloga slovenskih partizanov izredno važna za Italijo in Avstrijo in da je naraščanje revolucionarnosti v Italiji posledica oziroma »odmev bojov v Sloveniji in Jugoslaviji«. ¹⁵⁷ V čem je konkretno odmeval, ni v nobenem pismu navedel.

Dobrega pol leta kasneje je Slovenski poročevalec odprto pisal o mednarodnem pomenu osvobodilnega boja pri Slovencih. »Da bi ta pomen razumeli, je dovolj opazovati, kakšen vpliv ima slovenski osvobodilni boj v sosednjih deželah, zlasti v Avstriji in Italiji. Za vse antifašistične elemente v teh deželah predstavlja slovenski osvobodilni boj izredno važno oporišče. Pod vplivom tega boja nastajajo v Italiji, zlasti pa v Avstriji že prve domače partizanske formacije, v vojaškem pogledu naslonjene na slovenske partizanske čete. Nobenega dvoma ni, da so pohodi slovenskega partizanskega bataljona tja pod Celovec in pohodi naših partizanskih oddelkov tja do Trsta in na meje Furlanije ogromnega pomena za razkrajanje nemško-italijanskega zaledja.«¹⁵⁸

Kasnejši čas je pokazal, da predvidevanja glede Avstrije niso bila pravilna. V Avstriji se partizansko gibanje razen pri koroških Slovencih nikakor ni moglo razviti. Več uspehov je bilo leta 1944 s formiranjem avstrijskega bataljona na Dolenjskem iz avstrijskih ubežnikov iz nemške vojske. Lepše so se izpolnila predvidevanja za Italijo. Na zahodnem robu slovenske zemlje je prišlo do ustanovitve več italijanskih enot, ki so operirale v sestavu slovenskega IX. korpusa ali primorskega korpusa.

¹⁵⁶ Dokumenti 1964, dok. št. 5, str. 12.

¹⁵⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 9, str. 21 — pismo Edvarda Kardelja Titu 23. IV. 1942.

¹⁵⁸ SPor, oktober 1942, posebna izdaja, str. 15.

»Vojvodstvo« in trenja med skupinami

Rekli smo že, da se je po prvi večji preizkušnji, ki so jo povzročila obravnavanja z nasprotniki OF in kampanja proti Mihailoviću, enotnost Osvobodilne fronte utrdila. Enotnost je potem omogočila nov in širši razvoj osvobodilnega gibanja, ki mu je dajala pečat »država v državi«. Prav ta razmah je silil kontra-revolucijo v ofenzivo. Vendar so prvi nastopili okupatorji, kontrarevolucionarji pa v njihovi senci. Ofenziva se je najprej sprostila v Ljubljani, dokaj pozneje in s hujšimi sredstvi pa na podeželju.

Kljub blokadam, racijam, ovadbam, streljanjem, požigom in odvažanjem ljudi v internacijo moč Osvobodilne fronte ni popustila. Prav iz tistih dni 1942, ko se je nasilje sovražnikov pokazalo nad slovenskimi ljudmi v vseh mogočih oblikah, je ohranjeno Kardeljevo pismo Titu, v katerem opisuje moč Osvobodilne fronte:

»Razpoloženje množic in splošen odnos političnih sil sta tukaj dejansko takšna, da ti srce prekipeva od zadovoljstva. Mislim, da ni nikjer v Jugoslaviji stanje tako ugodno kot pri nas (razen v Črni gori), po oblikah borbe sploh ne vem za podoben primer... Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti. OF je dejansko oblast, a ne samo v propagandističnem smislu, in sicer oblast v sami Ljubljani. To je bilo mogoče zaradi neverjetne enodušnosti ljudstva, ki je sedaj — kljub beli gardi — večja kot kdajkoli, pa tudi zaradi dejansko pravilne politične linije tukajšnjih tovarišev. Kritika, ki smo jim jo poslali, ko sem bil še pri vas, je bila potrebna samo glede nekaterih manjših vprašanj. Dejansko so dobro vozili...¹⁵⁹ Gorenjska in Štajerska seveda nista dosegli take stopnje razvoja kakor »ljubljska pokrajina« in Ljubljana, zlasti Štajerska je zaostajala za drugimi, ker je nasilje nad Slovenci tam bilo še hujše, aktivistov OF, zlasti partijskih, pa malo.

V razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je bila zelo važna doba osvobojenega ozemlja na Dolenjskem spomladi in delu poletja 1942. Dasi je bilo regionalno omejeno, je imelo svoj pomen za ves razvoj NOB na Slovenskem zaradi procesov, ki so se odigrali na njem ali pa so bili kako drugače z njim povezani.

Osvobojeno ozemlje je omogočilo razširiti organizacijo Osvobodilne fronte tudi tam, kjer prej ni obstajala, ali pa je bila slaba, npr. v Suhi krajini, na Kočevskem.

Vodstvo gibanja je želelo izpolniti na osvobojenem ozemlju te naloge: 1. pokazati slovenskemu narodu primer demokracije in demokratične ureditve ter vzoren primer javne varnosti in reda; 2. očistiti slovensko osvobojeno ozemlje notranjih sovražnikov slovenskega naroda; 3. zaktivizirati najosnovnejše ljudske množice, predvsem delavce in kmete.¹⁶⁰

Izvršni odbor OF je izdal več odlokov, ki so bili, deloma političnega, deloma gospodarskega značaja. Predvsem je izpeljal volitve v narodnoosvobodilne odbore in pripravljaj tudi zbor izvoljenih delegatov narodnoosvobodilnih odborov. Delegete so tudi že izvolili, zbor pa je preprečila italijanska ofenziva.¹⁶¹

¹⁵⁹ Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 323.

¹⁶⁰ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 224.

¹⁶¹ Jesen 1942, str. 577—578.

Ko je Osvobodilna fronta kot celota prevzela oblast na osvobojenem ozemlju, je prvič stopila na prizorišče resnih preizkušenj za svojo trdnost, zakaj v razdobju prvega osvobojenega ozemlja na Slovenskem so vznikla tudi prva resnejša trenja znotraj Osvobodilne fronte. Medskupinska trenja so začela ogrozati sestavo in tok tedanje osvobodilne organizacije. V razmeroma kratkem času so se glede Osvobodilne fronte pokazale razne pomanjkljivosti. Vodstvo osvobodilne organizacije jih je začelo preganjati in odpravljati, ko so se že razrasle v nevarne širine, sence pa so začele metati v sam izvršni odbor že mnogo prej.¹⁶² Toda zdi se, da nevarnih procesov v vodstvu osvobodilnega gibanja dokaj dolgo niso imeli za tako nevarne, kakor so stvarno bili.

V razvoj napak v medskupinskem razmerju so se vpletle tudi štrene kontra-revolucionarne akcije, ki se je razpletala iz centra v Ljubljani navzven po deželi, kjer je našla oporo med duhovniki na eni strani, na drugi pa tudi med gruntarji in trgovci, ki so se večkrat na zunanje kazali ognjevitih privrženci Osvobodilne fronte.¹⁶³ Vedno jasneje so se kazali obrisi bele garde kot sovražni-kove vojaške organizacije, čeprav so poročila aktivistov s terena bila pomanjkljiva, hkrati pa so skušala olepševati ali prikrivati težave in temne točke.¹⁶⁴

Stvarne razmere so se medtem vedno bolj zaostrovale. Glavne težave so nastale med aktivisti komunistične partije na eni strani in aktivisti krščanske skupine na drugi. Do težav je prišlo v vojski kakor na terenu.

Nevarni pojavi v partizanskih enotah so se kazali tako, da nekateri komunisti niso izvrševali svojih dolžnosti, kakor bi jih morali. Posamezni komandirji, komandanti in politkomisarji so postali »vojvode«, kakor so tedaj označevali način njihovega nastopanja nasproti drugim tovarišem. Zmage nad okupatorji so jih upijanile. Prijela se jih je »vrtoglavica zaradi uspehov«. Mnogi komandirji, komandanti in politkomisarji, člani partije, so se vedli proti partijskim funkcionarjem kot nasproti vsiljivim »civilistom«, preprečevali so jim vstop v čete, razen tega tudi kontrolo nad svojim delom, da bi se s tem izmaknili disciplini in kontroli partije. Logična posledica je bila pomanjkljivo politično delo znotraj partizanskih vrst. Delo politkomisarja se je spremenilo dostikrat v birokratski stroj, v dolgotrajno zasliševanje belogardistov in drugih krivcev. Primanjkovalo pa je resničnega političnega dela po četah: vzgajanja partizanskih vrst, dviga zavesti slehernega partizana. Toda v tem pogledu niso bili krivi samo politkomisarji; krive so bile tudi lokalne partijske organizacije, zlasti okrožni in rajonski odbori, ki niso več mislili na to, da bi morali skrbeti tudi za politično delo med partizani. Namesto tega so največkrat prepustili partije po četah samim sebi; ti pa niso znali pravilno razvijati svojega dela med partizani.

Naštete napake so povzročile hude posledice, tako da je bilo potrebno sprožiti po vseh partijskih organizacijah pravo kampanjo za njihovo odstranitev.¹⁶⁵

Med aktivisti krščanske skupine se je v dobi osvobojenega ozemlja pokazala slabost v tem, da kot skupina niso bili popolnoma homogeni, da so

¹⁶² Edvard Kocbek, *Tovarišija*, str. 36. Cit. *Tovarišija*.

¹⁶³ Jesen 1942, dok. št. 2, str. 20; *Tovarišija* na več mestih omenja v juniju 1942 dobrepoljskega kaplana Lavriha in hinjskega župnika.

¹⁶⁴ *Tovarišija*, str. 52.

¹⁶⁵ Delo, julij 1942, št. 4, članek Edvarda Kardelja-Krištofa O nekaterih pojavih v partizanskih vrstah, str. 4—6.

poleg delavskega jedra, ki je izšlo iz nekdanje strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze, vključili tudi številne druge. Ti so pripadali deloma krogu izobražencev, ki niso vsi izšli iz proletarskega okolja, deloma pa tudi kmečkemu sloju, med katerimi pa so se na terenu večkrat bolj pokazali ljudje, ki niso bili prežeti z revolucionarno idejo. Naloga vseh aktivistov je sicer vedno bila dvigati katoliške množice na napredne, narodne in družbene pozicije ter njihovega sodelovanja na takih pozicijah, toda zaradi notranje nehomogenosti so prav ti aktivisti bili bolj kakor katerikoli drugi izpostavljeni nevarnostim terena, ki je bil poln klerikalnih korenin. Med kritičnimi točkami v razvoju je vedno obstajala nevarnost, da aktivisti krščanske skupine ne bodo dvignili določenih množic na revolucionarne pozicije, temveč bodo zaostali elementi te aktiviste potegnili nazaj. Tak kritičen čas je prišel v dobi prvega osvobojenega ozemlja, ko je ob enem kontrarevolucija začela plesti svoje mreže. Nekateri krščanski socialisti so začeli omahovati, ko je bilo treba odločno nastopiti proti beli gardi. V nekaterih ljudeh se je začela pojavljati tendenca po snovanju lastne stranke, dasi so morali vedeti, da se je vodstvo skupine že v začetku takemu snovanju odpovedalo.¹⁶⁶ Pokazala so se tudi nagnjenja po lastnih frakcijah v vojski.

V samem vodstvu izvršnega odbora kakor tudi skupin kakih hudih zaostritev ni bilo. Centralni komite KPS je pisal 16. maja CK KPJ tudi o notranjem položaju v Osvobodilni fronti. »Kar se odnosov z zavezniki tiče,« je pisal Lojze (Fran Leskošek), »je bila zadnje tedne tudi kriza, ki smo jo srečno premagali. Razni advokatski elementi med katoličani v OF so pričeli uganjati politiko sredine in forsirati razvoj svoje skupine v stranko. S pomočjo delavcev med katoličani v OF smo premagali odpor katoliške skupine proti likvidacijam belogardistov, izsilili, da je skupina formulirala jasno stališče proti sredini, ter povzročili, da se je vodstvo skupine tako reorganiziralo, da so ostali advokati na cedilu!«¹⁶⁷

Izvršni odbor je 15. junija 1942 na pobudo Jožeta Rusa razpravljal o razmerju med aktivisti. Žal, kaj več o tem pretresu ne vemo. Kocbek je več povedal le o svojem predlogu, da bi morali jasneje določiti idejne temelje Osvobodilne fronte, češ da je treba pojme izbistriti. »Vse okrožnice, delo aktivistov, tisk, dekreti, vojaška in politična strategija, vse to mora sloneti na načelih, ki naj jih vsi enako razumemo, občutimo in razlagamo. Osvobodilna fronta naj kratko in malo dobi svoj ideološki koncept, ki bo obvezen za vse njene člane enako in ki ne bo dopuščal nobenega drugega programa.«¹⁶⁸ Ta želja po jasni opredelitvi in fiziognomiji Osvobodilne fronte kot celote se je kasneje še večkrat pojavila; v splošnem takrat, ko je šlo za kake pomanjkljivosti in težave medskupinskega razmerja.

V čem je bilo bistvo trenj med skupinami in težav na terenu?

Po Kidričevi ugotovitvi so posvečali premalo pozornosti, da bi uporabili vse mogoče vrste agitacije in propagande. Niso dovolj izkoristili časa, da bi vzgojili dovolj kadra za delo med kmeti ali za povezavo med kmečkimi mno-

¹⁶⁶ Kidričev govor na Cinku na Rogu, Dokumenti, dok. št. 98, str. 263.

¹⁶⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 33, str. 76. Glede advokatske skupine je bilo Lojzetovo poročilo prečrno, ker v tistem času takega problema ni bilo niti ni bilo nobene take rešitve.

¹⁶⁸ Tovarišija, str. 48.

žicami. Odnos med partizanskimi enotami in civilnim prebivavstvom v mnogih primerih ni bil pravilen. Razvilo se je silno sektaštvo med partijskim terenskim kadrom, čeprav se je partijsko vodstvo trudilo za pravilno linijo. Sektaši so grešili največ v odnosu do zaveznikov, med njimi pa predvsem do krščanskih socialistov. Sektašili so zlasti tako, da so močno pretiravali slabosti krščanskih socialistov, za katere se je potem ugotovilo, da v splošnem niso šle v tako širino in globino, kakor so to prikazovali. S pretiravanjem so dosegli prav nasprotno rezultate od tistih, ki so jih želeli.¹⁶⁹

Sektaši so najbolj pretiravali glede likvidacij, pri tem pa predvsem glede njih načina. Pretiravali so zlasti v partizanskih enotah, kjer so uporabljali tudi mučenje sumljivih civilistov. Stvari so prišle v javnost in po Kidričevih besedah precej pomagale resnični beli gardi.¹⁷⁰

Takšen poučen primer se je zgodil na Bistrici pri Št. Rupertu na Dolenjskem. Kmečka hči je izdajala Italijanom. Partizani so prišli in pobili vso družino — hčer, sina in starše. Okrožnica KS z dne 18. julija 1942 je k omembi dogodka dodala komentar: »Čemu so pobili ostale tri, ki so nedolžni? Zlasti mater, ki ni imela pojma o današnjem dogajanju in se ni zanimala za nič drugega kot za to, da je polje obdelano in družina sita? Krivica se je popravila s še večjo krivico. Dogodek je imel pri ljudstvu silno negativen odmev za OF.«¹⁷¹

Ta dogodek in druge podobne je v tistem času kontrarevolucionarna propaganda izkoristila in zlorabljala na vso moč. Okrožnica KS je trdila, da so krivci za taka dela izhajali iz nepravilnega delovanja OF, da ob nepravilnem postopku rastejo le nasprotniki in bodoči krivci. Njeno stališče je bilo: izdajavce je treba pobijati, ne pa politično zaostalih nevednežev.¹⁷²

Nerednosti v partizanih so izzvale nerazpoloženje tudi v Ljubljani, dasi se trenje med ljubljanskim aktivističnim kadrom ni nikoli razvilo do tistih ostrin kakor na osvobojenem ozemlju. Imeli so opraviti s pritožbo dobrunjskega rajonskega komiteja vrhovnemu štabu in IOOF, ki jo je predložil Matko (Tone Toman), vendar se odnosi med tovariši niso bistveno poslabšali.¹⁷³

Po Kidričevem poročilu je največ sektaških napadov na terenu povzročil nov partijski kader, ki se je v glavnem rekrutiral iz bivših sokolskih vrst.¹⁷⁴ Vodstvo sokolske skupine je namreč dovolilo svojim članom, da vstopijo v partijo. Velik del sokolov je leta 1942 dejansko kmalu vstopil v partijo. Njihov delež je bil tako velik, da se je v letu 1942 skoraj ves novejši kader rekrutiral iz sokolskih vrst.¹⁷⁵ Ta je sicer bil borben, discipliniran in predan partiji, toda imel je vendar malo revolucionarnih izkušenj. S seboj je prinesel tradicionalne »protiklerikalne« poglede in nagnenja. Zaradi njih so nastale težave v pravilnem izvajanju partijske linije do zaveznikov. Ta kader je zaradi pomanjkanja revolucionarnih tradicij prehajal iz ene skrajnosti v drugo. Na eni strani je zašel v skrajnost, ko pa jo je zaradi tega dobil po glavi, je padel v oportunistem.

¹⁶⁹ Jesen 1942, dok. št. 208, str. 578—579.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 578.

¹⁷¹ Arhiv IZDG.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Pismo Lidije Sentjurčeve z dne 27. julija 1942 CK KPS. Dokumenti 1964, dok. št. 134, str. 380.

¹⁷⁴ Jesen 1942, str. 178.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 552.

Partijsko vodstvo je sektaške procese na terenu spoznalo precej pozno. Skrbelo je le bolj za splošno politično linijo. Tako je nastala nekakšna dvojnost: na eni strani je vodstvo vodilo pravilno splošno linijo, na drugi strani pa se je na terenu skoraj celotna partijska organizacija predala sektaški praksi. Toda brez sodb proti sektaštvu tudi na strani partije ni bilo.

Edvard Kardelj je že 12. junija 1942 v pismu Zoranu Poliču napisal, da je nerednosti na osvobojenem področju še precej in da so razne pritožbe velikokrat upravičene (še večkrat pa seveda maslo bele garde).¹⁷⁶

Dragocene nasvete je nekaj dni nato Kardelj poslal vodstvu osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje iz Ljubljane, kjer je takrat še bival. Izrekel je nujnost, da je treba na osvobojenem ozemlju čimprej likvidirati vsa ultra leva nagibanja, osvobodilno gibanje pa naj se drži osvobodilne osnove. Razlaščati je treba samo imovino okupatorjev ali pa odkritih belogardistov. Zagarjal je tudi širino Osvobodilne fronte, tako širino, ki bi mogla zadržati v njej predvsem srednjega kmeta in tiste sloje, ki bi v drugih okoliščinah mogli postati sestaven del meščanskega tabora.¹⁷⁷

Razčlenitev vseh mogočih napak na terenu je omogočilo partijsko posvetovanje na Cinku na Rogu od 5. do 8. junija 1942. Na posvetovanju se je prav na podlagi natančnejšega pregleda nad terenom začela protiakcija proti napakam in za pravilno gledanje na vse silnice, ki so v Osvobodilni fronti sodelovale. Ta boj ni bil kratkotrajen, temveč prej močno zapleten, ker so napake le počasi izginjale iz partijske prakse. Za posvetovanje na Cinku je bilo zlasti pomembno, da je partija pri obravnavanju medskupinskih odnosov povsem jasno spregovorila tudi o tisti zadnji etapi, v katero se mora usmeriti tudi delovanje Osvobodilne fronte, to je o socialistični revoluciji.

Velikega pomena za poglobitev in zaostritev boja proti sektaškim napadom je bil prihod Edvarda Kadelja na osvobojeno ozemlje. Na bazo CK KPS in IOOF je prišel 10. julija 1942.¹⁷⁸

Med prvimi njegovimi dejanji je bil 13. julija 1942 na njegovo pobudo sestanek predstavnikov KPS in KS. Pogovor je začel Kardelj. Govoril je o želji, da bi prišlo med obema skupinama do popolnega načelnega soglasja in čim uspešnejšega reševanja vseh določenih vprašanj. Izhajal je iz spoznanja, da obe skupini služita novemu slovenstvu, da sta obe povezani v vsenarodnem gibanju Osvobodilne fronte ter da je razvoj in obstoj glavnih skupin medsebojno usodno povezan. Partija je krščanski skupini priznala veliko vlogo v slovenskem političnem in duhovnem življenju. Zato želi, da krščanska skupnost svojo vlogo prevzame v polnem smislu. Krščanska skupina more to dosežati brez večjega števila svojih privrženecv, le s svojim kvalitetnim vplivom v javnem življenju, posebno pa z vedno večjim in jasnejšim izražanjem revolucionarnega stališča, z jasnimi zgodovinskimi spoznanji in čvrsto voljo po prelcmu.

V imenu vodstva krščanske skupine je odgovoril Edvard Kocbek, da glede načelnega soglasja ne bo težav, kakor jih tudi dotlej ni bilo na nobenem sestanku. Težave so le na praktičnem področju, da se namreč Osvobodilna fronta kot celota premalo gradi kot iniciativna, ideološka in politična komanda. Druga je v tem, da se aktivisti dele v aktiviste prvega in drugega razreda, tretja pa

¹⁷⁶ Dokumenti 1964. dok. št. 71, str. 152.

¹⁷⁷ Tovarišija, str. 53.

¹⁷⁸ Jesen 1942, str. 579.

nastaja, kadar mora krščanska skupina izvrševati svojo nalogo, ki ji jo odreja celotna politika Osvobodilne fronte, to je pridobivati in preoblikovati slovenske krščanske množice za osvoboditev in novi red.

Med razgovorom, v katerem so sodelovali vsi navzoči, so sprejeli več sklepov. Sklenili so napisati skupno izjavo vsem aktivistom, izkoristiti vsak večji dogodek in nastop za skupno manifestativno utrjevanje Osvobodilne fronte, sklenili so organizirati skupni tečaj za vse aktiviste, pomnožiti tisk OF in skupin, organizirati posvete krščanskih aktivistov in ustanoviti nadzorno komisijo za sporne primere med skupinami.¹⁷⁹

V zvezi s Kardeljevim prihodom na Rog je bila tudi ostrejša smer partijskega vodstva proti sektašem v vrstah partije, ki pa ji je temelje položilo že posvetovanje na Cinku. Centralni komite KPS je v boju proti oblastnosti posvetil velik del 4. številke Dela, ki so jo napisali julija 1942. S posebno okrožnico in več članki v njej so razložili bistvo sektaških napak, njih značaj in nevarnost ter potrebo odločnega boja proti njim, prav tako pa tudi značaj Osvobodilne fronte in nujnost njene ohranitve, potrebo odločnega boja proti okupatorju, slonečem na slovenskem proletariatu, ki se zavestno naslanja na Sovjetsko zvezo, tako da sta slovenski patriotizem in pristno proletarski internacionalizem drug drugemu pogoj. Avtorji Dela so razložili tudi svoja stališča do stare Jugoslavije in do nove, ki bo zrasla iz narodnoosvobodilnega boja. Razen prispevkov v Delu so se lotili tudi nekaterih drugih konkretnih ukrepov, ki so se nanašali na partizanska sodišča, oblike rekvizicij, za teren pa so postavili navodila o odnosih med partijskimi aktivisti in aktivisti drugih skupin ter o skupnih tečajih za aktiviste OF ne glede na politično pripadnost, kakor smo videli že prej. Načrtno pripravljena akcija je za nekaj časa razbila sektaštvo, čeprav je nevarnost še vedno ostala. Pravzaprav je bil njen največji uspeh v tem, da je sektaštvo prenehalo biti linija partijskih aktivistov na terenu. K uspehu je zelo veliko pomagalo dejstvo, da se je majhen del starega partijskega kadra ves čas resnično upiral sektaštvu in se boril proti njemu na takšen način, da so to videli in priznali tudi aktivisti iz drugih skupin, na poseben način pa celo belogardistični listi.¹⁸⁰

In kako je bilo s sokoli v času prvega osvobojenega ozemlja? Kidrič sam je v zaključnem govoru na posvetovanju na Cinku povedal o tem svoje ugotovitve v odstavku — *N a š o d n o s d o S o k o l a*: Dejal je, da je bilo z njimi neprimerno lažje kakor s krščanskimi socialisti in to iz dveh razlogov: ker so bili sokoli, ki so prišli v Osvobodilno fronto, že od vsega začetka v nasprotju s sokolskimi magnati in ker pri njih ni bilo strankarskih tendenc, omejevali so se le na svoje kadre in niso pridobivali množic za svojo stranko.¹⁸¹ Na drugem mestu je Kidrič zapisal, da so sokoli svojim članom dovolili in jim priporočali, da vstopajo v partijo.¹⁸² Razumljivo je, da na takem temelju sokoli niso mogli imeti kakih strankarskih tendenc. Toda kot ljudje, ki so v prejšnjih letih gojili protiklerikalne poglede in tendence, so na novem temelju bili glavni nosilci sektaštva. Razen sektaštva so se med njimi pojavila še drugačna nagnjenja. Medtem ko se je pri krščanskih socialistih pojavila težnja po lastni stranki, pa

¹⁷⁹ Tovarišija, str. 79—80.

¹⁸⁰ Jesen 1942, str. 547—548.

¹⁸¹ Dokumenti 1964. št. 98, str. 261.

¹⁸² Jesen 1942, str. 580.

se je pri sokolih pojavila ta, da bi se partija izenačila z Osvobodilno fronto, da bi se avantgardistična vloga partije prenesla na Osvobodilno fronto, vloga partije kot partije pa likvidirala. Partija je to prizadevanje takrat zavrnila.¹⁸³

Utrditev enotnosti Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi

Vse procese, ki so težili za tem, da bi odpravili sektaštvo v vrstah osvobodilnega gibanja, in druge akcije, ki so jih spremljale, je prekinila velika italijanska ofenziva na osvobojeno ozemlje poleti 1942, ki se je vlekla do jeseni.

Največ škode je med ofenzivo pretrpel terenski kader. Izvršni odbor OF je sicer izdal na predlog partije direktivo, da morajo vsi kompromitirani terenci oditi v vojsko, vendar se je držal le partijski terenski kader. Zato je ta med ofenzivo imel relativno malo škode. Najbolj so bili prizadeti krščanski socialisti.¹⁸⁴ Njihov aktiv je namreč med ofenzivo in po njej precej popustil v svoji dejavnosti. Množično so bili prizadeti kmečki člani narodnoosvobodilnih odborov, ki se niso mogli odločiti, da bi zapustili svoje vasi. Partijski kader pa se je med ofenzivo držal zelo dobro.

Izgube na terenu so se zelo poznale. Če bi ne bilo padlo toliko kadra, bi se Osvobodilna fronta proti beli gardi borila veliko uspešneje. Posledica italijanske ofenzive je bila, da je osvobodilna organizacija nekaj časa izgubljala položaje, posebno med srednjimi sloji. Odpadel je v glavnem gruntarski element, v mestih pa precejšen del kapitalističnih elementov.¹⁸⁵

Ko so po ofenzivi ljudje spoznali, da Italijani partizanov niso uničili, se je organizacija kmalu začela popravljati. Začel se je nov polet, čeprav se je bilo treba na mnogih krajih boriti proti belogardističnim postojankam.

Med ofenzivo se je enotnost utrdila tako na terenu kakor tudi v vrhovih, predvsem v le-teh. Zanja je bilo značilno, da ni niti med ofenzivo niti po njej, ko so se bela garda in okupatorski vrhovi na vse pretege trudili, da bi razbili Osvobodilno fronto in izolirali partijo, izpadla prav nobena skupina.¹⁸⁶ Bile pa so večje razlike med Ljubljano in podeželjem. V Ljubljani sami so vse organizacije pretrpele večjo škodo zaradi italijanskega nasilja in to tako partijski kader kakor tudi kader Osvobodilne fronte. Tam je bilo značilno tudi to, da se je težišče dela preneslo na ženski kader. Zaradi italijanskega nasilja so bili vsi zaporji polni žensk. Italijani niso mogli razumeti, da so bile ženske tiste, ki so jim delale toliko preglavic.¹⁸⁷ Po italijanski ofenzivi je bilo pomembno za Ljubljano, da so sokoli pobrali liberalnim vrhovom precej aktiva. S tem so prekoračili sokolski okvir in se spravili na nacionalni tabor v celoti. Kmalu so dosegli lepe uspehe.¹⁸⁸

Na podeželju so se razmere po italijanski ofenzivi v primeri s časom pred njo močno spremenile. Aktiv je tam živel pod zaščito partizanskih čet in od tod delal med množicami in na terenu sploh. Zaradi izgub v ofenzivi je v partijskih

¹⁸³ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 261.

¹⁸⁴ Jesen 1942, str. 580.

¹⁸⁵ Jesen 1942, str. 547 in 580.

¹⁸⁶ Jesen 1942, str. 580.

¹⁸⁷ Jesen 1942, str. 561.

¹⁸⁸ Jesen 1942, str. 127.

organizacijah prišel do položajev mlajši kader, ki je bil ideološko slab, neizkušen, vendar predan in požrtvovalen. Toda delal je napake, predvsem sektaške. Sektaštvo teh ljudi je ponovno povzročalo težave v odnosih do aktivistov drugih skupin, ker so jih poskušali ignorirati, odbijati in potiskati v ozadje. Partija se je borila proti sektaštvu, vendar je delo počasi napredovalo, ker zaradi težavnih razmer niso mogli dovolj hitro priti ljudem na pomoč.¹⁸⁹

Utrjujoča se enotnost se je, ne glede na nekatere sektaške primere, čutila tudi v vrhovih osvobodilnega gibanja. »Ves IOOF se vendarle nekako združuje kakor tudi gibanje OF samo,« je pisal Kardelj Titu 7. oktobra 1942. »Spodaj se pristaši ne delijo med seboj v krščanske socialiste, socialiste, komuniste itd., ampak so enostavno ofovci. Zaradi vodstva naše partije ima seveda vsa OF določen značaj.«¹⁹⁰ O moči Osvobodilne fronte v Ljubljani posebej je Kardelj pisal IOOF 28. oktobra iz Ljubljane: »Osnovno množično jedro OF se je zgnetlo in stisnilo v tako čvrsto in prekaljeno enoto, da je nobeni manevri in teror okupatorjev in bega ne morejo več omajati. Čvrsto oprti na to jedro in z neprestanim delom za njegovo razširjanje, neprestano pritegovanje novih množic, bomo brez vsakega dvoma kos vsakim, tudi mnogo težjim okolnostim, kot so bile dosedanje... Osnovne množice v Ljubljani so ves čas ostale zveste OF. Občutilo se je nekaj časa samo kolebanje v srednjih slojih.«¹⁹¹

Italijanska ofenziva je partizanom in Osvobodilni fronti nedvomno povzročila veliko škode, toda uničila ni ne partizanov ne Osvobodilne fronte. Slednje ni uničila, ker je bila že preveč zakoreninjena v slovenskem narodu, partizanov pa ne, ker so imeli krepko oporo v njej. Zaradi te moči se je partizanstvo obdržalo in mu ni bilo treba iskati opore zunaj slovenske zemlje. V tem je bil tedaj največji pomen Osvobodilne fronte. Zato je imel Kardelj popolnoma prav, ko je v pismu Titu 7. oktobra 1942 zapisal: »... sedaj [se je] pokazal ves pomen naše OF. Če tega ne bi bilo, bi danes bili v popolnoma istem položaju, v kakršnem je bila Srbija po ofenzivi v preteklem letu.«¹⁹²

Močno potrdilo enotnosti v času po končani italijanski ofenzivi je bilo zasedanje vrhovnega plenuma OF oziroma SNOO v Ljubljani 6. novembra 1942.¹⁹³ Na člane vrhovnega plenuma je namreč vplivala italijanska ofenziva, še bolj pa divjanje bele garde ob italijanski pomoči, povsem drugače, kakor so mislili poglavarji bele garde, ki so hoteli razkrojiti Osvobodilno fronto in partizane uničiti. Člani plenuma so stali trdno na strani svoje organizacije. Pri njih ni bilo nobenih spornih zadev. Kvečjemu so bili nekoliko užaljeni, ker se zanje dalj časa nihče ni zmenil. To nerazpoloženje so hoteli popraviti s tem, da bi sklicali vrhovni plenum in tam razpravljali o nujnih vprašanjih. Zaradi težkih razmer za sestajanje in razgovore so se priprave nekoliko zavlekle,¹⁹⁴ vendar se je 6. novembra 1942 plenum le sestel. Vsi navzoči so z velikim priznanjem

¹⁸⁹ Jesen 1942, str. 22.

¹⁹⁰ Prav tam, str. 123.

¹⁹¹ Prav tam, str. 121.

¹⁹² Prav tam, str. 20. Kardelj je pri tem mislil na umik partizanske vojske iz Srbije. Bistvo slovenske problematike v zvezi z načrti, kakršne je koval Arsa Jovanović, ko je proti koncu 1942 prišel v Slovenijo, glej v Kardeljevi razpravi Deset let ljudske revolucije v Delu 1951, št. 2-3, str. 32—33.

¹⁹³ Jesen 1942, str. 242.

¹⁹⁴ Jesen 1942, str. 125.

odobrili politiko IOOF.¹⁹⁵ V posebnem razglasu je SNOO obsodil državljansko vojno in pozval vse Slovence v Osvobodilno fronto. Izvršilnemu odboru je izrekel vse zaupanje in mu dal pooblastilo, da izvede sklepe novembrske plenarne seje SNOO ali vrhovnega plenuma OF. Junaškemu boju slovenske partizanske vojske je izrekel svoje zaupanje in glavnemu poveljstvu naročil, da z neupogljivo doslednostjo izvede do kraja ofenzivo proti okupatorjem in izdajavski beli gardi.

Ko je izvršni odbor OF izdal komunike o zasedanju SNOO ali vrhovnega plenuma OF, je osvetlil njegov pomen z različnih strani. Težišče pa je vendar bilo v potrditvi slovenske narodne enotnosti:

»Novembrski plenum OF je najzgovornejši dokaz, da je slovenska narodna enotnost utrjena kljub nezaslišani izdaji belogardističnih kajnov in iškarijotov ter da se je pričel nov polet Osvobodilne fronte slovenskega naroda.«¹⁹⁶

Kakšna je bila enotnost, ki jo je izpričal vrhovni plenum OF ali SNOO na svojem zasedanju 6. novembra 1942? Ali se je v čem razlikovala od enotnosti, ki jo je Osvobodilna fronta dosegla na prehodu let 1941-1942? Zgoraj smo videli, da so v letu 1942 skupine Osvobodilne fronte doživele marsikakšne preskušnje, da pa so te bile naposled prebrodene: skupine v izvršnem odboru so se zblíževale in s tem naravno utrjevale enotnost. Toda celotno osvobodilno gibanje je zlasti na območju »ljubljske pokrajine« doživelo hude udarce, in to ne samo zaradi italijanske ofenzive, temveč še bolj zaradi izdajavskega nastopa domače kontrarevolucije. Ta je hotela z italijansko vojsko uničiti slovenske partizane, zraven pa razbiti politično organizacijo Osvobodilne fronte. Teh ciljev ni dosegla kljub škodi, ki jo je povzročila predvsem slovenskemu ljudstvu, s tem da je pobila toliko in toliko Slovencev, požgala cele vasi in deset-tisoče z okupatorsko pomočjo poslala v internacijo, da bi tam izhiral v pomanjkanju in boleznih. Partizani so ostali in Osvobodilna fronta prav tako. Vsi so vzdržali najbolj kritično dobo v razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja. Enotnost Osvobodilne fronte, ki se je po premagani krizi znova pokazala, v bistvu ni bila drugačna, kakor je bila pred krizo. Zmago nad krizo je enotnost le znova potrdila. Toda potrditev enotnosti ni bila vsa vrednost zmage nad krizo. Ta enotnost je postala izhodišče za novo fazo razvoja, za novo fazo v razvoju same enotnosti. Zato je bil v besedah, ki jih je zapisal Kardelj v članku Velika zmaga Osvobodilne fronte slovenskega naroda, globok smisel: Plenarna seja SNOO se je vršila v prelomnih dneh slovenske osvobodilne borbe. Sedaj velja mobilizirati vse sile slovenskega naroda za odločilne borbe, za končno zmago.«¹⁹⁷

Prvi uspeh utrjene enotnosti je bila konferenca delavske enotnosti v Ljubljani 7. novembra 1942, torej dan po zasedanju vrhovnega plenuma OF. Do nje pa ni prišlo nenadoma. Nanjo so v vodstvu osvobodilne organizacije mislili že dalj časa. Prva zamisel je nastala že poleti 1942. Do uresničenja pa je prišlo šele novembra 1942. To je bila precej dolga pot in vmes se je marsikaj zgodilo. Kot rezultat daljših priprav je konferenca zrastle iz spoznanja, da ni bil cilj osvobodilnega boja nikdar zgolj osvoboditev Jugoslavije izpod okupatorskega

¹⁹⁵ Jesen 1942, str. 242.

¹⁹⁶ SPor, posebna izdaja v Ljubljani o zasedanju vrhovnega plenuma OF.

¹⁹⁷ Prav tam.

jarma, ampak da je hkrati od vsega začetka v borbah za osvoboditev rasla tudi odločitev za oblast delovnega ljudstva v osvobojeni domovini.¹⁹⁸

Poleti 1942 je dozorela v krogu izvršnega odbora OF misel, da bi se dotedanje skupine Delavske enotnosti trdneje povezale in osnovala tudi posebno vodstvo delavske enotnosti. Temeljne teze je sestavil Tone Fajfar, Kidrič pa jih je odobril z manjšimi nebistvenimi popravki. Postale naj bi programska osnova organizacije Delavske enotnosti.¹⁹⁹ V tezah je bila poudarjena ideja enotnosti delavskega razreda kot temelja osvobodilnega gibanja, hkrati pa tudi dejstvo, da je slovenski proletarijat osnovno jedro gibanja, okrog katerega se je zbralo v boju vse slovensko ljudstvo. V tezah je bil nakazan tudi cilj osvobodilnega boja, socializem.²⁰⁰ »Kot skupni politični cilj postavljamo poleg narodne osvoboditve in združitve ter pravice slovenskega naroda do samoodločbe tako ureditev nove Slovenije, kakor jo bodo zahtevale koristi slovenskega delovnega ljudstva, ki bo tudi o tem kakor o vseh drugih narodnih vprašanih demokratično odločalo.«²⁰¹ Besede »koristi delovnega ljudstva« so bile pojem, ki je bil razumljiv slehernemu delavcu, namreč ljudska oblast in socializem.²⁰²

Za bodoči razvoj Delavske enotnosti je bila med tezami važna 4. točka:

»Osnovni pogoj Delavske enotnosti je popolna enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov v tem smislu ugotavlja in priznava KPS in njeno proletarsko avantgardno vlogo, medtem ko priznava[jo] KPS in svobodne strokovne organizacije krščanskim socialistom njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izrazila posebno v njihovi borbeni udeležbi pri narodnoosvobodilnem boju. Vse skupine medsebojno priznavajo pravico svobode in združevanja in izražanja svojega svetovnega nazora.«²⁰³

Zadnji stavek je po Fajfarjevi razlagi bil koncesija tistim nedelavskim ljudem v krščanskosocialistični skupnosti, ki so takrat in še potem zagovarjali načelo koalicije ter težili k lastni nazorski in politični organizaciji znotraj Osvobodilne fronte. Delavstvu je bilo že po prvih mesecih osvobodilnega boja jasno, da bi bilo cepljenje delavskih vrst pod kakršnim koli izgovorom škodljivo; stare pregrade so zato padle, enotnost, politična in sindikalna, je zmagala za vso bodočnost.²⁰⁴

Zadnji stavek 4. točke je v načelu omogočal nastanek ali ohranitev nekakšnih pregrad med nazori. V 3. točki je bilo dejstvo različnih svetovnih nazorov urejeno v mnogo širšem strpljivejšem smislu, ker je bilo rečeno, da različna svetovnonazorska pripadnost nikomur ne sme vzbujati pomislekov pri ustvarjanju Delavske enotnosti, kajti vsak zaveden Slovenec mora spoštovati svetovni nazor svojega tovariša ter mu ne sme v ničemer ovirati njegovega izpovedovanja.²⁰⁵

¹⁹⁸ Delavska enotnost. Ponatis prvih letnikov, ki so izhajali v letih osvobodilne vojne in ljudske revolucije. Ljubljana 1954. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije. Pripombe napisal Tone Fajfar, str. 144.

¹⁹⁹ Fajfarjeve Pripombe v Del. enotnosti, ponatis, str. 146.

²⁰⁰ Prav tam, str. 147.

²⁰¹ Prav tam, str. 16—17.

²⁰² Prav tam, str. 147.

²⁰³ Prav tam, str. 16.

²⁰⁴ Prav tam, str. 147—148.

²⁰⁵ Prav tam, str. 16.

Za konferenco Delavske enotnosti je bil značilen čas, v katerem je bila, in po njem namen, ki naj bi ga podprla. Za čas so veljale v bistvu iste okoliščine kakor za zasedanje vrhovnega plenuma OF. Namen pa je bil poglobiti notranjo enotnost Osvobodilne fronte. Da bi se namreč ta okrepila, je bilo treba okrepiti poprej enotnost delavskega gibanja in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti. Zato je vodstvo Komunistične partije Slovenije dalo pobudo za formiranje akcijskega vodstva enotnega delavskega gibanja. Akcijsko vodstvo naj bi posvetilo svojo pozornost vprašanjem vsakdanjega boja delavskega razreda, politični mobilizaciji delavcev za vstajo, pa tudi organizaciji pomoči, ki naj bi jo narodnoosvobodilni vojski dale delavske množice, to se pravi trdna skupnost delavskega razreda naj bi se uveljavila kot krepko revolucionarno jedro Osvobodilne fronte.²⁰⁶

Politične razloge, ki so privedli do konference delavskih predstavnikov, je razložil Edvard Kardelj v pismu Zoranu Poliču 4. decembra 1942: »Delavstvo je odigralo v naši osvobodilni borbi največjo vlogo in je pokazalo največ trdnosti. Potrebno je zategadelj dvigniti samozavest delavskega razreda še više, treba ga je utrditi na njegovi lastni razredni osnovi, treba je trdno skovati enotnost, ki je nobena reakcija ne bo mogla zlomiti. Enoten delavski razred je največja garancija čvrstine OF. Razen tega je Delavska enotnost zlasti važna v enem pogledu: za učvrstitev zveze med kršč[anskimi] soc[ialisti] in ostalimi skupinami OF. Prepričan sem, da je enotnost s kršč[anskimi] socialisti mogoča vseskozi do uresničenja vseh demokratičnih ciljev, ki jih ima OF. To enakost bi lahko spravili v nevarnost samo reakcionarni elementi izven kršč[anske] soc[ialistične] grupe, ki bi jo pa kasneje iz špekulantskih razlogov hoteli izkoristiti. Enotnost na osnovi delavskega razreda je najtrdnejše jamstvo, da se to ne bo zgodilo. O tem smo govorili s tovariši kršč[anskimi] soc[ialisti] in smo prišli do istih zaključkov. Prav iz naših medsebojnih razgovorov je prišla iniciativa za tako konferenco Delavske enotnosti...«²⁰⁷

Za konferenco Delavske enotnosti je bilo nekaj razgovorov v Ljubljani, kjer so natančneje določili udeležbo. Naposled so se 7. novembra zbrali predstavniki komunistov, socialistov in krščanskih socialistov. Sprejeli so teze, ki jih je prvotno sestavil Tone Fajfar, obravnaval izvršni odbor, predlagal pa CK KPS.²⁰⁸ Konference se je udeležil tudi Boris Kidrič. Udeleženci so konferenco razglasili za ustanovno konferenco Delavske enotnosti. Na njej so sklenili, da se vse delavske politične skupine strnejo okoli Komunistične partije Slovenije, da se bo enotno delavsko gibanje odločno borilo za enotnost Osvobodilne fronte z delavskim razredom na čelu in ne bo dopustilo, da bi kakršni koli buržoazni ali drugi reakcionarni vplivi izpodkopavali enotnost in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti.^{208a}

Sprejeti sklepi so bili pomembni za ves nadaljnji revolucionarni razvoj v Sloveniji. S tem da se je enotno delavsko gibanje s komunistično partijo na čelu razglasilo za nesporno vodilno silo Osvobodilne fronte in izrazilo svojo odločnost, da se bo borilo za ohranitev te vodilne vloge do končne zmage,

²⁰⁶ Edvard Kardelj, Ob desetletnici Delavske enotnosti. Delavska enotnost, ponatis, str. 9–10.

²⁰⁷ Jesen 1942, str. 516.

²⁰⁸ Tone Fajfar, Pripombe. Delavska enotnost, ponatis, str. 148; Jesen 1942, str. 515.

^{208a} Delavska enotnost, ponatis, str. 10.

je dalo Osvobodilni fronti politično strukturo, zaradi katere se narodnoosvobodilni boj ne bo mogel končati drugače kakor z zmago socialistične revolucije.²⁰⁹ To pomeni, da v NOB ni šlo samo za osvoboditev izpod okupatorja, za združitev in samoodločbo slovenskega naroda ter demokratične svoboščine, marveč tudi za preraščanje NOB v boj za popolno osvoboditev delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva kapitalističnih izkoriščevalcev, to je za družbeno ureditev, ko bo delovni človek postal sam svoj gospodar. To se pravi, da je na ustanovni konferenci Delavske enotnosti šlo tudi za eno od točk, ki jo je v jedru sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, ali za tisto zadnjo etapo, na katero je mislila predvsem partija in njej podrejela vse svoje akcije.

Pomen konference delavske enotnosti za enotnost Osvobodilne fronte je bil mnogo večji, kakor je bilo na prvi pogled mogoče videti. Bila je prvi in odločilni korak v smeri poglobljene enotnosti Osvobodilne fronte. Z njo je bilo urejeno razmerje KP in temeljnega jedra krščanske skupine v Osvobodilni fronti, to je delavskega jedra, ki je izšlo iz predvojne Jugoslovanske strokovne zveze. Z vključitvijo tega jedra v novo Delavsko enotnost je bilo reakcionarnim silam izpodrežano upanje na uspeh, če bi posredno ali neposredno poskušale krščanskosocialistično skupino izkoristiti za razbijanje ali vsaj slabitev enotnosti v Osvobodilni fronti. Odrpto je moglo biti le vprašanje izobraženskega dela krščanske skupine v OF, ali pravzaprav le enega dela izobražencev, ki se do takrat še niso docela zlili s krščanskosocialistično skupino.

Ureditev medskupinskih odnosov z dolomitsko izjavo

Odnosi med skupinami v Osvobodilni fronti se v drugi polovici leta 1942, zlasti po končani italijanski ofenzivi in ustanovitvi kontrarevolucionarnih postojank na podeželju, formalno niso spremenili. Na terenu so se med partijskimi aktivisti in aktivisti drugih skupin izboljšali, v nekaterih primerih pa so bili še vedno napeti, večinoma po krivdi sektašev. Kljub vsemu pa se ni samo IOOF nekako notranje združeval, temveč vse gibanje Osvobodilne fronte nasploh. Obenem je porasel ugled partije.

Jedro Osvobodilne fronte je bilo seveda še vedno sestavljeno iz Komunistične partije Slovenije, sokolov in krščanskih socialistov.

Najmočnejše zveze je partija imela s sokoli. Z njimi je sklenila daljnosežne sporazume. Sokoli so izjavili že takoj v začetku, da se nimajo za politično organizacijo. Priznali so avantgardno vlogo in politično vodstvo KP. Imeli so se samo za »nacionaliste«, toda bili so vedno popolnoma na strani partije, saj jih je velik del ob koncu leta 1942 že bil v njej. Brez pridržka so vedno podpirali vse predloge, ki jih je partija postavila pred skupino Osvobodilne fronte. V drobnih vprašanjih so pa tudi v tem času vendarle pogosto pokazali nagnjenje, da bi se KP izenačila z OF.²¹⁰ Zelo pa so bili občutljivi za enakopravnost svoje skupine. Ko so nekoč hoteli spraviti v tisk letak »Sokoli in nacionalisti« in se je nekaj zataknilo, je zastopnik sokolov v IOOF takoj izjavil: »Če je treba tiskati »Delo«, je to takoj gotovo, če je treba kaj za njih, pa ne gre nikamor.« Še ostrejši

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Jesen 1942, str. 552 in 588.

so bili pri vprašanju delovanja Osvobodilne fronte na Gorenjskem. Postavili so vprašanje, kako je z odbori OF, ali obstajajo, ali ne dela partija samo v svojem imenu, ali dela za Osvobodilno fronto.²¹¹ Kidričevo mnenje je bilo, da bodo šli vsi sokoli s partijo celo v poslednjo etapo.²¹²

Manj jasna je bila perspektiva glede krščanskih socialistov. Po Kidričevem mnenju so bili socialno izraz revolucionarnih demokratičnih procesov v katoliških slovenskih množicah. Razpoloženi so bili sovjetofilsko. Še več, tudi programatično so bili za sovjetski režim. Vodstvo skupine je menilo, da bo s svojo revolucionarnostjo dokazalo, da vera ni škodljiva za sovjetsko oblast. Priznavali so avantgardno vlogo partije in se odrekli ustanovitve lastne politične stranke. Praktično so vendar pokazali namene po neki novi krščanskosocialistični stranki. Partija je vodstvu odkrito povedala, v čem so z njihove strani vzroki teh trenj, da namreč prav čez nje skuša reakcija razbiti enotnost Osvobodilne fronte. Na njih je, da to preprečijo. Če bodo to storili, bodo nosivci največjega naprednega preloma v nastopu slovenskih katoliških množic. Če pa ne, bodo postali nasledniki stare klerikalne stranke in ljudstvo jih bo v svojem boju pregazilo. Vodstvo se je s takšnimi nazori strinjalo in izjavilo, da bodo šli skupaj v sovjetsko revolucijo, da sprejemajo diktaturo proletariata itd.²¹³

Glede kasnejšega razvoja krščanske skupine je Kardelj dopuščal dve možnosti: da se skupina spremeni v glavnega nosivca reakcije, prav tako pa tudi možnost, da jo partija čb pravilni politiki obdrži ob sebi.²¹⁴ Kidričevo mnenje je bilo podobno: »V ugodnih pogojih bo lahko krščansko socialistična skupina šla z nami celo v poslednjo etapo. Istočasno je treba imeti pred očmi, da lahko prav ta skupina naši buržoaziji služi v odločilnih trenutkih kot rezerva, okrog katere se bo zbrala vsa reakcija.« Da bi partija utrdila v skupini procese, ugodne za prvo smer, se je zelo trudila za odbore Delavske enotnosti, kjer so sodelovali tudi krščanskosocialistični delavci. V okoliščinah oboroženega nastopa bele garde in njene demagogije s katoliško vero pa so krščanski socialisti po Kidričevem mnenju »bili za nas prava zlata jama«.²¹⁵

Pri ustanovnih skupinah je značilno, da kolikor toliko poznamo skupine posamič, kakšna je vsaka bila kot celota zase, potem v svojih odnosih do komunistične partije in Osvobodilne fronte kot celote, zelo malo pa je gradiva, ki naj bi sploh omenjalo medsebojne odnose med sokoli in krščanskimi socialisti. Kot redka izjema zvenijo besede Edvarda Kardelja v njegovem poročilu Titu dne 14. decembra 1942: »Med sokoli in krščanskimi socialisti vladajo veliko bolj zaostreni odnosi kot med nami in krščanskimi [socialisti]. Če bi samo krščanski [socialisti] predstavljali Slovence v IO [Avnoja], bi bilo to za nacionaliste skoraj nesprijemljivo, ker jih še vedno imajo po malem za »klerikalce«.²¹⁶

O skupinah zunaj ustanovnega jedra je sporočil Kardelj nekaj dejstev v prej omenjenem poročilu, nekaj drobcev pa tudi Boris Kraigher v poročilu CK KPJ decembra 1942.

²¹¹ Prav tam, str. 200.

²¹² Prav tam, str. 588.

²¹³ Prav tam, str. 551.

²¹⁴ Prav tam, str. 557.

²¹⁵ Prav tam, str. 588—589.

²¹⁶ Prav tam, str. 553.

Socialni demokrati so priznali svoj polom in izjavili, da brez obravnavanja sprejmejo linijo partije in da bodo v njej aktivno sodelovali. Eden od njihovih voditeljev je bil pa kljub vsemu v zvezi z mihailovičevci. Množic socialni demokrati v tistem času sploh niso več imeli. Vsi so šli v Osvobodilno fronto in v partijo. Tako pot so povečini šli tudi člani Zveze kmečkih fantov in deklet; tudi večina privržencev kmetско-delavskega gibanja je pristopila k partiji. Proces vse tesnejšega zbiranja okoli partije se je razvil tudi pri štajerskih beguncih in ženskih organizacijah. Kulturni delavci, oficirji in duhovniki so vstopali povečini kot del krščanskosocialistične skupine. Kulturni delavci so pripadali vsem področjem znanosti in umetnosti. Mnogi so bili sprejeti v partijo. V Ljubljani so bili povezani v posebnem »matičnem odboru kulturnih delavcev«. Oficirji so bili večinoma v internaciji v Italiji. En del med njimi je bil usmerjen ofovsko, drugi pa mihailovičevsko. Med duhovniki je bilo v »ljubljski pokrajini« le malo duhovnikov za Osvobodilno fronto. Povsem drugače je bilo na Primorskem, kjer jih je bilo za njo velika večina. Stara SLS, ki je imela le nekaj ljudi, je v svojem razvoju bila počasnejša. Sprejela je politiko partije in njeno vodilno vlogo. Želela je, da partija večkrat izjavi svoje načelno stališče do cerkve.²¹⁷

Splošna značilnost Osvobodilne fronte ob koncu leta 1942 je bila, da so vodilno vlogo partije priznavale vse skupine. Skupine kot razredne formacije so vedno bolj izginjale, množice pa so se po Kardeljevem mnenju okrog partije vedno bolj oblikovale kot zveza delavcev, kmetov, srednjih slojev itd. S tem so nastale ugodne razmere, ki naj bi partiji omogočile, da izpelje uspešno tudi zadnjo etapo.²¹⁸

V razvoju Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi v letu 1942, ko se je v kratkem sprostil nov polet, je bila želja po večji in močnejši enotnosti Osvobodilne fronte živa pravzaprav pri vseh njenih skupinah, tudi pri krščanskosocialistični, čeprav so se v njej sami zaradi notranje nehomogenosti pojavljale različne oblike.²¹⁹ Tudi misel na zadnjo etapo, ki sta jo Kardelj in Kidrič tako jasno izrazila v svojih poročilih centralnemu komiteju KPJ, je bila živa tudi pri nepartijskih skupinah, ki so jo kot posledico dotedanjega razvoja Osvobodilne fronte tudi predvidevale. Vendar so se proti taki usmeritvi razvoja pojavljale tudi ovire. Nastale so v delu krščanskosocialistične skupine. Bile so člen razvoja, ki se je začel že pred italijansko ofenzivo. Značilno pa je bilo, da pri ustvarjanju ovir ni bilo prizadeto delavsko jedro skupine, temveč le del izobrazjenega dela, toda tudi ta je bil zunaj skupinskega vodstva, kakor se o tem moremo precej jasno poučiti iz drugega dela Kocbekovega dnevnika Listine.

Po analizi, ki jo je napravil centralni komitej KPS, so bili pojavi, ki so objektivno zavirali enotnost Osvobodilne fronte, kar številni: lov za pozicijami, dejavnost za OF je na terenu popustila, okrepila pa se je za lastno skupino, celo odbore Delavske enotnosti so skušali izrabiti za take namene, ponekod se je oblikovalo sovražno razpoloženje do KP, v zvezi z mobilizacijo so aktivisti KS izredno popuščali oportunističnim namenom med civilnim prebivalstvom, med kmečkim ljudstvom so si hoteli pridobiti posebne simpatije, češ da partija ne zna voditi pravilne politike do kmeta, da se je OF sploh preveč

²¹⁷ Prav tam, str. 552—553.

²¹⁸ Prav tam.

²¹⁹ Marijan Breclj, Zborovanje na Pugledu. Slovenski zbornik 1945, str. 62.

naslonila na proletariat, s čimer so pokazali, da so poskušali poiskati razredno bazo za lastno politično stranko.²²⁰

Ne glede na obsežnost so te težnje imele dvojni značaj. Pri nekaterih aktivistih niso bile namerne, ker z njimi niso hoteli drobiti notranje enotnosti OF, zlasti ker so bile posledica sektaštva nekaterih partijskih aktivistov. Iz napačnega pojmovanja so računali, da bi Osvobodilna fronta celo pridobila na trdnosti in moči, če bi imeli katoličani v njej izrazitejšo in bolj organizirano skupino, ki bi bolj privlačevala katoliške kmečke množice k Osvobodilni fronti. Pri drugih, sicer maloštevilnih aktivistih so bili taki nameni namerni. V njih je pravzaprav odmevala akcija klerikalnega tabora, ki je hotel prav krščansko-socialistično skupino uporabiti, da bi zdrobil notranjo moč Osvobodilne fronte, od nje odtrgal krščanskosocialistično skupino in jo izrabil za ponovno politično diferenciacijo katoliških množic proti KP ter proti Osvobodilni fronti.²²¹ Pri objektivni analizi so bile posledice prvih kakor drugih namer enako škodljive za politiko ljudske enotnosti.

Komunistična partija je številne primere nepravilnega ravnanja raznih aktivistov katerekoli skupine predložila v pretres medskupinskemu sestanku vodstva osvobodilnega gibanja 11. februarja 1943. Zaradi nenehne krize med aktivisti na terenu so udeleženci spoznali in ugotovili vedno večjo odgovornost IOOF kot vrhovne politične ustanove v osvobodilnem gibanju, ki pa se kljub vsemu premalo posveča žgočim političnim vprašanjem in vzgoji aktivistov na terenu.²²²

Nadaljnje razgovore o medskupinskih odnosih so »izvršniki«²²³ nadaljevali čez nekaj dni. Vmes so se sokoli pogovorili s svojimi ljudmi. Na novih razgovorih so govorili o zgodovinski vlogi komunistične partije v procesu narodno-osvobodilnega boja, o zadnji etapi revolucionarnega procesa NOB in o vzgoji aktivistov Osvobodilne fronte, ki jih je dotlej vzgajala vsaka skupina sama s svojimi tečaji, okrožnicami in tiskom. Ker je bil ta način preohlapen in nezadosten, so sklenili, da vse skupine prepustijo vzgojo svojih aktivistov Osvobodilni fronti sami, ki naj jih oblikuje enotno, vodi in jim dodeljuje delo. V imenu enotnosti in učinkovitosti Osvobodilne fronte so se skupine odpovedale samostojni organizaciji aktivistov. Le komunistični partiji so zaradi avantgardne vloge priznali pravico in potrebo po lastni organizaciji svojih aktivistov.²²³

V vseh razgovorih je bilo praktično najvažnejše urediti razmerje krščansko-socialistične skupine do Osvobodilne fronte in KPS. Sokoli pri teh zadevah niso kazali večjega zanimanja, ker so izjavili, da so svoje razmerje uredili v začetku in ves čas ostali pri prvotnem sklepu, da ne organizirajo lastnih političnih aktivistov.²²⁴ Za razmerje med krščanskosocialistično skupino in KPS pa so »izvršniki«²²⁴ rekli, da se v skladu z dejanskim stanjem in v interesu Osvobodilne fronte uredi tako, da skupina je in ostane izraz prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne narodne in družbene položaje ter njihovega sodelovanja na teh. Skupina se je odrekla sleherni posebni organizaciji lastnih

²²⁰ Okrožnica CK KPS z dne 1. marca 1943.

²²¹ Kakor v opombi 219, str. 65.

²²² Tovarišija, str. 352.

²²³ Prav tam, str. 355—357.

²²⁴ Izjava v Delu 1948, št. 1; Dokumenti, str. 66.

aktivistov. Za svoje aktiviste se je obvezala, da bodo utrjevali in širili izključno Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Vodstvo skupine kot nazorske skupine bo ostalo le idejno vodstvo prehajanja prej omenjenega prehajanja slovenskih množic.²²⁵

Predmet napete obravnave je bila želja skupine KS, da ohrani s svojimi aktivisti neposredni stik, ki izvira iz nazorskega značaja skupine in ki pravi, da je krščanski aktivist dolžan napredovati na celi črti, na eni strani kot politični in družbeni delavec, na drugi strani pa kot veren kristjan.²²⁶

Taka želja je bila izraz enega dela katoliških izobražencev, ki so mislili, da potrebujejo katoličani še kakšno obliko svojega izživljanja, ki bi sicer ne bila stranka, toda vendarle vmesni člen do Osvobodilne fronte. Take namere so načenjale vprašanje uničenja klerikalizma v obliki, ki bi mogla privedi slovensko javno življenje v novo politično diferenciacijo. Vprašanje, ali so bile zavedne ali nezavedne, je moralo ostati za vodstvo Osvobodilne fronte brez-pomembno. Objektivna analiza je v obeh primerih pokazala posledice, ki bi negativno vplivale na politiko ljudske enotnosti.²²⁷

Pri razpravljanju o posameznih točkah so komunisti na medskupinskih sestankih prispevali jasne analize, tako da so udeleženci spoznali, da mora imeti vsaka politična stranka svoje popolnoma določeno razredno osnovo. Prizadevanja osnovnih skupin pa so šla za tem, da postane v slovenskem javnem življenju vodilni politični dejavnik delovno ljudstvo, to je zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence. Osvobodilna fronta naj bi kot nositeljica in voditeljica narodnoosvobodilnega gibanja, v bodočnosti pa kot vodilna politična sila na Slovenskem, bila in ostala vsenarodna politična organizacija, ki bi temeljila prav na zvezi delavcev, kmetov in delovne inteligence. V taki Osvobodilni fronti je bila določena vloga komunistične partije kot avantgarde najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda — proletariata.²²⁸

Uspeh medskupinskih razgovorov o novem razmerju ustanovnih skupin je bila izjava treh skupin ali tudi dolomitska izjava imenovana, ker je nastala med bivanjem vodilnih organov osvobodilnega gibanja v Dolomitih. Osnutek izjave je pripravila partija. Obravnavali so ga na seji IOOF 24. februarja 1943 in ga v marsičem popravili.²²⁹ Dokončno obliko izjave so sprejeli na seji 28. februarja.²³⁰ Razposlali so jo vsem aktivistom ustanovnih skupin po posameznih skupinah, vsaki s posebnim spremnim pismom ali okrožnico pripadajoče skupine, ki je pojasnila okoliščine, zaradi katerih je prišlo do izjave.

Najbolj izčrpna in temeljita je bila okrožnica centralnega komiteja KPS. Prikazala je izjavo kot rezultat ene od dveh možnih rešitev medskupinskega razmerja, in to tiste, ki je bila najugodnejša za širjenje in utrditev Osvobodilne

²²⁵ Prav tam.

²²⁶ Tovarišija, str. 357.

²²⁷ Kakor v opombi 219, str. 67. V obravnavi na posvetovanju o OF aprila 1966, je bilo čutiti, kakor da je bil E. Kocbek proti dolomitski izjavi in enotnosti OF. Toda Kocbek je dolomitsko izjavo odkritosrčno sprejel. Pomisleke je izražal, dokler ni bila formulirana. Po sprejetju pa se je je vedno držal. To najbolj dokazuje na mnogih mestih Listina, drugi del dnevniških zapiskov. Zato je vsaka misel, da bi bil Kocbek proti enotnosti Osvobodilne fronte, kakor jo je izoblikovala dolomitska izjava, nepravilna.

²²⁸ Prav tam, str. 65—66.

²²⁹ Tovarišija, str. 365—366.

²³⁰ Prav tam, str. 368.

fronte. Izjava je bila strogo internega značaja, namenjena zgolj aktivistom ustanovnih skupin. Ta skupinski sporazum ni načelno v ničemer spremenil značaja Osvobodilne fronte, sestave vrhovnega plenuma OF in ne možnosti, da v njej enakopravno sodeluje sleherna rodoljubna skupina, ne da bi se odpovedala svoji skupinski avtonomiji. Izjava tudi v ničemer ni spremenila dotdanje politike Osvobodilne fronte, da bi pritegnila omahujoče sredinske elemente. Nasprotno, izjava je omogočila graditi Osvobodilno fronto kot izrazito enotno vseljudsko organizacijo in zajamčila partiji avantgardno vlogo v njej. Zelo natančna so bila v okrožnici navodila za pravilne odnose do aktivistov krščansosocialistične skupine in za preganjanje sektaštva med lastnimi aktivisti.²³¹

Dolomitska izjava, za katero je dal pobudo centralni komite KPS, je bila rezultat daljšega temeljitega in globokega pretresanja tedanjih okoliščin in obetov za bodoči razvoj. Enotnost Osvobodilne fronte je utrdila bolj kakor katerakoli akcija dotlej. Vendar se je enotnost, ki jo je ustvarila dolomitska izjava, močno razlikovala od te, ki jo je dosegla Osvobodilna fronta na prehodu 1941/42. Pri prvi utrditvi enotnosti je šlo za zavzetost vseh skupin, ki so se vključile, za skupni program. Zato bi tisto prvo lahko imenovali programsko enotnost. Pri drugi, ki se je tako krepko povezala z dolomitsko izjavo, je šlo za resnično organizacijsko strnjeno skupino. Pri tej ni šlo toliko za program sam kakor bolj za enotnost ljudi, ki naj ga izpeljejo do uresničitve. S sprejemom dolomitske izjave se je v razvoju Osvobodilne fronte zaključila faza, ki se je začela z ustanovitvijo glavnega odbora Delavske enotnosti novembra 1942. Dolomitska izjava je pravzaprav ponovila sklepe ustanovnega sestanka Delavske enotnosti in potrdila linijo vodstva osvobodilnega gibanja, ki je vodila slovenski narod v novo bodočnost, v kateri bo dosegel politično in socialno svobodo. Za to bodočnost je bila potrebna resnična enotnost vseh slovenskih naprednih sil, ki so jih ustanovne skupine v bistvu predstavljale in ki so bile zato upravičene in poklicane voditi slovenske ljudske množice k temu cilju. Pot v zadnjo etapo je bila zagotovljena bolj kakor s katerokoli izjavo doslej.

Nekaj mesecev pozneje, v zadnjih dneh aprila, je dolomitsko izjavo potrdil prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte na Pugledu. Tri dni je vodstvo osvobodilnega gibanja z aktivisti obravnavalo takratni politični položaj, predvsem pa dolomitsko izjavo in bodoči politični razvoj. Izjavo so aktivisti v celoti sprejeli. S tem so vse oblike koalicije, kakršnekoli so že bile, prenehale. Osnovne skupine so se zljile v enoten političen kader, ki ga je predstavljal, vodil in vzgajal izvršni odbor OF.

Pomen dolomitske izjave ali pa aprilskega zbora na Pugledu, ki sta stvarno bila eno, so večkrat poudarili tudi sami tvorci in organizatorji teh dogodkov.

Boris Kidrič je v aprilski utrditvi notranje enotnosti Osvobodilne fronte videl, da temelji že na globlji preučitvi in skupni rešitvi vseh vprašanj, ki so se po eni plati neogibno pojavila med dveletnim osvobodilnim bojem, po drugi pa grozila, da bodo postala nevarna vprašanja svobodne bodočnosti. »... aprilski zbor aktivistov Osvobodilne fronte [je pomenil] neprimerno več kot zgolj ponovno utrditev notranje enotnosti Osvobodilne fronte. Postal je praktična in teoretična osnova za uresničitev tiste izmed temeljnih točk, ki pravi, da pre-

²³¹ Arhiv IZDG.

vzame po osvoboditvi oblast na slovenskem ozemlju Osvobodilna fronta kot celota.²³²

Marijan Breclj se je v razpravi Zborovanje na Pugledu dotaknil pomena dolomitske izjave z drugačnega vidika. Po njem predstavlja izjava treh skupin mejnik glede notranje konsolidacije in kovanja enotne politične organizacije v slovenski zgodovini. Izjava pomeni preokret v notranji politiki Osvobodilne fronte, če smemo na ta način imenovati to medsebojno razčiščevanje v krogu ustanovnih skupin OF. Dejstvo, da je bilo naše partizanstvo organizirano kot enotna vojska, dejstvo, da je nastopila OF kot enotna organizacija in dejstvo, da je bila ta OF že takrat v družini jugoslovanskih narodov, ki so se prav tako borili, predstavnica enotnosti slovenskega naroda, ta dejstva seveda niso kazala na zunaj nobenih znakov, ki bi mogli kakorkoli drobiti enotnost ne samo narodnega odpora, ampak tudi naše nacionalne politike sploh. Toda takrat je šlo izvršnemu odboru za več. V zavesti, da je treba prav med narodnoosvobodilnim bojem samim postaviti in utrditi temelje enotnosti tudi za vso bodočnost, ta skrb in ta zavest je narekovala globljo analizo stvari, precizno politično in družbeno analizo takratnih razmer in perspektiv prav zato, da bi se mogli v celoti uresničiti tisti programatični cilji, ki so jih pričakovale vse osnovne skupine glede enotne politike slovenskega ljudstva.²³³

Še dalje je šel v označevanju pomena dolomitske izjave in zbora na Pugledu Edvard Kardelj ob desetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. »Pomen te izjave in zbora aktivistov na Pugledu ni samo v tem, da sta dala Osvobodilni fronti nov polet, ampak zlasti tudi v tem, da so se tu začele jasno kazati konture bodočnosti. Izjava osnovnih skupin OF ni bila formalistična stvar. Postala je rezultat dejstva, da so se delovne množice OF že opredelile proti obnovi buržoaznega gospostva po dobljeni narodnoosvobodilni vojni in da se je celoten odnos sil v slovenskem narodu spremenil v korist revolucionarnih sil socializma...²³⁴

Čas Osvobodilne fronte — zgodovinska prelomnica

Osvobodilna fronta je z vsem svojim kvalitetnim in kvantitetnim potekom vedno zbujala zanimanje razmišljujočih ljudi. Dodajanje in rast osvobodilnega gibanja so postavljali v zgodovinski okvir slovenske preteklosti, iskali so zgodovinsko obdobje, ki bi vzdržalo primero in bilo enakega značaja ali pomena, kakor se jim je odkrival v celotnem procesu Osvobodilne fronte. Pri tem so opazili v Osvobodilni fronti mnogo novega, ali pa je staro bilo postavljeno na tako nov način, da niso mogli prikriti začudenja. Rekli bi lahko, da so kar složno označevali čas Osvobodilne fronte za veliko prelomno dobo v zgodovini slovenskega naroda. Seveda pa niso v prelomni dobi gledali vsi istih elementov. Eni so gledali bolj splošno, drugi so videli močnejše posamezne elemente, nekateri so segali globlje v preteklost, drugim je v vsakem primeru bilo težišče v sedanosti, kakršno je pač bilo njihovo nagnjenje, poklicno znanje ali življenjska usmerjenost.

²³² Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte.

²³³ Kakor v opombi 219, str. 62.

²³⁴ Edvard Kardelj, Deset let ljudske revolucije, referat na tretjem kongresu Osvobodilne fronte. Delo 1951, št. 2-3, str. 38.

Če je kulturni delavec mislil, da so bila leta, ki jih je slovenski narod preživel v dobi narodnoosvobodilnega boja, po svoji vsebini najsilnejši prelom v naši narodni zgodovini, da je bil prelom tako oster, da bi leto 1941 lahko postalo naš »ab urbe condita«, začetek novega štetja,²³⁵ je drugi v Osvobodilni fronti videl najkrepkejšo življenjsko afirmacijo Slovencev.²³⁶

Če se je tretji čudil, kako so se pod vodstvom partije zlele vse levičarske stranke vseh svetovnih nazorov v bojno enoto, da je Osvobodilna fronta ustvarila enotnost, ki je bila več kakor navadna politična enotnost,²³⁷ je četrti zopet videl, da so nazorska nasprotja izgubila na svoji vrednosti, da so jih potisnili v ozadje, ker osvobodilni boj nazorskih razlik ni ostril, da je nazorsko diferenciranost vzal na znanje, toda nazorske vsebine ni izkoriščal niti pozitivno niti negativno.²³⁸

Če se je slovenski pisatelj vprašal, zakaj je domovinska vojna tako vulkanično pretresla življenje slovenskega naroda, je našel odgovor v njegovi zgodovini. Globina zgodovinske vojne ni mogla biti samo v dejstvu, da se je slovenski narod boril proti fašistični reakciji, temveč je našo zgodovino prelomilo dejanje, da smo se prvič v narodnem življenju borili z orožjem in velikimi krvnimi žrtvami proti tisočletni usodi, si v tem boju ustvarili svojo obliko bojne organizacije in z njo tudi poglede na ureditev človeške družbe. Tisoč let se je v slovenskem narodnem telesu zbirala energija, dokler ni v domovinski vojni zažarela in rodila može dejanja, ki so v peklju trpljenja in naporov ustvarili slovensko državo. Svoboda in država nam nista bili poklonjeni, temveč priborjeni. Zaman si je okupator prizadeval, da bi upor zatrl... Nobena podkupnina, nobeno nasilje, nobene vabe niso zavrele duha upora, ki je segel v zadnjo slovensko vas. Osvobodilna fronta je izvršila dejanje, ki nima primere v slovenski zgodovini.²³⁹ Nihče... ne bo mogel nikoli tajiti dejstva, da se je slovenski upor raztegnil na vse ozemlje, kjerkoli prebivajo in žive slovenski ljudje.²⁴⁰

Ni jih bilo malo, ki so opazili vpliv Osvobodilne fronte na značaj slovenskega človeka in naroda, ki se je z osvobodilnim bojem začel spreminjati, da je iz objekta postal subjekt, sotvorec novega veka, da se je pognal v silovitost, kakršna je bila v dotedanji slovenski zgodovini neznana vsaj od kmečkih uporov dalje.²⁴¹

V čem je bil najgloblji resnično zgodovinski pomen narodnoosvobodilnega boja, je pokazal Boris Kidrič, ko je takoj po vojni opozoril na razredno logiko v narodnoosvobodilnem gibanju.

»Jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje in v Sloveniji Osvobodilna fronta kot njegov sestavni del sta kljub svoji upravičeni in učinkoviti uporabi raznih pozitivnih nacionalnih tradicij popolnoma nov, prelomen, revolucionaren

²³⁵ Josip Vidmar, Osvobodilna vojna in slovenska kultura. Slovenski zbornik 1945, str. 11.

²³⁶ Edvard Kocbek, Osvobodilni boj in svetovni nazor. Slovenski zbornik 1945, str. 26.

²³⁷ Juš Kozak, Osvobodilna fronta — vir nove tvornosti. Slovenski zbornik 1945, str. 22.

²³⁸ Kakor v opombi 236, str. 26—33.

²³⁹ Kakor v opombi 237, str. 22—24.

²⁴⁰ Prav tam, str. 15.

²⁴¹ Lojze Ude, Nov slovenski človeški lik. Slovenski zbornik 1945, str. 277.

pojavn v zgodovini naših narodov. Ne gre samo za dejstva, da je recimo Osvobodilna fronta strla hlapčevsko miselnost, da se je slovenski narod spremenil »iz naroda hlapcev v narod junakov«, da je po tisoč tristo letih prvič svoboden in državni narod in podobno, čeprav so tudi ta in taka dejstva velikega in prelomnega pomena. Gre za več, za globlje ugotovitve. Gre predvsem za ugotovitev, da je v narodnoosvobodilnem gibanju končno veljavno vzelo usodo jugoslovanskih narodov in jugoslovanske države v svoje roke jugoslovansko ljudstvo, da so se torej uveljavile, da sedanost krojijo in da bodo bodočnost krojile progresivne večinske narodne sile, se pravi sile delovnega ljudstva. Narodnoosvobodilno gibanje ni jugoslovanskih narodov samo nacionalno osvobodilo, temveč je hkrati spremenilo družbeno-politično strukturo v Jugoslaviji. Njegova osnovna značilnost je prav v tem, da so boj za nacionalno osvoboditev nujno morale začeti nove družbene sile in da je osvobodilna borba te nove družbene sile neogibno morala privedi do narodnega in državnega vodstva, če se je hotela uspešno odviti in zaključiti.²⁴²

Vloga in pomen metode v razvoju Osvobodilne fronte

Osvobodilna fronta se je od ustanovnega sestanka dalje, to je nekaj dni po sovražni zasedbi naše dežele, pa do prvega zbora aktivistov OF na Pugledu razvila v silno moč slovenskega naroda. V boju proti okupatorjem je razgibala ves slovenski narod, čeprav še ne v vseh pokrajinah enako; dosegla je velike uspehe, postavila mnogo vprašanj, ki jih je bilo treba do popolne osvoboditve rešiti; mnogo jih je tudi že rešila, drugim pa postavila krepke temelje, da jih v bodočnosti kdaj pozneje ugodno reši. Zaradi dinamike razvoja so bile razvojne faze krajše, kakor so ponavadi v dobi miru. To pa pomeni, da bi ne bile važne, da bi jih v splošnem razvoju mogli preskakovati ali poenostavljati, temveč jih je treba upoštevati z vso pozornostjo, ker gre pri njih za izredno zgoščenost dogodkov, misli, naporov in naposled rešitev.

Povsem jasno je, da se je slovensko osvobodilno gibanje razvijalo v okviru vsega jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, da je imelo z njim skupni cilj izgnati okupatorje, priboriti vsem narodom pravico do samoodločbe, upoštevajoč pri tem vse tisto, kar iz tega načela izhaja, tudi novo povezavo jugoslovanskih narodov, naslonitev na Sovjetsko zvezo, bratstvo in mir med vsemi narodi. Povsem jasno je tudi, da je temu širokemu političnemu načrtu ustrezal tudi temeljni vojaški načrt, ki je obstajal v tem, da se vsa Jugoslavija spremeni v operativno območje posebne vrste, da se namreč boj proti okupatorju razvije in razvleče po vsej Jugoslaviji, iz njega pa zraste nova vojska jugoslovanskih narodov.

Za uresničenje splošnih skupnih ciljev je bilo treba odgovoriti tudi na vprašanje, kako jih uresničiti, kakšne metode uporabiti na poti do njih. Odgovor na ta vprašanja ni bil enak v vseh pokrajinah Jugoslavije, ali na vsa vprašanja ni bil povsod enak. Odgovori na vprašanja, kako so ustvarili prenekatere razlike v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja pri jugoslovanskih narodih, pravzaprav različne oblike konkretnega dogajanja na konkretnem

²⁴² Boris Kidrič, Slovenski zbornik 1945, str. 55.

območju slehernega jugoslovanskega naroda. Vprašanje je le, koliko je pri različnih oblikah šlo samo za oblike uresničevanja iste ideje, istih načel. Na vse te oblike so bistveno vplivale razlike v razvoju in notranjem položaju posamične pokrajine, skratka vsa njena preteklost. Iz tega pa sledi, da so bile konkretne naloge v posamičnih pokrajinah lahko dokaj različne ali drugačne in da so te razlike zahtevale tudi drugačne rešitve. Menim, da bi bilo nepravilno misliti, da te razlike niso ustvarjale tudi različne vsebine, pa čeprav se je razvijala v širokem okviru iste ideje in istih načel.

V narodnoosvobodilnem boju se je takoj v začetku pojavilo vprašanje, kako vreči okupatorje iz dežele, kako razviti silo, ki naj ta cilj doseže. V mnogih pokrajinah razkosane Jugoslavije to vprašanje ni povzročalo težav in ne dvomov. Bile pa so pokrajine, kjer odgovor ni bil lahak in enostaven. V Makedoniji npr., ki jo je zasedla bolgarska vojska, se je v začetku uveljavilo geslo bolgarske delavske partije: čakati na zmago Rdeče armade in ne začenjati pre zgodnjih akcij. Uveljavilo se je geslo, ki ga na Slovenskem dobro poznamo; toda pri nas je izšlo iz drugačne baze, iz vrst kontrarevolucije, kakor v večini drugih jugoslovanskih pokrajin.

Kot Slovenci se moramo predvsem vprašati, kako je bilo z odgovorom na vprašanje kako na Slovenskem, kjer je bil položaj v mnogočem drugačen kakor v drugih pokrajinah Jugoslavije. Slovenija je bila narodno enovita, gospodarsko naprednejša od drugih pokrajin, odstotek proletariata je bil nedvomno višji, kakor je bil v katerikoli drugi pokrajini. Toda Slovenija je bila v tistem času politično močno razcepljena. Treba je bilo najprej premagati to in slovenski narod povezati v vseslovensko vojno in politično organizacijo. To nalogo je opravila Osvobodilna fronta. Specifičnost slovenskega osvobodilnega boja je bila v tem, da so ga njegovi organizatorji takoj v začetku postavili na široko politično osnovo pod vodstvom Osvobodilne fronte. Dejstvo, da je bilo temeljno jedro za tak proces ustvarjeno že pred vojno, je razvoj v vojni dobi le olajšalo.

V novi organizaciji ni bilo težav s političnim programom. Povezal je zgodovinske zahteve po zedinjeni Sloveniji z zahtevami modernega časa, ki so izhajale iz potreb delavskega razreda. Toda ko so se prvi organizatorji osvobodilnega gibanja morali vprašati, kako naj program tudi uresničijo, so sicer sprejeli metodo oboroženega boja, vendar so ob tem nekateri le imeli občutek, da so se lotili nekaj strašno drznega, če ne že blaznega. Niso se zavedali samo kočljivega geografskega položaja slovenske zemlje v srcu Evrope, temveč še bolj pomanjkanja slehernih izkušenj v vojskovanju, saj so bili že zelo daleč časi kmečkih puntov, ko so Slovenci tudi iniciativno vodili vojskovanje s sovražniki. Prav tako so se zavedali, da so v dolgih dobah značaj slovenskega človeka kvarili in ga nenehno vzgajali samo k hlapčevstvu in poslušnosti. Iz take vzgoje je zraslo mnogo malodušja in oportunitizma, kar je konec koncev res bilo mogoče pregnati samo z akcijo.

Vprašanje kako ni bilo postavljeno samo pri metodi oboroženega boja. Zaradi le-tega in pomislekov proti njemu je to vprašanje seglo zopet nazaj na politično področje in se po svoje v njem stopilo. Osvobodilna fronta je po ustanovnem jedru, ki je združevalo glavne svetovnonazorske smeri dotedanjega slovenskega življenja, sicer predstavljalo slovensko tradicijo in množično bazo, toda številno še ni bila množična. Ustanovno jedro je bilo namreč aktivistično jedro, množice je bilo treba šele pridobiti. Kako to izpeljati, je bilo vprašanje,

od katerega je bila odvisna nadaljnja bodočnost in z njo uspeh vse akcije. Okupacijske okoliščine in rodoljubnost slovenskih ljudi so bistveno olajšali prijeme pri pridobivanju različnih skupin in organizacij za Osvobodilno fronto. Specifično za slovensko osvobodilno gibanje je bilo, da je množičnost Osvobodilne fronte nastajala s primarnim vključevanjem različnih skupin in širjenjem od zgoraj navzdol, vključevanje od spodaj pa je bila kasnejša faza, ko so množice spodaj spoznale sporazum zgoraj in ga s svojim vključevanjem priznavale kot pravičnega. Po nastanku in razvoju takšna je bila Osvobodilna fronta nedvomno nekaj drugega kakor po imenu podobne organizacije v drugih jugoslovanskih pokrajinah, ki so se še povrh tako formirale močno po slovenskem zgledu. Slovenska Osvobodilna fronta je bila tako resnična svojevrstnost v okviru celotnega osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. V Sloveniji je pravzaprav vse izhajalo iz nje in se vse zopet vanjo vračalo. Posebej še to velja za partizanstvo, kakor smo slišali zgoraj. Slovenskega partizanstva si brez Osvobodilne fronte ne moremo niti zamišljati. Kjer te ni bilo, tudi partizanov ni bilo. Bila je podlaga za partizanstvo.

Ali je bila Osvobodilna fronta v razvoju osvobodilnega gibanja tudi subjektivni faktor, ali je delala samo po drugi pobudi. Za vključene temeljne skupine smo že slišali, da so bile subjektivne sile v razvoju osvobodilnega gibanja, zato si je težko misliti, da bi deli celote imeli vlogo subjektivnih sil, celota, ki je dele povezovala v enoto, pa ne. Iz zapiskov udeležencev v vodstvu Osvobodilne fronte vemo, da je npr. komunistična partija svoje pobude dajala v debato izvršnemu odboru OF. IOOF kot celota pa predlogov ni dobival samo od komunistične partije, temveč tudi od zastopnikov drugih skupin. Vse je kot celota obravnaval, za sklep pa vzel predloge, ki jih je sprejel soglasno. Razume se, da so bili člani drugih skupin pri tem popolnoma enakopravni med seboj in z vsemi. Če je bila stvar taka — in tako je bilo tudi pri drugih odborih, to je v okrožjih in rajonih — je seveda odveč dvomiti ali je bila Osvobodilna fronta subjektivni faktor. Pri Osvobodilni fronti imamo opraviti še s pojavom posebne vrste. Osvobodilna fronta je kot organizacija z vsemi svojimi aktivisti delovala sredi okupatorskih postojank, med ljudmi, ki so vsak dan prihajali v stik s takimi ali drugačnimi elementi okupatorskih oblasti. Na takih delovnih tleh je tudi vsak aktivist posebej, to je sam zase bil nenehno subjektivna sila, ker se je moral ne samo znajti v položaju, temveč je v neštetihih malih in večjih stvareh bil pobudnik, organizator in propagator Osvobodilne fronte. Boris Kidrič je na Cinku izrekel zares pomembne besede, ko je dejal: »S tem da partija poudarja avantgardistično vlogo, nikakor noče zmanjšati vloge ostalih skupin. Brez sokolov in krščanskih socialistov danes OF ne bi bilo!« Prav tam je Boris Kidrič zelo ostro zavračal sektaško mnenje, »da so zavezniki manj pomembni kot ostali«. Po sprejemu dolomitske izjave sta se pomen in vloga izvršnega odbora kot celote še bolj povečala. Enakopravnost vseh članov v njem je ostala neomajna.

Odgovori na vprašanje kako niso bili važni samo pri problemu, kakršni so bili točka oboroženega boja, ustvarjanje množičnosti osvobodilnega gibanja, razvoj in vloga slovenskega partizanstva, temveč so bili važni tudi pri vprašanjih, pri katerih je šlo za uravnavanje notranjih odnosov v Osvobodilni fronti in premagovanje težav v njej, kakršni so bili npr. medskupinski odnosi, sektaštvo, preganjanje bele garde, prav tako pa tudi pri vprašanju, kako ohraniti

in dvigniti narodno zavest in ponos, kako preganjati kriminalne instinkte na račun Osvobodilne fronte, pri drugih pa za preganjanje poskusov, da bi se slovenski kapitalisti na eni strani povezovali z Italijani in delali za njihove interese, na drugi strani pa dajali velike vsote tudi Osvobodilni fronti. Za kvaliteto rast Osvobodilne fronte so bili odgovori pri teh vprašanjih še celo važnejši, ker so po njeni ustanovitvi in prvih korakih v življenje bistveno vplivali na eni strani na vsenarodni značaj osvobodilne organizacije, na drugi strani pa so uravnavali pravilno linijo celotnega razvoja.

Pri odgovorih na vprašanje kako je bila praktično vedno najbolj prizadeta Komunistična partija Slovenije oziroma komunisti. Predvsem od njihovih prijemov je bilo odvisno, kako se bo razvijala Osvobodilna fronta kot celota in vse institucije, ki so zrastle iz nje. Boris Kidrič je vprašanje odgovorov na kako je treba kaj napraviti, postavil javno na visoko mesto že 1942 na Cinku, zraven pa je poudaril, da je vsak odgovor na vprašanje kako povezan z veliko mero politične spretnosti komunistov. Vprašanja kako se je Boris Kidrič tudi kasneje v različnih oblikah večkrat dotaknil. Vrednost metod, to je pravilnega odgovora na vprašanje kako, je dobro opazil tudi Edvard Kocbek v besedah, ki jih je napisal v svojem dnevniku 7. junija 1942: »Resnična interpretacija zahteva od marksističnih izpovedovalcev mnogo več iznajdljivosti, osebne bistrine in moralnih kvalit, mnogo več spoštovanja do resničnosti, posebno do človeškega bitja, kakor sem si to od njih do zdaj predstavljal.«

Ob koncu lahko rečemo, da za veličino Osvobodilne fronte, za ves njen razvoj v času narodnoosvobodilnega boja in za končno zmago niso bile važne samo ideje njenih tvorcev in organizatorjev, temveč so prav toliko in morda še bolj bile važne tudi metode v vseh njenih praktičnih različicah, s katerimi so njene ideje prenašali v življenje in uresničevali. To, kar je iz Osvobodilne fronte napravilo tako dragoceno in realno specifičnost našega življenja v dobi domovinske vojne, so bile njene metode in odgovor na vprašanja kako kaj napraviti. Z njimi je dala Osvobodilna fronta slovenskemu narodu tudi vsebino, kakršna se v zgodovini naroda ne pojavlja pogostokrat, v splošnem le ob velikih razvojnih, to je zgodovinskih prelomnicah.